اُنهن سنڌي ڳالهڙي

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ جن جي

ٻي ورسي جي موقعي تي شايع ڪيل

انهن سندي ڳالهڙي

سهيڙيندڙ

مخدوم جميل الزمان

Gul Hayat Institute

ڇپائيندڙ

طالب المولىٰ اڪيڊمي

ڇپجڻ جي تاريخ: جنوري ١٩٩٥ع
تعداد: هڪ هزار
ڇپائيندڙ: طالب الموليٰ اڪيڊمي
ڇاپيندڙ: آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي فون ٧٧٣٧٢٩٠
ڪمپيوٽر لي آؤٽ: نياز حسين گبول

Gul Hayat Institute

هي سووينئر گل محمد "گل" سروري طالب الموليٰ اڪيڊميءَ جي پاران آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچيءَ وٽان ڇپائي پڌرو ڪيو.

سهيڙيندڙ جو نوٽ

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ سائين جن جي پهرين ورسي جي ڏينهن، تاريخ ١١ جنوري ١٩٩٤ع تي، طالب المولىٰ اڪيڊمي طرفان هڪ شاندار ادبي سيمينار منعقد ڪيو ويو هو، جنهنجي صدارت پاڪستان جي منتخب وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو صاحبه ڪئي. هن تقريب ۾ پهرين دفعي مخدوم مخدوم طالب المولىٰ ايوارڊ ۽ طالب المولىٰ اڪيڊمي ايوارڊ جاري ڪيا ويا.

مخدوم طالب المولىٰ ايوارڊ جيڪو اسان جي فيصلي موجب سال ۾ هڪڙو ۽ هڪ دفعه ڏنو ويندو، اهو وزير اعظم پاڪستان محترمه بينظير ڀٽو صاحبه کي ڏنو ويو ۽ اڪيڊمي ايوارڊ سنڌ جي ناميارين شخصيتن وصول ڪيا.

سيمينار ۾ سنڌ جي ڪيترن اديبن ۽ دانشورن حضرت قبلا مخدوم طالب المولىٰ جن جي ذات ۽ سندن علمي، ادبي ۽ سياسي خدمتن تي روشني وجهندي پنهنجا ذاتي مشاهدا ۽ تجربا بيان ڪيا، جيڪي اڪيڊميءَ طرفان محفوظ ڪيا ويا هئا. البته چند تاثرات جيڪي تحريري شڪل ۾ نه هئا اُهي سنڀالي نه سگهيا سين. مذڪوره مضمون ۽ ٻيا اخباري مضمون سهيڙي "انهن سنڌي ڳالهڙي" جي صورت ۾ آندو ۽ اٿئون جيڪو بطور تحفه اوهان جي هٿن ۾ آهي.

١٢- جنوري ١٩٩٥ع تي طالب المولىٰ اڪيڊمي پنهنجي محسن ۽ رهبر عاليجناب حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن جي ٻي ورسيءَ جي ڏينهن تي وري هڪ ادبي سيمينار ڪراچي ۾ رکيو آهي، جنهنجون ڳالهيون آئينده ڪيون.

اڄ هيءَ نوٽ لکندي جڏهن پهرين ۽ ٻي ورسيءَ جو تذڪرو نڪتو ته دل ۾ بيساخته هڪ شعر تري آيو، جنهن تي هن نوٽ جو اختتام ڪريان ٿو:

آج اک اور برس بیت گیا اس کے بغیر
جس کے ہوتے ہوئے تھے زمانے میرے

مخدوم جميل الزمان
چيئرمين
طالب المولىٰ اڪيڊمي

٧- جنوري ١٩٩٥ع
٥- شعبان ١٤١٥ھ
ڪراچي

Gul Hayat Institute

فهرست

3 سهيڙيندڙ جونوٽ: مخدوم جميل الزمان

7 حضرت مخدوم طالب المولىٰ جي شاعري
ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

25 اميري ۽ فقيري جو متوازن امتزاج مخدوم طالب المولىٰ
محمد علي جوهر

28 ڏاڏا سائين ڏانهن لکيل تعزيتي خط
شبير هاتف

29 سائين وڏا
شبير هاتف

37 فقير طالب المولىٰ
محبوب سروري

42 ڪئمپس مان ڪالم
ملڪ نذير

46 پنهنجي پرين ڪاڻ، پاند پسايم روئي!
اصغر عطا شيخ

48 اڄ نه پسان سي
قمر شهباز

50 مخدوم طالب المولىٰ جون جون يادگيريون
سيد محمد شاه آف ڀاٽوٽ

54 جوڳي جيڪس ويا جبروت
عنايت بلوچ

60 محترم قبله سائين مخدوم طالب المولىٰ
نذير ناز

64 پورو پيرو
پروفيسر سيد ميرعلي شاهه

72 سڄڻ جا ساريو سانگ
نصير مرزا

82 لڏي ويا اڏي ويا سخن جي عمارت
غلام حيدر چنا

88 مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ
قمرالدين ابڙو

91 ڪوڙين ڪن سلام...!
"فقير" شهمير خان چانڊيو

93 ڪو ڪو ماڻهو موتيءَ داڻو
منير هالائي

100 مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ- انسان دوست ۽ ادب دوست
امر منظور هالا

104 مخدوم طالب المولىٰ ادبي سيمينار- اکين ڏٺو احوال
ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر

110 مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جو لاڏاڻو
الله بچايو ميمڻ

115 حصه نظم
نياز همايوني- منصور ويراڳي- پروانو ڀٽي- خادم حسين همدم- علي احمد شاهه ساقي- غلام رسول راز سروري- فضل الله فدا چانڊيو- علي محمد مجروح- الحاج رحيم بخش "قمر"- محمد علي جوهر- موسيٰ ڪليم- فقير محمد رمضان "مسڪين" سروري- سائل آزاد- امداد علي امداد سروري- شبير هاتف- خانزاده سميع الوري

Gul Hayat Institute

انهن سندي ڳالهين

نثر

Gul Hayat Institute

عالیجناب حضرت قبلا مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ
۱۷ - سجاده نشین حضرت غوث الحق مخدوم علیه رحمة

Gul Hayat Institute

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

حضرت مخدوم طالب المولىٰ

جي شاعري

شاعري، انسان جي نفيس جذبن جي اظهار جو نالو آهي. فنڪار جي ذهن ۾ تخيل، خيال ۽ وجدان موجود هوندا آهن، جن جي پٺيان جذبهن شعور، لاشعور ۽ تحت الشعور عمل ڪندا آهن، تڏهن اهي جذبو بنجي پوندا آهن. ان ڪان پوءِ اهو جذبو لفظن جو روپ اختيار ڪندو آهي، ته لفظ وجود ۾ ايندا آهن. اهي لفظ پوءِ شاعريءَ جو روپ اختيار ڪندا آهن. مطلب ته ته شاعري اندر جي اڌمن جي اظهار جو نالو آهي. جيڪا شاعري اهڙيءَ طرح وجود وٺي، اها ئي فطري ۽ سچي شاعري آهي. اها ئي شاعري تخليقڪار جي شخصيت، مشاهدي ۽ اثر پذيري جي آئينه دار هوندي آهي.

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي شاعري به سندس شخصيت جي آئينه دار آهي. سندس شاعريءَ ۾ سندس جذبن، امنگن، خيالن، ويچارن ۽ مشاهدن ۽ زندگيءَ جي تجربن جو عڪس نمايان نظر اچي ٿو. سندس شاعري گهڻي قدر داخلي آهي، پر هن ڪن جاين تي وقت جي حالتن عڪاسي به ڪئي آهي؛ ۽ انسان جي ڏاڍ، ڏهڪاءَ ۽ غريب طبقي جي استحصال تي پنهنجي دردمندي به ڏيکاري آهي. سندس شاعري گهڻي قدر جمالياتي شاعري آهي. هن حسن ۽ جمال جو ذڪر ڏاڍي اثرائتي، دلڪش ۽ دل پذير انداز ۾ ڪيو آهي. هو پنهنجي عاشقانه جذبن جو اظهار، ڏاڍي ڪليل انداز ۾ ڪري ٿو، ۽ ان سلسلي ۾ اشاريت، لڪ لڪاءِ ۽ اهڃاڻ ڪان ڪم ڪو نه ٿو وٺي. هجر ۽ وصال جو بيان به ڏاڍي پرسوز طريقي سان ڪري ٿو.

هن وقت جي حالتن جي ڳالهه ڪئي چئني، ته ڪٿي اشاراتي انداز ۾ ڪئي آهي. ٻوليءَ جي لحاظ ڪان سندس شاعريءَ ۾ ٺيٺ سنڌي لفظن، ۽ عربي ۽ فارسي لفظن جو ڏاڍو سهڻو ميلاپ نظر اچي ٿو. هن پنهنجي عروضي شاعريءَ ۾ روايتي علامتن، گل بلبل، ميخاني ۽ مئي، مينا ۽ ساغر، شاهد ۽ ساقي جو ذڪر به آندو آهي. پر انهن ۾ به نواڻ پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. ڪتاب 'چپر ۾ چڙيون' جي ٻئين ڇاپي جي مهاڳ ۾ پاڻ لکيو اٿس:

"ٻين ڪيترن ئي صاحبن جو آهي اعتراض، ته آئون شاعريءَ ۾ پنهنجي، بلبل ۽ گل، ميخاني ۽ مئي، مينا ۽ ساغر شاهد ۽ ساقي وغيره وغيره، جوئي ڪريان ٿو فڪر، حقيقت آهي هي

۽ مضمونن انهن جي پردي ۾ لاٽي وڃي ڪاٽي ڪل ابتي، آمرن ۽ ظالمن جي، ڪٽي ڪٽي ۽ ڪڍهن ڪڍهن مضمونن انهن کي خوبصورتيءَ سان لکڻ ٻه فن آهي عظيم ۽ شاعرانه آهي ڪمال" (ص. ت)

مخدوم صاحب سنڌي قديم توڙي جديد شاعريءَ جي هر صنف تي طبع آزمائي ڪئي آهي. هن قديم سنڌي شاعريءَ جي صنفن بيت ۽ ڪافيءَ ۾ طبع آزمائي آهي، پر انهن ۾ نئون رنگ ڀريو اٿس، ۽ نوان مضامين آندا اٿس. انهن سان گڏ عروضي صنفن، غزل، رباعي، مثنوي ۽ قطعه وغيره ۾ ڀرپور انداز ۾ پنهنجا تخليقي جوهر ظاهر ڪيا اٿس. هتي سندس شاعري جو فني ۽ فڪري جائزو پيش ڪجي ٿو.

بيت: هي سنڌيءَ شاعريءَ جي اهم بنيادي ۽ قديم صنف آهي. قديم زماني کان اڄ تائين بيشمار شاعرن سنڌي بيت چيا آهن، ۽ چوندا رهن ٿا. ابتدا ۾ سخين ۽ سورهين جي ساراهه بيت جو مک مضمون هو. ان کان پوءِ صوفي شاعرن تصوف جا اسرار و رموز بيتن ۾ بيان ڪيا. ڪيترن ئي شاعرن پنهنجي خيالن جي اظهار لاءِ علامتن ۽ تمثيلن کان ٻه ڪم ورتو، ۽ سنڌ جي ماحول مان اخذ ڪيل تشبيهون ٻه آنديون. خاص طرح سان سنڌ جي رومانوي داستانن کي تمثيل طور آندو ويو. ڪن شاعرن سڌي سنئين نموني تصوف ۽ ويدانت جي اپٽار ڪئي، ۽ ڪن وري تمثيلي طور سنڌ جي سورمين جي زباني پنهنجا خيال ۽ ويچار بيان ڪيا. تصوف کان سواءِ بيت ۾ مجازي مام، مجازي حسن، سونهن ۽ سينگار، وڇوڙي جي ورلاپن ۽ وصال جي واين جو اظهار ٻه ڪيو ويو. نه فقط ايترو، پر اشاراتي انداز ۾ توڙي ظاهر ظهور وقت جي حالتن جو ذڪر ٻه ڪيو ويو.

موجوده دور ۾ ٻه صوفي شاعر توڙي جديد شاعر، بيت جي ذريعي پنهنجا جذبات، احساسات، امنگ، ارمان، اميدون، مايوسيون ۽ محروميون بيان ڪري رهيا آهن. حضرت مخدوم صاحب جي شاعريءَ ۾ ٻه بيتن جو وڏو ذخيرو ملي ٿو. سندس ڪتاب "ڇپر ۾ چڙيون" جي پهرين حصي ۾ عنوانن هيٺ بيت آيل آهن، جيڪي ڪتاب جو تقريباً ٻه ڀاڱي ٽيون حصو والارين ٿا. ڪتاب آب حيات جو ٻه وڏو حصو عنوان وارن بيتن تي مشتمل آهي. انهن کان سواءِ ڪتاب "سدا وسين سنڌڙي" ۾ سڀ بيت آهن، جيڪي مختلف عنوانن هيٺ آيل آهن. هي ڪتاب "طالب المولىٰ اڪيڊمي هالا" طرفان ڊسمبر ١٩٩٠ع ۾ ڇپيو. هن مجموعي جا بيت ١٩٥۴ع کان ١٩٧۴ع تائين مختلف وقتن ۽ مختلف هنڌن تي لکيا ويا.

مخدوم صاحب جي بيتن ۾ تصوف جي اپٽار ٻه آهي، ۽ حسن و عشق جو ذڪر ٻه آهي، وڇوڙي جا ورلاپ ٻه آهن، ۽ وصال لاءِ التجائون ٻه آهن، زماني جي حالتن جو ذڪر ٻه آهي، ۽ سياسي ۽ سماجي حالتن جي عڪاسي ٻه ڪيل آهي، پنهنجي وطن سنڌ جي ساراهه ٻه آهي، ۽ پنهنجي عاشقانه جذبن جو اظهار ٻه آهي، نه فقط ايترو پر نون ۽ انوکن موضوعن تي ٻه بيت چيل آهن. جن تي اڳ ڪنهن ٻه شاعر خيال آرائي نه ڪئي آهي. انهن مان ڪجهه هي آهن: "قومن تان قربان" عنوان هيٺ پيرن جو ذڪر، "گونگيون گوءِ ڪٽي وين" ۾ اڪين جو احوال، "جتيءَ

جوڙ ٻه جي ٽيان" ۾، جتي جي اهميت جو اظهار، "ڪُتو ڪتو نه ڇٽو" ۾ ڪتي جي خوبين جو بيان، سريتين ۽ سريتين جي خاصيتن جي ڀيٽ وغيره.

بيتن جي سلسلي "مرسل مٽيادار" جي هڪ بيت ۾ ٻنهي جهانن جي سردار جي ثنا ۽ صفت هن طرح بيان ڪري ٿو:

صورت سيرت سهڻي، محبوب سو مليح،
لطيف ڪان لطيف سو، صبحين ڪان صبيح،
مثل دل جي لاءِ ٿي، محبت سندس مسيح،
امي عربي ڄام ڪي، فائق ڪيو فصيح
سرور سو صبيح، طالب مولا ملڪ ۾.
(ڇپر ۾ چرڻيون)

ڪتاب "ڇپر ۾ چرڻيون" جي بيتن جي سلسلن "تقويٰ ري طاعت" ۽ "جي ڀائين جاني ملان" ۾ سلوڪ ۽ معرفت جون ڳالهيون ڪيون آهن، ۽ تقويٰ (پرهيزگاري) تي گهڻو زور ڏنو. هڪ بيت ۾ سلوڪ جي طالب کي هدايت ڪندي چوي ٿو:

عبادت الله جي ٿئي، تقويٰ ساڻ تمام،
الفت رک عظيم سان، آهي قرب ۾ ڪمام،
قالوا بليٰ قول جو، عاشق پار انجام،
نه اظهر الشمس ٿئي، ناسوت اندر نام،
طالب المولیٰ طعام، ڪاءُ تقويٰ جو طلب م.
(تقويٰ ري طاعت)

عشق جو ذڪر ڪيترن ئي شاعرن ڪيو آهي، ۽ پنهنجي انداز سان ان جي وصف بيان ڪئي آهي. شاهه لطيف چيو آهي: "عشق نه آهي راند" يعني "عشق" جي عنوان تي ڪيتري وقت کان شاعر لکندا اچن ٿا. مخدوم صاحب ٻه "عشق" جي تعريف ۾ گهڻو ڪجهه لکيو آهي. البت اسلوب بيان ۾ نواڻ پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. هو چوي ٿو: "عشق نه بيت المال" چوي ٿو:

عشق نه بيت المال جو ملي محتاجن کي،
عشق آهي اُن سندو، جنهن ڪيو قرب ڪمال،
طالب المولیٰ ۾، جو رکي خاص خيال،
جانب جو جمال، اهو ماڻيندو عشق سان.

بيت جي روايتي مضمون سان گڏ، مخدوم صاحب پنهنجي بيتن ۾ نوان مضامين ٻه آندا آهن، ۽ پراڻن مضمونن جي بيان ۾ جدت ۽ انفراديت پيدا ڪئي آهي. بيتن جي سلسلي "گونگيون گوءِ ڪني ويون" ۾ اکين جون خوبيون ۽ خصوصيتون نئين انداز ۾ بيان ڪيو اٿس.

Gul Hayat Instutute

وڇوڙي واري وقت ۾، وصال لاءِ واجهائيندي، اکين جي جيڪا ڪيفيت ٿئي ٿي، ان کي مخدوم صاحب هن طرح بيان ڪيو آهي:

پڇن پڇرن پاڻ ۾ ويچاريون وسن،
ڪڇن پڇن ڪينڪي، نه ڪي ڪجھ ٻڌن،
سدائين صبر جي، عادت آهي اکين،
طالب المولىٰ طلب ۾، گوءِ ڪٽي گونگين،
تڏهن لڙڪ اگهين، حبيبن هٽن سان.

مخدوم صاحب پهريون شاعر آهي، جنهن بيتن ۾ پيرن جو مضمون آندو آهي، ۽ پيرن جي ساراهه ڪئي آهي. اڳ ۾ ڪنهن به شاعر پيرن جي اهميت ۽ ڪيفيت بيان نه ڪئي آهي. مخدوم صاحب "قدمن تان قربان ٿيا". سلسلي جي بيتن ۾ پيرن جا ٿورا مڃيندي، ڪڏهن پيرن کي چمڻ جي طلب رکي ٿو، ته ڪڏهن قدمن تان قربان ٿيڻ جي سڌ رکي ٿو. ڪٿي ته هو پيرن کي اکين کان به وڌيڪ اهميت ڏئي ٿو ۽ چوي ٿو ته اکين تي پيرن جو احسان آهي، جو اهي پرينءَ وٽ پهچائين ٿا. هڪ بيت ۾ اکين پيرن جي ڀيٽ ڪندي چوي ٿو:

اکيون به اکيون آهن، پر پيرن سان نه پڄن،
هو روئن رت ڦڙا، هو ڦٽجو ٿا ڦٽجن،
هو بيوس آهن برهه ۾، هي هيجئون اٿيو هلن،
هو نهارين نجيب کي، هي تر نه ٿا ترسن،
هو اپاٽڪيون عجيب لئه هي رندن منجهه رلن،
احسان ڪيا اکين تي، پرت منجهان پيرن،
طالب موليٰ طلب ۾، چميو وري چمجن،
جهلئي نه ٿا جهلجن، هلندي پنهنجي حبيب ڏي.

بيتن جي سلسلي ۾ "جيڪر آئون هجان" ۾ مخدوم صاحب بلڪل نئون انداز اختيار ڪيو آهي. هنن بيتن ۾ هو پنهنجي سَڌَ بيان ڪري ٿو، ته جيڪر آءٌ "ڪارا ڪيس قريب جا هجان"، "پرينءَ جي پيشاني هجان"، "جي جانيءَ جي جبين هجان"، "جي عجيب جو ابرو هجان"، "جي محبوب جي اک جو ڇپر هجان"، "جي اکيون هجان عجيب جون"، "جي گل هجان"، "جي تير هجان"، "جي قريب جو ڪَنُ هجان"، "جي نجيب جو نڪ هجان"، "جي لالڻ جو لب هجان"، "جي دهن هجان"، "جي لالڻ جي لسان هجان"، "جي ڳِٽن ڀري ڳچي هجان"، "جي حبيب جو حلق هجان"، "جي آواز هجان عجيب جو"، "بولو بنجي جي پوان" وغيره. اهڙيءَ طرح شاعر پنهنجي تمنا به بيان ڪئي آهي، ته ان سان گڏ محبوب جي سراپا ۽ سينگار جو ذڪر به ڪيو آهي. اسلوب بيان به بلڪل نرالو آهي، ڇا آهي، جو مختلف بيتن ۾ ڄڻ محبوب جو ڪونه ڪو انگ، پنهنجي زباني پنهنجون وصفون ۽ سونهن بيان ڪري ٿو. اصل

خبر ڏٺهن پوي ٿي، جڏهن شاعر پوئين مصرع جي پوئين اڌ ۾ پنهنجي سڌ بيان ڪري ٿو، ته جي مان اهو انگ هجان. هيٺين بيت ۾ ڳالهائين ٿا:

ڏسي ملاحت منهنجي، گل ڦل شرمائين،
موسم جا محتاج هو، هي اينهين ئي آهين،
خزان اچي ته خوف ڪان، ڪٿيون پلؤ پائين،
پنهنجن پروان ۾، ڪو فرق نه فرمائين،
سونگهڻ ڏين سيڻ کي ۽ عبرت نه ڪائين،
ڪچن پچن ڪينڪي، جي ڳچيءَ کي پائين،
طالب المولىٰ پاڻ کي وڃيو وڪٽائين،
مَتُ سَتُ منهنجو مور هئون، هو ڪڏهين ئي ناهين،
آءُ حجت نه رکان هڪ سان ڪٽي چاهئون ڪيئن چاهين،
ڳڻ سوين ڳائين، جي هجان ڳل عجيب جا.

"جتي جوڙ به جي ٿين" وارن بيتن جو مضمون به نئون آهي. هن سلسلي جي بيتن ۾ مخدوم صاحب، محبوب جي جتيءَ جي عظمت بيان ڪئي آهي. شاه لطيف چيو آهي:

"هو جا پائن پير ۾ تنهن جتيءَ نه جيهي"

هتي شاه صاحب پنهنجي آقا نبين جي سردار، انسانيت جي علمبردار ۽ ڪائنات جي ڪارڻي نبي ڪريم ﷺ جي جتيءَ جي ڳالهه ڪئي آهي. مخدوم صاحب جڏهن جتيءَ جي فضيلت بيان ڪري ٿو، ته ان مان سندس مطلب به پاڻ سڳورن جي جتي مبارڪ آهي. ٻني جهانن جي سردار جي معراج جي ذڪر ۾ آيو آهي، ته جڏهن پاڻ ڪريم جن عرش اعظم تي پهتا، ته سندن پيرن مبارڪن ۾ جتي مبارڪ پيل هئي. پاڻ سڳورن جڏهن پنهنجي خالق ۽ مالڪ جي ادب وچان، جتي مبارڪ جي لاهڻ جي ڪئي، ته امر ٿيو، ته جتيءَ نه لاهيو، جتيءَ سوڌا اچو، مخدوم صاحب انهيءَ حقيقت کي بيان ڪندي چيو آهي:

جتيءَ سندي جوڙ کي، ڪلنگيون ڪين پڄن،
ات ڪيئن ڪلاهون اچيو، ٿيون جذباتون جهڪن،
جن کي اتان عار ٿئي، سي سِرَ ئي ڪُسيو وڃن،
جيڪي اتي جهڪيا، ته تاج به ماٿيا تن،
محبوب وڃي پڳا، مٿائين مقامن،
پيانيئون ته جتي لاهيون، اهو اچا خيال هُئن،
ته پين پڙلاءُ ڪن تي، ۽ حڪم هي ملين،
جانب جتي نه لاهجو، متان پير اگهاڙا ٿين،
وڃي پهتا توڙ تي، سان پيارن پيزارن،

طالب الموليٰ ڪٿن چوان، ٿيان جتي نہ جاڻن،
جتي ٿيان تہ ڀيو ڇا ڪپي، ڪتا ڀنهي جهانن،
جو ڀهتي ساڻ پرين، جتي عرش عظيم تي.

ڪيترن ئي بيتن ۾ محبوب جي سونهن ۽ سينگار جي ساراهہ ڏاڍي دلڪش انداز ۾ ۽ سهڻين تشبيهن ذريعي ڪئي ويئي آهي. يعني ڪتاب ”ڇپر جون ڇڙيون“ ۾ سنڌي بيت جي هڪ قسم ”سينگار“ جا ڏاڍا دلپذير نمونا ملن ٿا. اهڙو هڪ بيت هت ڏجي ٿو، جنهن ۾ شاعر محبوب جي مختلف انگن جي سونهن جي ساراهہ بيان ڪئي آهي. تشبيهون جيتوڻيڪ روايتي آهن، پر اسلوب بيان نئون ۽ نرالو آهي:

ڪارا ڪيس قريب جا، واسينگ جڻ وار،
پيشاني پرينءَ جي، چنڊ جيئن ڪري چمڪار،
اکيون هن عجيب جون نرگس جڻ نروار،
جهڙا گل گلاب جا، تن کان وڌ رخسار،
لعل لب لبيب جا، منڙا ڀئي من ٺار،
وجهي ڪونج ڳچيءَ ۾ ڇهرا چندن هار،
ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان، سجڻ جا سينگار،
جان ۽ جند نثار، طالب الموليٰ تن تان.

بيت جي ٻي مجموعي ”سدا وسين سنڌڙي“ ۾ بہ مختلف عنوانن هيٺ بيتن جا سلسلا ملن ٿا. پهرين ڪنڊيءَ جو عنوان ساڳيو ڪتاب جي نالي وارا ”سدا وسين سنڌڙي“ آهي. هنن بيتن ۾ سنڌ سان محبت جو اظهار ڪيو ويو آهي، سنڌ دشمن ڪان نفرت جو اظهار ڪيو ويو آهي، سنڌ جي ماڻهن ۽ وڻن ٽڻن جي واکاڻ ڪئي ويئي آهي ۽ سنڌ لاءِ دعائون گهريون ويون آهن. وڏي خوبي اها آهي تہ اڪثر بيتن ۾ وراڻ آهي. يعني گهڻن بيتن جي پوئين مصرع جو آخر بند ساڳيو ”سدا وسين سنڌڙي“ آهي. هڪ بيت نموني طور ڏجي ٿو:

ڇارئون ڪارئون ڪبڙيون، تنهنجون واهہ وٽيون،
صفتون تنهنجون سنڌڙي، ڳٽي ڇا ڳٽيون،
مارو تنهنجا محبتي، تن جي پيرن سنديون پٽيون،
وجهن ڪٽي ونن ۾، طلبون خوب ٽٽيون،
طالب موليٰ تهدليئون، آهن ذريئون ڏٺيون،
گهرجون آهن گهٽيون، سدا وسين سنڌڙي.

بيتن جي سلسلي ”پهرين چوان پاڻ کي“ ۾ حاجين ۽ حج جو ذڪر ڪيو ويو آهي ”هلو تہ هلئون چنڊ تي“ واري عنوان هيٺ چنڊ جو ذڪر آهي، چنڊ سان پيٺ، شاهہ لطيف جي بيتن ۾ ملي ٿي شاهہ لطيف چيو آهي:

چنڊ چَئين سچ، جي مٺي نہ پائين،
ڪڏهن ايرين سنهڙو، ڪڏهين ايرين ڳچ،
منهن ۾ ٻريئي مچ، تو ۾ ناھ پيشاني پرين جي.

اهو ساڳيو خيال مخدوم صاحب نئين انداز ۾ هن طرح بيان ڪيو آهي:

ڪٿي چهرو چنڊ جو، ڪٿي منهن منٺار،
چائون ان جي منهن ۾، هي رمز پرٺو رخسار،
سچڻ سراپا سوهڻو، عجيب رڳو انوار،
هڪڙو پاسو چنڊ جو، اونده اندوڪار،
ڪٿي هن جي ڳالھ ٿي، ڪٿي پيرين پرين پار،
طالب موليٰ چيھ ٿيو، ڪٿي هجن چنڊ هزار،
جي پر هاٽا پيزار، تہ ٻہ هيٺاهون هنن ڪان.

اهڙيءَ طرح ٻين عنوانن هيٺ آيل بيتن ۾ بہ روايتي مضامين نئين انداز ۾ ملن ٿا. "ساقي" جو ذڪر غزل جي شاعري ۾ تہ عام ملي ٿو؛ پر مخدوم صاحب بيتن ۾ بہ ساقي ۽ شراب جو احوال آندو آهي. هن قسم جي بيتن ۾ ساقي ۽ شراب سان واسطو رکندڙ ساڳيا لفظ آندا ويا آهن، جيڪي عروضي شاعريءَ ۾ عام مستعمل آهن، جهڙوڪ: گل، گلفام، جام، آب حيات، پيمانو وغيره. هڪ بيت ڏجي ٿو:

ساقي ڏي شراب سو، گل بو ۽ گلفام،
اندر احسان جي، لاهي تاس تمام،
انهيءَ آب حيات مان، جوڙي ڏي ڪو جام،
چاڙهي نشا نينهن جا، صبح توڙي شام،
طالب موليٰ طلب ۾، ٻڌو عشق سندو احرام،
تنهنجو وٺي نام، پيئندس پيمانن ڪي.

مجموعي "آب حيات" جي بيتن تي جدا جدا عنوان ڪونهن، هن ۾ ڪل ٩٦ بيت آهن، جن جو هڪ ئي عنوان آب حيات چئي سگهجي ٿو. هي مجموعو مخدوم صاحب پنهنجي خادم ۽ تيماردار محمد حاجن ابڙيجو ڏانهن منسوب ڪيو آهي، جنهن مان مخدوم صاحب جي ماڻهپي جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. هڪ بيت ۾ ڪيس مخاطب ٿي چوي ٿو:

پنهنجي هٿن سان پيار تون، دلبر دوائون،
آخر پنهنجي امر سان، ڏيندو شافع شفائون،
مون کي موهيو ٿيون ڇڏين، تنهنجون ادائون،
آب حيات آئون، منهنجا ساقي ڏي پيان.

ڪافي:

ڪافي، سنڌي شاعريءَ جي عام مقبول صنف آهي، جنهن مان سنڌ جو عام توڙي خاص ماڻهو حظ حاصل ڪندو رهيو آهي. تصوف، حسن و عشق، وڇوڙي جا ورلاپ ۽ اندر جا اڌما ڪافيءَ جا مضمون رهيا آهن. قديم توڙي موجوده دور جي بيشمار شاعرن ڪافيون چيون آهن، جن مان ڪيترا باڪمال شاعر ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: سچل سرمست، قادر بخش بيدل، مصري شاهه، خوش خير محمد، دريا خان، نانڪ يوسف وغيره. انهن جون ڪافيون جڏهن ڳايون وينديون آهن، تڏهن ٻڌندڙ کي بي خود بڻائي ڇڏينديون آهن.

موجوده دور ۾ حضرت مخدوم طالب المولىٰ سائين ڪافيءَ جو بلند پايه شاعر ٿي گذريو آهي، جنهن جي ڪافين ۾ رس، رچاءُ ۽ موسيقيت بدرجه اتم موجود آهي. اهوئي سبب آهي، جو جڏهن سندس ڪافيون ڳايون وينديون آهن، ته روح کي راحت رسندي آهي ۽ قلب کي قرار حاصل ٿيندو آهي سندس ڪافين ۾ عرفان ۽ ايمان جا نڪتا به ملن ٿا؛ ته مجازي عشق جا جذبا به مؤثر انداز ۾ ملن ٿا. سندس ڪافيون ٽن ڪتابن ۾ ملن ٿيون: "ڇپر ۾ ڇڙيون"، "بي پير اڪيون" ۽ "آبِ حيات".

"ڇپر ۾ ڇڙيون" ۾ ٻه حصا آهن: پهرين حصي ۾ بيت آهن، ۽ ٻي حصي ۾ ڪافيون. هي ڪتاب پهريون ڀيرو ١٩٧١ع "بزم طالب المولىٰ" جي طرفان ڇپيو، ۽ ٻيو ڀيرو سنڌي ادبي بورڊ جي طرفان ١٩٩٠ع ۾ ڇپيو. هن ۾ جيڪي ڪافيون آيل آهن، اهي مخدوم صاحب ١٩٥٥ع کان ١٩٦٨ع تائين مختلف جاين تي لکيون. مجموعي "بي پير اڪيون" ۾ صرف ڪافيون آهن، جيڪي مختلف هنڌن تي ١٩٦٨ع کان ١٩٨٧ع تائين لکيون ويون. ڪتاب مخدوم صاحب جي پنهنجن هٿ اکرن ۾ "بزم طالب المولىٰ" جي طرفان ١٩٨٧ع ۾ شايع ڪيو ويو. ڪتاب "آب حيات" جا ٻه حصا آهن پهرين حصي ۾ ١٢ ڪافيون آهن، ۽ ٻي حصي ۾ بيت آهن. هن مجموعي جون ڪافيون ١٩٨٠ع کان ١٩٩١ع تائين مختلف وقتن ۽ جاين تي لکيون ويون. هي مجموعو طالب المولىٰ اڪيڊميءَ طرفان ١٩٩١ع ۾ شايع ڪيو ويو.

مخدوم صاحب جون ڪيتريون ڪافيون ڳايون ويون آهن، ۽ عوام انهن کي ڏاڍو پسند ڪيو آهي. فن توڙي فڪر جي لحاظ کان ڪافين ۾ نواڻ ۽ انوکائي آهي. جمال جي جلوي جو ذڪر ڏاڍي پيار ۽ منفرد انداز ۾ ملي ٿو. شاعر پنهنجا جذبات، احساسات ۽ تجربات دلپذير انداز ۾ بيان ڪيا آهي. نه فقط ايترو پر شاعر پنهنجي مجازي محبوب جي ناز ۽ انداز ۽ پنهنجي والهانه محبت جو ذڪر ڪليل لفظن ۾ بيان ڪيو آهي. اهوئي سبب آهي جو سندس ڪافيون سندس زندگيءَ جو حقيقي رنگ ۽ روپ پيش ڪن ٿيون. ڇاڪاڻ جو شاعر پنهنجي عاشقانه هلت چلت جو ذڪر ڪرڻ وقت لِڪَ لِڪاءُ نه ڪيو آهي. اهوئي سبب آهي، ته ڪافيون جدت ۽ انفراديت، فني پختگي ۽ موسيقيت جي لحاظ کان سنڌي ادب جو شاهڪار بنجي پيون آهن؛ مطلب ته موجوده دور جو ڪوبه ڪافي گو شاعر ساڻس برميچي نه ٿو سگهي. ڪن ڪافين ۾ عرفان ۽ ايقان جون

ڳالهيون به نمايان نظر اچن ٿيون. يعني ڪافين ۾ مجازي عشق سان گڏ حقيقي عشق جو رنگ به ملي ٿو.

هن ڪافيءَ ۾ تصوف جا اسرار و رموز بيان ڪيا ويا آهن. خاص طرح سان چوٿون بند فڪري لحاظ کان وڏي معنيٰ رکي ٿو:

ٿل ورم وهائج ويهي ويهي، رلندي رلندي ڪنهن نه ڪمايو
بند نظر ڪر ظاهر واري، پو تون پسندين صورت پياري
نام ولج تي ليهي ليهي، ٿيندءِ پوءِ ھي سانگ سجايو
محبت وارو مارڳ مشڪل ڪو ڪو هلندو ان تي ڪامل
رمز سان جنهن دل ڏيهي ڏيهي سوئي ويندو وڪ وڌايو
هلندي ڪانهه هت مخدومي جيڪو ماڻيندو معصومي
ڳالهه ڪبي هيءَ ڪيهي ڪيهي سو سمجهي جو پڙ ۾ آيو
جيڪو زمان مڪان کان واقف سوئي آهي قريب جو عاشق
ديهه انهيءَ جو ديهي ديهي لوڪان وهي تو پاڻ لڪائي
طالب المولئ سوئي آهي جنهن کي ضرورت ٻي ڪا ناهي
پاڻ ۾ ويو جو پيهي پيهي. پرينءَ انهيءَ کي پاڻ پسايو.
(چپر ۾ چڙهون)

جمال جي جلوي جو ذڪر ڏسو ته ڪهڙي دلڪش انداز ۾ ڪري ٿو:

رخسار ۾ جيڪو رنگ پريل، ناهي ثاني ان جو گلابي گل
جنهن جو ڪو به جهان ۾ ڪونهي مل، ساري سَرَ ۾ تنهن جو آهي سڳند.

ڪٿي ڪٿي صنف نازڪ جي سونهن ۽ سينگار ۽ گفتار جو ذڪر نمايان انداز ۾ ڪيو اٿس. هن بند ۾ سڳين جي ڪولڻ واري انداز ۾ ڊيل وانگر هلڻ جي چال جي چٽي تصوير ملي ٿي.

سهٽيون سڳيون ھٿي ڪولي هلين ٿو، ڊيل کان وڌ چال چلين ٿو
تنهنجو قسم آئون ناهيان ڪوڙو، منهنجا محب مِٺل
ڦٽيون ڪايو جڙ ڏين قوڪارا.

هن بند ۾ ايرنگن جي لڏڻ جي ڳالهه ڪئي وئي آهي:

منجهه ڪنن ايرنگ لڏن ٿا، ڳاڙهن ڳلن کي خوب چمن ٿا
ناز منجهان ھٿي نوري نچن ٿا، عشق مان ڏيل اچل
پيارا پري کان مارن موچورا.

هيءَ ڪافي جڏهن حسين بخش جي آواز ۾ ٻڌبي آهي، ته ٻڌندڙ کي بي خود بنائي ڇڏيندي آهي. ان ۾ محبوب جي حسن ۽ سينگار جو ذڪر موجود آهي؛ وڇوڙي جا ورلاپ

Gul Hayat Institute

آهن، ۽ وصال لاءِ التجائون آهن. ڪافيءَ مان ٻه بند ڏجن ٿا:

ٿلھ: تو دلڙي يار! ڏتاري ڀو ير ڪا نه ڪئي ڀوٺواري

تنهنجا ڪيس پيارل! ڪارا، آهن پيچ انهن جا پيارا
ڪن ونگ وجهڻ لِيءِ وارا، پائن ڳٽ ڳچيءَ ۾ ڳارا
ڪن قيد سياٿا سارا، مهميرن تي سي مارا
ٿين وير ٻه ات ويچارا، ٿا شاهه ڀرن شوڪارا
منهنجي نرمل! آهه نيزاري.

تنهنجي قرب ڪريون ڪيهون، شب روز رئان ڪري ريهون
ڏنيون پرت پيارل! پيهون، ويون ورهن گذري ويهون
ٿي دلڙي چيهون چيهون، پيون لال لڱن ۾ ليهون
تنهنجي فڪر سڪايون ڦيهون، اڄ برهه ۾ گڏجي بيهون،
ڪٿي گوندر آ گلزاري.

عربي فارسي ۽ ٺيٺ سنڌي لفظن جي حسين امتزاج، تجنيس حرفي اندروني قافين جي خوبصورت بيهڪ ۽ موسيقيت ان ۾ ڪافي ۾ وڏي رنگيني رعنائي دلڪشي ۽ تاثير پيدا ڪيو آهي.

مٿيان مثال ڪتاب "چپر ۾ چڙيون" ۾ آيل ڪافين مان ڏنا ويا آهن. هن ڪتاب ۾ ٻاويهن عنوانن هيٺ ڪافيون ڏنيون ويون آهن. پهرين عنوان: 'مالڪ جي مختاريءَ' هيٺ آيل ڪافين ۾ الله تعاليٰ جو حمد بيان ڪيل آهي؛ ٻي عنوان: "منهنجو محمد مير" وارين ڪافين ۾ نبي ڪريم ﷺ جي ثنا ۽ صفت بيان ڪيل آهي. ٽين، چوٿين ۽ پنجين هيٺ آيل ڪافين ۾ مسلڪ جي راهه جو ذڪر آهي. انهن عنوانن جا نالا آهن: 'تقويٰ سان ڪر طاعت طلب'، 'هت آهيان انسان' ۽ 'لالن لاءِ لوڙيون'.
ڇهون عنوان: "سوا عشق جي ٻيو ڪو مذهب نه ملت" ۾ عشق ۽ عاشقانه جذبن جو اظهار آهي. عنوان ستين کان پندرهين تائين محبوب جي حسن ۽ جمال، سونهن ۽ سينگار جو اظهار آهي؛ وڇوڙي جا ورلاپ آهن ۽ وصل لاءِ آزيون نيزاريون آهن. سورهين عنوان: "چريون چست ڇهريون" ۽ سترهين عنوان "گونگيون گوءِ ڪئي ويون" ۾ محبوب ۽ محب جي اکين ڪرشمه سازين جو ذڪر آهي. هيٺين بندن ۾ محبوب جي اکين جو ذڪر ڪهڙي نه نرالي پر دل پذير انداز ۾ ڪيو اٿس:

هميشه ڏسون ٿا گلابي گلابي، ڪڪوريل ڪڪوريل شرابي شرابي
الاجي ڪٿان ٿيون پين پُر پيالون!
ڏسڻ ۾ سدائين اياڻيون اياڻيون، نماڻيون نماڻيون، سياڻيون سياڻيون
سدائين ٿيون ڏسجن، نيون ۽ نراليون.

اندروني قافين ۽ لفظن جي ورجاءِ، حسن، تاثر، رواني ۽ موسيقيت پيدا ڪئي آهي. جنهن ڪري هي بند سنڌي شاعريءَ جو منفرد شاهڪار بنجي پيا آهن.

ڪافين جي ٻي ڪتاب "ٻي پير اکيون" ۾ ٻه اکين جي تاثير جو ذڪر ملي ٿو. هن مجموعي جي ڪيترين ڪافين ۾ اکين جون ڳالهيون آهن. ڪجھ بند هيٺ ڏجن ٿا. هن بند ۾ شاعر اکين جي حسن کي، جسم جي ٻين انگن جي حسن ۽ جمال تي ترجيح ڏني ٿو:

تنهنجو سڄڻ ڏاڍو انگ انگ،
تنهنجو واھ جو ڍولڻ ڍنگ ڍنگ
تنهنجو ڀهڳڻ ڀهڳڻ ڀنگ ڀنگ،
پر مڙني کان ممتاز اکيون.

هيٺين بند ۾ اکين جي نهار کي، تڪبير وجهڻ سان تشبيھ ڏني اٿس:

جيڪي اوچا ڪنڌ جهلي ٿا هلن،
جيڪي ڪنهن جي اڳيان ڪونہ جهڪن،
جيڪي تاج ڪلاھ ٿا سر تي رکن،
تن کي ٻہ وجهن تڪبير اکيون.

هن بند ۾ ڏسو، تہ ڪهڙين نہ نرالين ۽ خوبصورت تشبيهن ذريعي اکين جي حسن ۽ تاثر جو ذڪر ڪيو ويو آهي:

جت شرمائن لڪين لالون،
جت گهبرائين مٺي گل گون،
جت يعقوتي رنگ زار، زبون،
سي غيرت گل اندام اکيون.

ڪن ڪافين ۾ شاعر پنهنجي وطن سنڌ سان محبت جو اظهار بہ ڪيو آهي هڪ ڪافيءَ ۾ چوي ٿو:

ٿل: سنڌ سونهاري ٻلي ٻلي- او سائيو!
سائيو- جنهن جو مٽ ناهي ملڪين
جنهن ۾ ڀنڀائي ڀلارو
هاڪ انهيءَ جي هلي هلي
اک اجائي جيڪو ڪڍندو
جذبو انهيءَ کي پلي پلي.

ڪن ڪافين ۾ سنڌ جي مشهور رومانوي داستان جي تمثيل بہ ملي ٿي. هڪ ڪافيءَ ۾ مارئيءَ ۽ عمر جي علامتي انداز ۾ وقت ۽ حال جي ڳالهين جو احساس بہ ملي ٿو، مثلاً:

Gul Hayat Institute

اُهو ڇهن ڪيائي تي هيڻيون هلائون،
ٿيون جيون اٿيون ڪئي الائي بلڪل ڇالائون
نه ويرئا سڪ ٿيون وڃارئا جيون وسڻيون،
هڪ ڪافين ۾ ڀرپور ڀيڻيون سڪائيل ۽ سڪوڙ جو ذڪر به ملي ٿو:

ٻولي سڪڙ ڪارو سڪ ڇهو
نه ۾ مون آهي سڪ نه اپر ڇهو
واڻيان سڪي سڪي واري
جي مون سڪري ٿو ويل وڃي جي
ٻولي سڪوڙ هيڪڙي ٻولي،
سڪڻ "ڪڪرياڻي" ڇلي ڪنب ٿولي
ٿون ٿون سڪري سڪري ٿري ٿري،
ٿوڻڻ واڻگي ڇپ ۾ ڇوڻ جي،

هن مثال جي خاطر ڪيل به مخدوم صاحب جي ڪافين ۾ ڪيترائي گهاڙيٽا ملن ٿا. جهڙي ڪافيءَ ۾ ٿل هڪ ئي پر منفرد گهاڙيٽي ۾ ملي ٿو، جيڪو پنجن ٽڪن تي مشتمل آهي:

ٿل: آبِ حيات پيار- او ساقي!
ٿڌڙين پنهنجي لال لبن مان
سهڻين پنهنجن لال لبن مان
منڙين پنهنجن لال لبن مان
سهڻن پنهنجن لال لبن مان
آبِ حيات پيار- او ساقي!

جيئن ٽڪن ۾ فقط ٻهريون لفظ بدلايو ويو آهي. باقي پيا (ڪتاب آبِ حيات) لفظ ساڳيا آهن. بدلايل چارئي لفظ لال لبن جي سهڻين وصفن سان تعلق رکن ٿا. اهي لفظ چاڻائين ٿا، ته محبوب جا لال لب ٿڌڙا به آهن ته سهڻا به آهن؛ منڙا به آهن. سهڻا به آهن. انهن لفظن جي مناسبت ۽ لفظن جي ورجاءَ شعر ۾ وڏي خوبصورتي ۽ رنگيني پيدا ڪئي آهي. "آبِ حيات" جي ڪافين ۾ گهڻي قدر ساقي ۽ آبِ حيات جو ذڪر ملي ٿو. مثلاً:
"پيئم آبِ حيات ساقي تنهنجي لال لبن مان"
"پياري آبِ حيات- پنهنجي لبن مان پنهنجي ساقيءَ ڪي"
"آئي آبِ حيات پيار- سهڻا سهڻا منڙا ساقي."

ديوان طالب المولىٰ

مخدوم صاحب شاعريءَ جي هر صنف ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. هو بيت ۽ ڪافي جو نه

Gul Hayat Institute

باڪمال شاعر آهي، ته غزل جو به بلندپايه شاعر آهي. ڪيس غزل جي چوند وڏن شاعرن مان ڳڻي سگهجي ٿو، جهڙوڪ: خليفو گل، سانگي، قليچ، ۽ نواز علي "نياز" وغيره. هو صاحبِ ديوان شاعر آهي. سندس ديوان "سروري پبليڪيشن هالا" طرفان ١٩٨٢ع ۾ ڇپجي چڪو آهي. هن ۾ سنڌي زبان جي سمورن آواز جي رديفن وارا غزل ملن ٿا. يعني نه فقط موجوده سنڌي صورتخطيءَ جي اکرن تي غزل ملن ٿا، پر سنڌي زبان ۾ انهن آوازن جا غزل به ملن ٿا. جيڪي سنڌي صورتخطيءَ ۾ موجود نه آهن؛ پر لکڻ وقت / ه/ ملائي لکيا ويندا آهن، جهڙوڪ: (ڙه)، (له)، (مه)، (نه) (ڻه)، (ڀ) ۽ (تنوين). انهيءَ لحاظ کان مخدوم صاحب جو ديوان سنڌي زبان جي ٥٩ اکرن تي مشتمل آهي. انهن "آوازن" تي غزل فقط ديوان گل ۾ ملن ٿا. ديوان جي "مهاڳ" ۾ مخدوم صاحب انهن حقيقتن جي وضاحت به ڪئي آهي. راقم الحروف به پنهنجي مقالي "ديوان گل" ۾ انهن ڳالهين جي ڇڻائي ڪئي آهي. مخدوم صاحب پنهنجي ديوان جي مهاڳ ۾ هن ناچيز جي ان تحقيقي مقالو جو حوالو ڏنو آهي. مخدوم صاحب پنهنجي مهاڳ ۾ پنهنجي ديوان واري الف- بي جي تختي ڏني لکيو آهي:

آخوند گل محمد پنهنجي ديوان ۾ مهاڳ جي جاءِ تي ڇڻائيءَ ۾ جيڪو الف- ب جو چارٽ ڏنو آهي، اهو به مٿين تختيءَ جي تائيد ڪري ٿو.

(ڏسو مهراڻ رسالو ٢- ١٩٧٢ع مضمون: ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، صفحو ١٥٦ کان ١٧١ ڇپايل سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد)

مخدوم صاحب جي غزل ۾ عربي فارسي ۽ ٺيٺ سنڌي لفظن جو حسين امتزاج ملي ٿو. غزل جون روايتي تشبيهون ۽ علامتون به ملن ٿيون، سنڌ جي ماحول مان اخذ ڪيل تشبيهون به ڪتب آندل ملن ٿيون. فڪري لحاظ کان حسن و عشق، فراق و وصال جو احوال به آهي، ته تصوف ۽ سلوڪ جا مسئلا به بيان ڪيل نظر اچن ٿا، اخلاقيات جا نڪتا به نظر اچن ٿا، ته معاشي ۽ معاشرتي حالتن جي عڪاسي به ملي ٿي. يعني مضمون جي لحاظ کان فقط روايتي يڪسانيت نه آهي، پر تنوع آهي ڪيترن ئي بيتن ۾ زماني جي حالت جو بيان نمايان نظر اچي ٿو. ڪجھ بيت هت ڏجن ٿا:

عمل ظاهر ۾ هڪڙو قوم جو باطن ۾ رمزون ٻيون
يلا ڪيئن روح پيدا ٿئي جو سڀ روح روان بدليا
اهو اخلاق، اها الفت، اها تهذيب ڪانهي ڪا
غريبن ۾ اڃا ڪجھ آهي، پر زردار مٽجي ويا.
سياست آهي ٿي وعدي خلافي جو ٻيو نالو
ڏسان پيو ٿي ويا اڄ مهربان نامهربان ڪجھ ڪجھ.

تصوف جي نڪته نگاهه کان مرڻ کان اڳ مرڻ يعني پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ جو ذڪر هن طرح ڪيو اٿس:

Gul Hayat Institute

مرڻ کان اڳ مري لاخوف ٿي ڇڏ موت کي
تون پنهنجي پاڻ لڳ پلپل خود پنهنجي قضا ٿي وڃ.

تغزل، غزل جي جان آهي، تغزل کان سواءِ غزل بي معنيٰ آهي مخدوم صاحب جي غزل ۾ تغزل جا ڪيترائي بهترين نمونا ملن ٿا. ڪجھ بيت نموني طور هيٺ ڏجن ٿا:

ڪيئن نہ گڏ سڏ ٿا رهن هي پاڻ ۾ ٿي چار مست
چشم مست و ناز مست و يار ۽ گفتار مست
سرخ ساڙهيءَ ۾ ڏنم سهڻي جا ڪارا وار مست
چڻ ڏنگڻ جي واسطي تيار آهن مار مست
رخسار و خال و زلفِ معنبر جي ياد ۾
دل جي اڱڻ کي رشڪِ گلستان ڪري ڇڏيم
ڇا رنگ ۽ ڇا ڍنگ ۽ ڇا جلوه گري آهہ
خمداري نہ زلف جيان مشڪِ ختن ۾ آهہ
ان جو اکيون ٿيون ياد پون ٿو جڏهن ڏسان
صحرا ۾ بيهي ڊوڙي نهارڻ غزال جو.

تصوف جي تعليم موجب خدا شناسي لاءِ خودشناسي يعني پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ ضروري آهي، مخدوم صاحب پنهنجي پاڻ سڃاڻڻ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

جڏهن ٿو زيور مان سون کي ڏسجي
تڏهن مون "هو پاڻ" سو بسو سمجهو
پاڻ پنهنجو سدائين "تو" سمجهو
ذهن ۾ توکي روبرو سمجهو

تصوف ۾ ذڪر سان گڏ فڪر کي وڏي اهميت آهي. مخدوم صاحب چوي ٿو:

فڪر کان ٿي وڻان ٿو ڪم هردم
مون وهڻ پنهنجو جستجو سمجهو.

"تون" ۽ "مون" جي حقيقت بيان ڪندي چوي ٿو:

فقط هي فرق آهي تو ۽ مون ۾، تون آهين باطن مان ظاهر آهيان
مگر اي پرده نشين آهيون جهان ۾ يڪتا ۽ يگانہ

محبوب حقيقي سان پنهنجي وابستگيءَ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

توسان وابستہ منهنجو هر دم آهہ
ذڪر ۽ فڪر تنهنجو هر دم آهہ

اهڙيءَ طرح هو عشق مجازي سان گڏ عشق حقيقي جون وارداتون ۽ ڪيفيتون بيان ڪري ٿو. غزل جي روايتي انداز ۾ محبوب جي جفائن جو ذڪر بہ ڪيو اٿس، پر اسلوب بيان ۾

Gul Hayat Institute

جدت آهي:

ڪري بسمل ڇڏئي عاشق، نهاريئي ڪينڪي ڀيهر
ته هن تنهنجي شهيد ناز جي سڪرات ڪيئن گذاري.
جفائن تي جفائن بعد حاصل ٿو ٿئي مقصد
سچڻ جي آهه هي رسم وفا اهڙي جو ڇا ڇنجي.

مثنوي: مخدوم صاحب عروضي صنف "مثنوي" ۾ به طبع آزمائي ڪئي آهي. سندس ٻه مثنويون ملن ٿيون: سنڌ جو سانوڻ، آءَ ڪانگا ڪر ڳالهه ۽ مثنوي عقل و عشق "مثنوي عقل و عشق" سندس شروعاتي دور جي شاعريءَ سان تعلق رکي ٿي، جيڪا ٢٢ نومبر ١٩٥٤ع تي لکڻ شروع ڪئي وئي، ۽ ٢٩ ١٩٥٤ع تي لکي پوري ڪئي ويئي. هيءَ مثنوي پهريون ڀيرو جنوري ١٩٥٥ع ۾ "اداره روح ادب سنڌ" طرفان ڇپائي شايع ڪئي ويئي، ٻيو ڀيرو مرڪزي بزم طالب المولىٰ هالا طرفان ڇپائي ويئي، هن مثنويءَ ۾ عشق ۽ عقل جي ڀيٽ ڏني ويئي آهي. شاعر مولانا روم ۽ علامه اقبال کان متاثر نظر اچي ٿو، ايتري قدر جو انهن جي مثنوي مان مثال به پيش ڪيا اٿس. چوي ٿو:

مثنوي رومي ڪٿي ويهي رهُيس
داستان عشق تي آخر رسُيس
پو وري اقبال تي آيس ادا
ڳالهه آخر ٿي وئي بلڪل صفا.

زندگيءَ تحرڪ جو نالو آهي. انهيءَ نقط نگاهه کان مخدوم صاحب پنهنجي مثنويءَ جي شروعات ئي هن طرح ڪري ٿو:

بي محترڪ زندگي بيڪار آ
بي عمل انسان جڻ بيمار آ.

عقل جي وصف بيان ڪندي چوي ٿو، ته عقل ٻن قسمن جو آهي:

عقل ٻن قسمن ۾ آ پيدا ٿيل
عقل جزوي ۽ ٻيو آ عقل ڪل.

وڌيڪ چوي ٿو، ته عقل ڪل ۽ عشق هڪ ڳالهه يعني جتان عقل جي انتها ٿئي ٿي، اتان عشق جي منزل شروع ٿئي ٿي:

عقل ڪل ۽ عشق هڪڙي ڳالهه تي
عقل جزوي کي اٿي هاٿي ونو.
عقل جي يارو ٿئي جت انتها
عشق جي ٿيندي اتان آ ابتدا

عقل جزوي کي هو ناقــص سمجهي ٿو ۽ عقل ڪل کي انسان جي لاءِ حقيقي رهنما سمجهي

Gul Hayat Institute

ٿو:

عقل جزوي آهہ ناڪسن ري ادا
عقل ڪل انسان جي لا رهنما

عقل ۽ عشق جي ٻيٽ ڪندي چوي ٿو:

عقل وٽ رهي ٿي خودسري
عشق آهي بي نياز برتري
عقل جو شيطان آهي همنشين
عشق جو دربان آ روح الامين
عقل تي آ عشق جو ئي اختيار
عشق جو الله تي آهي مدار
عشق رهبر، عقل آهي راهزن
عشق آ حق اليقين ۽ عقل ظن.

رباعيات طالب: هن ڪتاب ۾ مخدوم صاحب جون رباعيون آهن. پهريائين هي مجموعو ١٩٤٦ع ۾ سليم هالائي مرحوم ڇپائي پڌرو ڪيو. ان جو ٻيو ڇاپو ١٩٩٠ع ۾ طالب المولیٰ اڪيڊمي هالا طرفان ڇپيو. هنن رباعين مان ڪنهن به رباعيءَ جي آخر ۾ سن ڄاڻايل ڪونهي. جيئن تہ پهريون ڇپرو هي ڪتاب ١٩٤٦ع ۾ ڇپيو، ان ڪري معلوم ٿئي، تہ هي رباعيون ١٩٤٦ع يا ان کان اڳ ۾ لکيون ويون. ان مان ظاهر آهي تہ مخدوم صاحب رباعيون ننڍي عمر ۾ لکيون. ان مان مخدوم صاحب جي فني مهارت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ تہ عروضي صنفن ۾ رباعي تمام مشڪل صنف آهي، ۽ ان تي طبع آزمائي ڪهنہ مشق شاعر ئي ڪندا آهن. رباعيءَ جو مخصوص وزن ٿيندو آهي. ان ۾ زندگيءَ جا حقائق فلسفيانہ انداز ۾ علامتي طريقي سان بيان ڪيا ويندا آهن. مخدوم صاحب بہ هي رباعيون فني قواعد و ضوابط مطابق لکيون آهن ۽ انهن ۾ رباعيءَ جي فڪري روايتن جو لحاظ رکيو اٿس. ان هوندي بہ جدت ۽ انفراديت بہ آندي وئي آهي. هڪ رباعي ۾ انسان جي حقيقت هن طرح بيان ڪئي اٿس:

دنيا آ مثل باغ ۽ انسان آ گل
آ جنهن جو هميشہ تہ هجڻ مشڪل
هڪ روز ٿيندو شاخ حياتيءَ کان جدا
هت هن جي فقط رهندي سدا بوئي گل.

مخدوم صاحب جي نظر ۾ محبت جواز قيمتي خزانو آهي، جنهن کي ظاهر ڪري وڃائي نہ ڇڏجي:

تون رازِ محبت کي عيان ڪج نہ ڪڏهن
هي مال وڃائي ڪو زيان ڪج نہ ڪڏهن

Gul Hayat Institute

هن دور ۾ مضمون جا عجيب ڪان اڳي
ان جو ۽ مضمون ساڻ بيان ڪجي ۽ ڪاهي

جام، ساقي ۽ ميخانو رباعيءَ جو خاص مضمون رهيو آهي. مخدوم صاحب جو اهو مضمون الڳ آهي، هو ميخاني مان سندس مراد "ميخانهٔ وحدت" ۽ ساقي مان مقصد "ساقي ڪوثر" آهي، جيئن ته:

ميخانهٔ وحدت ۾ مان مخمور آهيان
هر وقت ان دل شاد ۽ مسرور آهيان
اميد آهي ساقيءِ ڪوثر ۾ وڏي
دل سان ته جوان ان وٽ منظور آهيان.

اهڙيءَ طرح مخدوم صاحب پنهنجي رباعين ۾ دنيا جي حقيقتن ۽ دلي وارداتون بيان ڪيون آهن ڪن رباعين ۾ حسن و عشق جو ذڪر ڪيو اٿس، جيئن ته:

ميلي ۾ ملي محب ويو دل کي ڇري
جو ماهِ لقا مون کي ويو مست ڪري
اميد لقا وصل جي آهي طالب
من موهيو ان جي فڪر ۾ هر دم ٿو ٻري.

چهنڊڙيون: هي قطعات جو مجموعو آهي، جنهن ۾ ٻن وار قطعا آهن، جيڪي ٣٨ - ١٩٣٩ع کان ٦٩ - ١٩٧٠ع تائين آهن. ڪتاب ١٩٩٢ع ۾ طالب المولىٰ اڪيڊمي طرفان ڇپيو آهي. شروع ۾ مخدوم صاحب جي طرفان "ٻه اکر" آهن، ان مان معلوم ٿئي ٿو ته قطعن ۾ زندگيءَ جا آزمودا، اشاراتي انداز ۾ بيان ڪيا ويا آهن. عنوان جي وضاحت ڪندي مخدوم صاحب "ٻه اکر" ۾ ڄاڻايو آهي:

"مون هن ڪتاب جو نالو "چهنڊڙيون" ان ڪري رکيو آهي، جو ڪتاب ۾ جيڪي به قطعا آهن، ڪنهن نه ڪنهن شخصيت بابت ڪجهه نه ڪجهه چهنڊڙي جي قسم جو مگر سچو اشارو ڏنو ويو آهي."

موجوده دور ۾ غريب ۽ ندڙڪو ماڻهو جنهن حالت ۾ مبتلا آهي، ان جو ذڪر هن طرح ڪيو اٿس:

خدا حافظ نڌڪن جوڻي آهي
زماني ۾ سفارش ئي هلي ٿي
ڌڪن ۾ اچ غريباڻا سيئي بار آهن
جو هر دفتر ۾ رشوت ئي هلي ٿي.

مخدوم صاحب هي قطعو ١٩٥٥ع ۾ لکيو:

١٩٦٩ع ۾ ون يونٽ جي زماني ۾ جڏهن ايوب خان صدر هو، ۽ جنرل موسيٰ مغربي

پاڪستان جو گورنر، ان زماني ۾ مخدوم صاحب مسڪينن ۽ غريبن جو ذڪر ڪندي لکيو:

جو مسڪينن غريبن سان کهي ٿو،
گهڻي مدت نه سو حاڪم رهي ٿو،
پلي وزرا و امرا سو هجن پر،
فقط فرعون سان موسيٰ نهي ٿو.

انهيءَ ئي دور ۾ ١٩٦٨ع ۾ ايوبي صدارت جي حقيقت واضح ڪندي مخدوم صاحب صدارت ۽ امامت، ملوڪيت ۽ خلافت جي فرق کي هن طرح بيان ڪيو آهي:

صدارت کي امامت ڪونه چئبو
حڪومت کي خلافت ڪونه چئبو
اها ڪا ڳالهه ڀي آ يارو
سياست کي صداقت ڪونه چئبو
ملوڪيت خلافت ڪانه چئبي
ڪسافت جيئن لطافت ڪانه چئبي
رڳي وڏ مائيپي ڪا شيءِ نه آهي
اها بدعت امامت ڪانه چئي.

١٩٥٨ع ۾ پاڪستان جي جيڪا سياسي حالت هئي، ان جي تصوير هن طرح چٽي اٿس:

سياست نانءُ ڏاڙهي پٽ آهي
فقط غدار جي هٿ ڪٽ آهي
نه ات ڪو جوڙ ضرب ۽ وند جو
رڳو هر ڳالهه ۾ ئي ڪٽ آهي.

---

* ڏڄڻو ۽ خيال ٿئي ٿو، بهادر ۾ خيال ٿئي ٿو.
* هيڻو ۾ خيال ٿئي ٿو، قوي ۾ خيال ٿئي ٿو.
* بيمار ۾ خيال ٿئي ٿو، تندرست ۾ خيال ٿئي ٿو.
* ٻچي ۾ خيال ٿو، وڙهي ۾ خيال ٿو.
* مچي ۾ خيال ٿو، ٻچي ۾ خيال ٿو.
* اچي ۾ خيال ٿو، وڃي ۾ خيال ٿو.

(حضرت مخدوم طالب المولیٰ)

Gul Hayat Institute

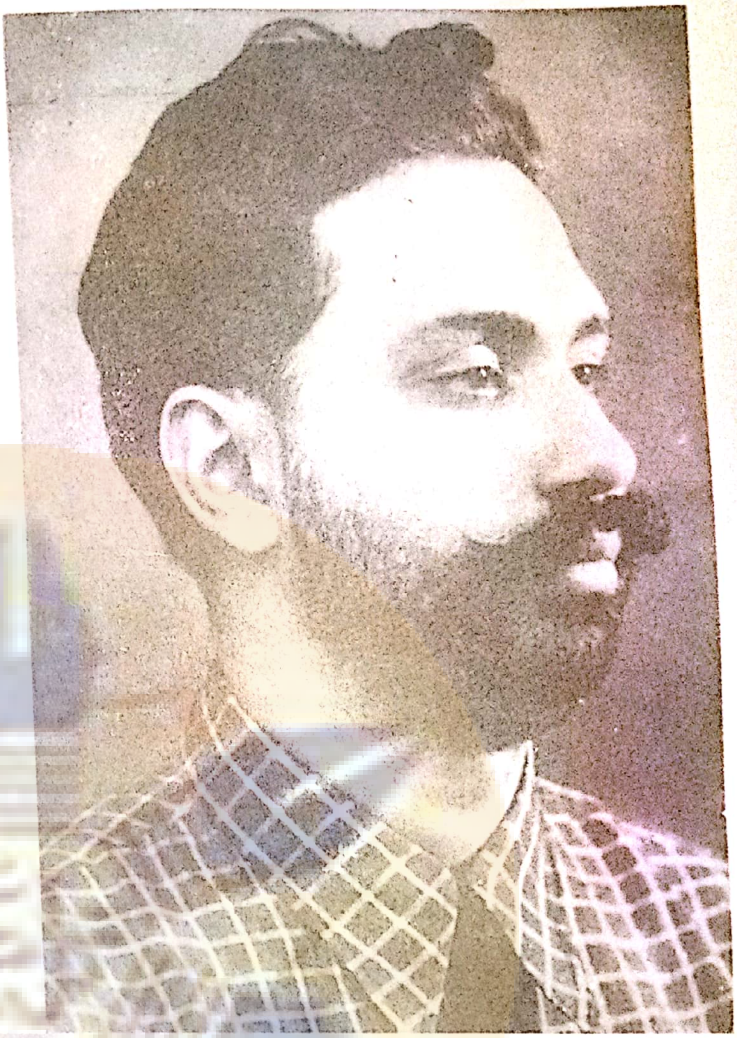

حضرت قبلا مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب
جن جي هڪ يادگار تصوير

حضرت قبلا مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب
جن جي هڪ يادگار تصوير

Gul Hayat Institute

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ سائين جن ريڊيو پاڪستان تي منعقد ٿيل ڀهرين مشاعري ۾
پنهنجو ڪلام ٻڌائي رهيا آهن، سندن ڀر ۾ پير شاهنواز عارف المولىٰ ۽ سيد اسدالله شاه
بيخود حسيني پڻ ويٺل آهن. (١٣- ڊسمبر ١٩٥٥ع)

Gul Hayat Institute

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب ريڊيو پاڪستان جي
مشاورتي بورڊ جي ميٽنگ ڪندي

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب صدر پاڪستان
شهيد ذوالفقار علي ڀٽو سان گڏ (١٩٧١- ١٩٧٢ع)

Gul Hayat Institute

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب پنهنجي فرزند مخدوم خليق الزمان صاحب
جي شاديءَ جي موقعي تي پنهنجي فرزند، پوٽن ۽ احبابن سان گڏ (١٩٧٦ع)

۱۹۸۸ع ۾ مرڪزي بزمِ طالب المولي جي سالياني ڪنوينشن جي موقعي تي سيد غلام مصطفيٰ شاهه، قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولي ۽ غلام رباني آگرو

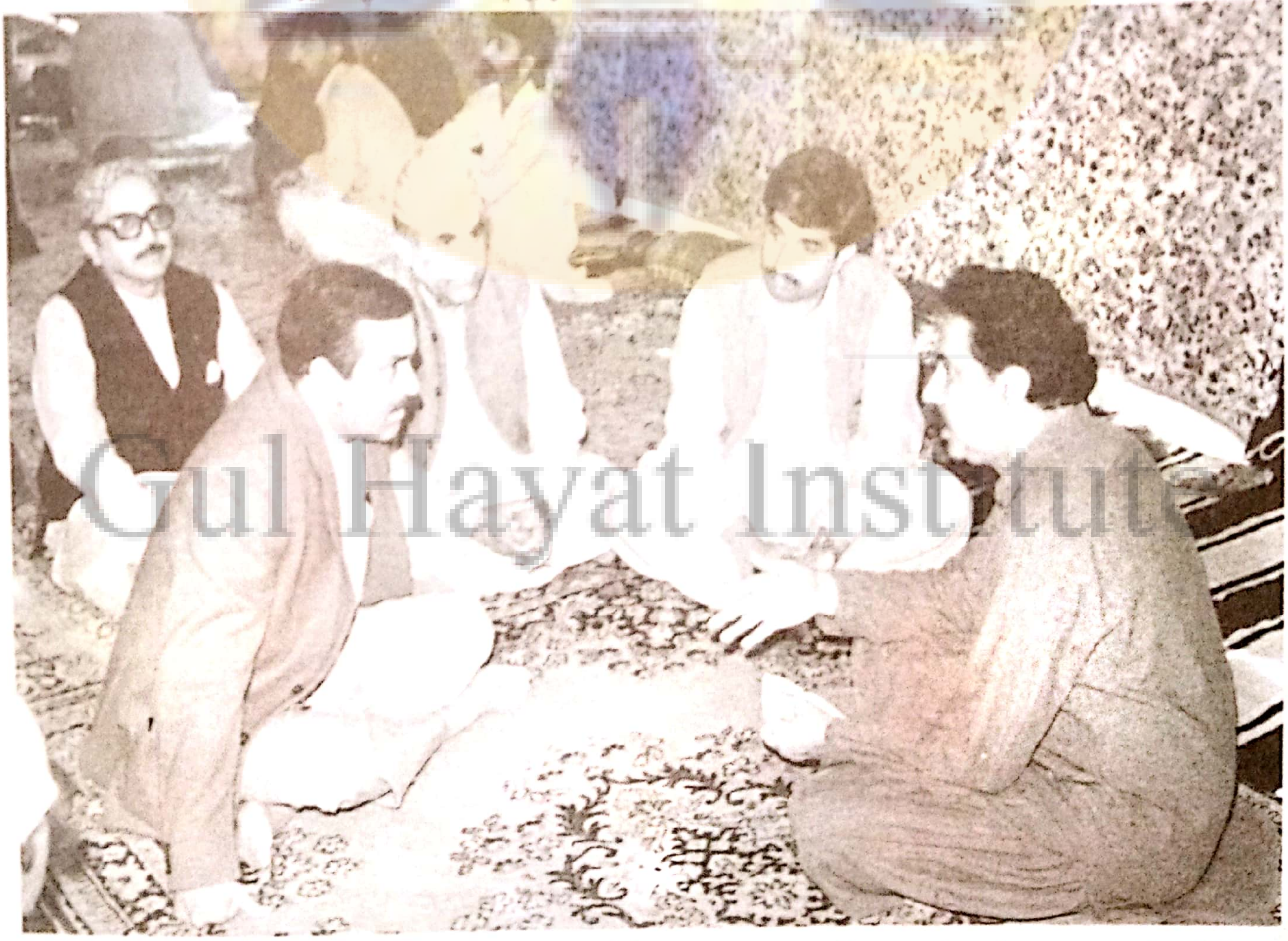

قبلہ مخدوم محمد امين فهيم، ڊاڪٽر غلام علي الانا، سيد رشيد احمد شاهه ۽ ڊاڪٽر يعقوب مغل

Gul Hayat Institute

محمدعلي جوهر

اميري ۽ فقيري جو متوازن امتزاج

مخدوم طالب المولىٰ

ماڻهو سڀ نہ سهڻا، پکي مڙئي نہ هنج،
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ، اچي ٿو ٻهار جي.
(شاهہ)

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي وفات سان سنڌ جي ادبي ۽ سياسي دنيا ۾ هڪ اهڙو خال پيدا ٿيو آهي، جنهن جي پرڻ جا امڪانات هڪ ڊگهي عرصي تائين معدوم نظر اچن ٿا.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحب جي شخصيت جي جامعيت ۽ سندن علمي ادبي منصب، برابر عقيدت ۽ احترام جا طلبگار آهن. هو انسان جي معاشري جي پسنديده ترين شخصيت جا مالڪ هئا. جنهن جي شخصيت جي سحر انگيزي جو دائرو عام وسيع هو. پاڻ معاشري جي مختلف طبقن ۾ هڪ جهڙا مقبول هئا. ڪن اها عزت ۽ تڪريم حاصل هئي، جيڪا ناياب نہ تہ ڪامياب ضرور چئي سگهجي ٿي.

مخدوم صاحب جن جي ڪثيرالجهت ۽ گهڻ طرفي شخصيت جو هر پهلو ۽ هر گوشو وزن دار، گرانقدر، روشن ۽ تابناڪ نظر اچي ٿو. پاڻ هڪ عظيم دانشور ۽ صاحب طرز شاعر هئا.

تصوف جي حوالي سان پاڻ سروري مسلڪ جي اهم ترين ڪڙي هئا. قومي رهنما جي اعتبار سان سندن سياسي زندگي قابل تقليد ۽ لائق صد ستائش آهي. مختلف خوبين مان هڪ وڏي خوبي جنهن جو ذڪر ڪرڻ ضروري آهي تہ پاڻ هڪ عظيم انسان هئا. انسان دوستي سندن خاصو هو. هو هڪ دردمند دل جو صاحب هو. معاشري جي ڏکن کي پنهنجو ڏک سمجهندو هو سندن ساري حياتي ڏکي انسانيت جي خدمت سان عبارت هئي. هونئن تہ سندن شخصيت جو هر پهلو انفراديت جو حامل رهيو آهي، ڪين هڪ تاريخ يا عهدساز شخصيت چوڻ غلط نہ ٿيندو.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن جي قومي علمي ۽ ادبي خدمتن جي فهرست ڏاڍي ڊگهي آهي، جيڪي خدمتون غيرمعمولي نوعيت جون نظر اچن ٿيون. سندن ذات ڪان سنڌ جي ثقافتي علمي ۽ ادبي شعبن کي اهو ڪجهہ حاصل ٿيو آهي، جنهن لاءِ ڪوئي ٻيو دعويدار نٿو ٿي سگهي. مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ معاشره جي سنوارڻ، سينگارڻ ۽ روشن ڪرڻ جي

Gul Hayat Institute

لاءِ پنهنجي خاص اندازِ بيان، فڪر و فهم ۽ ڪلام جي ذريعي سچي زندگي جو بلند ۽ روشن مينار رهيا.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ صاحبِ علم و فضل هئا ۽ علم و فضل جي روشني کي ڦهلائڻ ۽ عام ڪرڻ جي منجهن خاص لڳن هئي. اهوئي سبب آهي ته انهن متعدد تعليمي ادارن ۽ علمي ادبي تنظيمن جي نهايت سرگرمي سان سرپرستي ڪئي، سندن قلم ۽ فڪر و عمل ماڻهن جي ذهنن کي منور ڪندو رهيو. مخدوم صاحب ماڻهن جي دلين تي حڪمراني ڪرڻ جو قائل هو. سندن ظاهر ۽ باطن هڪ جهڙو روشن ۽ قابلِ رشڪ هو. انهن پنهنجي قول و فعل ۾ مثالي توازن قائم رکيو ۽ خلوص ۽ محبت جي علامت بڻيا رهيا.

"شاعري جزوي است از پيغمبري" شاعري جي اها روايت مخدوم صاحب جن برقرار رکي ۽ پنهنجي شاعري جي ذريعي معاشري ۾ اعليٰ اخلاقي اقدار جي فروغ کي پنهنجي مسلڪ بنايو.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي مزاج ۽ طبيعت ۾ درويشانه استغنيٰ ۽ بربادي ڏسڻ ۾ ايندي هئي. احترام آدميت سندن رڳ رڳ ۾ رچيل هئي. سندن واقف احباب هن ڳالهه جي شهادت ڏيندا ته مخدوم صاحب جن پنهنجي ماتحت ملازمن ۽ ذاتي خادمن کي ڪڏهن به سخت لهجي ۾ مخاطب نه ڪيو. هو صاحب طبعاً هڪ فياض انسان هو، پنهنجي فياضي ۽ سخاوت جو اظهار زندگي جي هر شعبي ۾ ڪري چڪا آهن. سندن دل جي دامن هر شخص جي لاءِ ڪشاده هوندي هئي. سندس سوچ ۽ فڪر جي وسعت ۽ تنوع ۽ سندن فياضانه خصلت قدرت جي ڏنل نعمت هئي.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن ڪنهن به دور يا ڪنهن به مرحلي ۾ ڪڏهن به ڪا تنگ نظري ۽ تنگ دلي اختيار نه ڪئي، معاشرتي زندگي کي سندن ذات کان رهنمائي حاصل ٿي. پاڻ جنهن قسم جا رهبر هئا، مدبر، نگاهه بلند، سخن دلنواز، دردمند دل جا مالڪ هئا، ان جو مثال هن خطي ۾ ملڻ مشڪل ۽ محال آهي.

هڪ عظيم دانشور ۽ صاحبِ علم و فضل جي حيثيت سان پڻ سندن منصب ۽ مقام مٿاهون آهي. سندن بصيرت ۽ وسيع النظري فقيد المثال آهي.

مخدوم صاحب جي روشن خيالي ۽ رواداري اجوڪي دور ۾ غيرمعمولي اهميت جي حامل هئي.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ هڪ صاحبِ طرح منفرد شاعر هو. جنهن جي قادرالڪلامي هر صنفِ شاعريءَ ۾ پنهنجو اعجاز ڏيکاري رهي آهي.

پاڻ سنڌي، فارسي ۽ اردو زبانن ۾ هڪ جهڙا تخليقي جوهر ڏيکاريا اٿن. سندن شاعري ۾ انساني آدرش سان گڏ حب الوطني جي سگهاري سوچ نظر اچي ٿي ۽ شاعري ۾ ڪلاسيڪي روايت پنهنجي عروج تي آهي. محبت ۽ عشق جي آفاقي جذبن کي پنهنجي سهڻي نگارشات جي ذريعي نئين تازگي ۽ حسن بخشيو آهي ۽ پنهنجي صوفيانه مسلڪ ۽ صوفيانه خيالات کي شاهه

عبداللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست جي طرح نوان مفاهيم ۽ مضامين عطا ڪيا آهن ۽ سنڌي شاعري جي خزاني ۾ بي بها موتين جو اضافو ڪيو آهي.

قومي رهنما جي حيثيت سان مخدوم صاحب جن جو ان چند هستين ۾ شمار ڪري سگهجي ٿو، جن جي اصول پسندي، مستقل مزاجي ۽ وفا شعاري جو مثال ڏئي سگهجي. پاڻ سڄي عمر تعصبات ۽ نفرتن جي خلاف برسرِ پيڪار رهيا ۽ صرف ۽ صرف انسانيت جي تصوير بڻيا رهيا. سندن سياست عام ڊگر کان هٽيل هئي. سندن سياست کي ايثار، قرباني ۽ خدمتِ خلق جي اوليت حاصل هئي. سندس رهنمائي کان محرومي کي قومي الميه سڏڻ غلط نه ٿيندو.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن سنڌ جي هڪ اهڙي صوفي مسلڪ جي اهم ڪڙي هئا، جتان محبت ۽ رواداري جي روشني عام ۽ وافر انداز ۾ ملندي ڦهلجندي هئي، جتي هر فرقي سان تعلق رکڻ وارن کي بلاتخصيص فيض حاصل ٿيندو هو.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي ذات اميري ۽ فقيري جو متوازن امتزاج هئي. مخدوم صاحب جي همه جهت شخصيت جي ڀرپور سرپرستي تمام فنونِ لطيفه خصوصاً علم و ادب شاعري ۽ موسيقي کي حاصل هئي. هو سنڌ جي اقدار، تهذيب ثقافت جي جيئري جاڳندي تصوير هئا. ڪين پنهنجي تمام تر تهذيبي روايات سان گڏ سنڌ جي علامت سڏي سگهجي ٿو. مخدوم صاحب پنهنجي صديءَ جي عظيم ۽ شانائتي شخصيت جو مالڪ هو. هو پنهنجي سيني خوبين سان گڏ ديس وارن جي دلين ۾ ذهنن ۾ هميشه زنده ۽ تابنده رهندو.

هرگز غيرد آنکه دش زنده شد بعشق-
ثبت است بر جريديه عالم دوام ما
(حافظ)

مَرڻا اڳي جي مئا- سي مري ٿيا نه مات،
هونداسي حيات، جيئڻان اڳي جي جيئا.
(شاهه)

ماهوار پيغام رسالو، فيبروري- مارچ ١٩٩٣ع

Gul Hayat Institute

ڏاڏا سائين ڏانهن لکيل تعزيتي خط

پيارا سائين!

ڪجهه ڏينهن کان طبيعت هڪ نامعلوم خوف ۾ مبتلا هئي. اڄ حسب دستور پنهنجي پٽ رشوان سان فون تي ڳالهايم ته خبر پئي ته 'جي جيءَ ڪي جيارين سي لاهوتي لڏي ويا' ۷ ڊسمبر تي لکيل سائين جن جو خط ڪجهه ڏينهن اڳ مليو هو، ان مان سندن خيريت جو پڙهي قدري اطمينان ٿيو هو پر اها خبر ڪانه هئي ته ايڏو جلد وڇوڙي ويندا. وڃڻ وارو پنهنجو وارو وڃائي ويو، پويان لکين آليون اکيون ڇڏي ويو. اوهان جو جيڪو نقصان ٿيو آهي ان جو ته ڪاٿو ئي ڪونهي، هُو نه رڳو هڪ شفيق پيءُ هو پر رفيق ۽ رهبر به هو.

اڄ آئون پاڻ کي ايڏو مجبور پيو سمجهان جهڙو ۲۵ سال اڳ والده جي لاڏاڻي تي محسوس ڪيو هوم هاءِ پرديس ڏي ويهي وڃڻ وارن کي روڪڻ ته ممڪن ڪونهي پر سرتين سان سور پچار ته ڪري سگهجي ٿي. هت ڪوبه اهڙو ڪونهي جو سمجهي سگهي ته مون ڇا وڃائيو آهي. گهر وارا گهڻو آٿت ڏيڻ جي ڪوشش ڪن ٿا پر انهيءَ کي به منهنجي نقصان جو صحيح اندازو ڪونهي. هالا اڄي اوهان ڀائرن کي ڀاڪر وجهي رئڻ سان ڪجهه هنيو هلڪو ٿئي ها پر مجبوري اها ته ڪويت جا حالات بنهه غيريقيني آهن، جنگ جا هر وقت آثار آهن، اهڙي صورت ۾ ٻارن کي هت ڇڏڻ انهن سان ظلم ٿيندو، ان ڪري منهنجي غيرحاضري جي معافي ملي. مهرباني ڪري منهنجي جذبات کان خليق سائين، رفيق سائين، شفيق سائين، سعيد سائين، نويد سائين، جميل سائين کي آگاهه ڪندا. الله سائين طالب المولىٰ جي پوين کي سدا آباد رکي ۽ ٿڌي ڪوسيءَ کان پري رکي، سائين جن جي حاضريءَ جي نوڪرن خصوصاً حاجن، علي احمد، ڏٿي بخش، شيرل، فتح محمد، عمر ۽ رمضان کي منهنجا ارمان ڪجو.

اڄ توهان نوح سرور جي گادي تي وهندا. اِهو هڪ وڏو اعزاز آهي. پر منهنجي خيال ۾ ته ان کان به وڏو اعزاز آهي طالب المولىٰ جو جانشين ٿيڻ، منهنجو سائين طالب المولىٰ هڪ تمام وڏو ماڻهو هو ان جهڙا تاريخ ۾ ڪنهن ڪنهن پيدا ٿيندا آهن، الله سائين اهڙن ماڻهن کي خاص توجه سان ئي ناهيندو آهي. ڪا اهڙي خوبي جا سائين ۾ نه هئي. سندن گڻ ڳائڻ لاءِ فردوسي جهڙو شاعر کپي، مون کي پڪ آهي ته طالب المولىٰ سائين جي اولاد ۾ خصوصاً اوهان ۾ سائين وارا ڏاٽا موجود آهن، ۽ توهان هر طرح سان سندن جاءِ والارڻ جي قابل آهيو.

الله سائين اوهان جو اقبال بلند ڪري ۽ اوهان ڀائرن جي هڏي قائم ۽ دائم رکي.

15, January, 1993

توهان جو
شبير

P.O Box 24885
13109 Safat
Kuwait

Gul Hayat Institute

سائين وڏا

اڄ هتي عيد جو ڏينهن آهي. پنهنجي وهڳر سان عيد ملهائڻ بہ ظاهر خوشي جو باعث هئڻ کپي، پر منهنجي دل خالي آهي، سائين وڏن کان سواءِ ڪهڙي عيد! گذريل رمضان جي عيد ساڻن گذاري هوم. طبيعت بيحد خراب هون، تڏهن بہ ڏاڍا پيار ڏنائون. ڏاڍيون ڪچهريون ٿيون. رشوان ۽ صفوان بہ گڏ هئا؛ انهن کي ان ڪري وٺي ويس تہ ياد ڪن تہ زندگي ۾ طالب المولىٰ جهڙي وڏي ماڻهو سان ملاقات ٿي.

منهنجي هٿن مان ڪئين پڪي اڏامي ويا. بابا، امان، ڀائر، ڀيڻ، دوست، يار، استاد، سيئي پنهنجي جدائي جا گهاءَ ڇڏي ويا آهن. پر جيڪو ڪاپاري ڌڪ سائين جن جي وڃڻ سان لڳو آهي. ان جو سور سال هلندو. ڇاڪاڻ تہ اهي سڀ سنگ منهنجا ان هڪڙي شخص سان هئا.

منهنجي شخصيت تي ٽن ماڻهن گهرا نقش ڇڏيا آهن: بابا، چاچا ميران محمد شاهہ ۽ سائين وڏا. پر سائين وڏن جي ڪهڙي ڳالهہ ڪريان! اسين اڄ جيڪي بہ آهيان، جنهن منزل تي آهيان، منهنجي ادبي ۽ سماجي حيثيت جيڪا بہ آهي سا سائين وڏن جي ڪري آهي. اسين تہ سندن ويجهو هوس، تنهن ڪري منهنجي بهتري لاءِ هٿ وندائي ڪين خوشي ٿي هوندي پر منهنجي اکين اڳيان ڪئين ماڻهو پيا ڦرن جيڪي اڄ وڏن وڏن درجن تي آهن يا هئا ۽ انهن جو نہ تہ پيري مريدي وارو رشتو هو نہ دوستي جو پوءِ بہ سندن پٺ ڀرائي ڪيائون ۽ ڪين ترقي جي راهہ تي گامزن ڪيائون، بنا لوڀ ۽ لالچ جي. انهن مان ڪي وقت آيو تہ منهن موڙي ويا.

سائين وڏن جهڙو گهڻ گڻو ماڻهو مون تہ ڇا پر گهڻن ڪونہ ڏٺو هوندو. جاميءَ، حضور صہ جن لاءِ چيو هو تہ "بعداز خدا بزرگ توئي قصہ مختصر" هي حضور صہ جن جو حبدار بہ پنهنجو مٽ پاڻ هو. بي عيب صرف الله جي ذات آهي، اهو چوڻ ۽ مڃڻ کان پوءِ اسين دعوىٰ سان چوندس تہ انسان جي هر خوبي منجهن موجود هئي، حسن، جمال، ثروت، شرافت، نهٺائي، نماڻائي، علم، دانش، اميري، فقيري، محبت ۽ مروت. سندن ڪهڙا ڳڻ ڳائي ڪهڙا ڳايان؛ منهنجي قلم ۾ اها طاقت ئي ڪانهي. اقبال اهڙن ئي ماڻهن لاءِ چيو هو تہ: بڙي مشکل سي هوتا هي چمن مين ديداور پيدا" سائين وڏن جهڙا ماڻهو صدين ۾ ڪڏهن ڪڏهن پيدا ٿيندا آهن.

سائين وڏن جهڙو بردبار ۽ مرنجان مرنج ماڻهو مون ڪڏهن ڪونہ ڏٺو. پاڻ هميشہ چوندا هئا: "اپني توڙ نباوين اُس دي او جاني" هيو پلي ڪيڏو بہ ڪو هلي پاڻ "ڪڏهن ڪوسا نہ ٿيا

ذوراپو ڏيئي". "قهرِ درويش برجانِ درويش" تي سندن پورو پورو عمل هو. ٻئي جو ڪيو به پنهنجي سر تي وسائيندا هئا. پنهنجن ۽ پراون ڪين وقت به وقت ٻئي ايذائيو آهي. اندر اڌ ٽيل هون پر ٻڙڪ ٻاهر ڪونه ڪڍيندا هئا. شاعري ۾ ڪٿي چٽي ڏيندا هئا، ته "پنهنجي سورن جي پنهنجي دردن جي- ڪنهن سان ڳالهه ڪريان، ڪنهن کي دانهن ڏيان." بس! سندن شاعري داخلي ۽ خارجي واردات جي عڪاس هئي. ان ڪري سندن اڪثر ڪلام ۾ سوز ۽ گداز جو انداز هو. سندن ڪلام ۾ منڙو آواز جڏهن گڏبا هئا ته رئڻ کان رهي نه سگهبو هو- پاڻ به روئندا هئا ۽ گهڻو روئندا هئا پر لوڪن کان لڪائي. بادل هر وقت پريل هوندا هئا، اکيون هر وقت آلميون هونديون هيون پر لڙڪ ٻاهر نه نڪرندا هئا. صرف ڪي ويجها ماڻهو محسوس ڪري سگهندا هئا ته هاڻ رقت ۾ آهن اها لوڪان لڪائي گريو ڪرڻ واري عادت پڇاڙي تائين قائم رهي. گذريل سال وٽن نعتيه مشاعرو ٿيو- اهو شايد آخري مشاعرو هجي. طرح هئي "تنهنجي در جو ٿيان دربان رسولِ ﷺ عربي" پنهنجو ڪلام پورو ڪرڻ ۾ ڏاڍو وقت ورتئون ڇاڪاڻ ته لفظ لفظ تي اکيون پرجيو آيون ۽ هڪڙا لڙڪ پيٽئون ٿي ته ٻيا لڙيو آيا. عجيب پر سوز ماحول هو اهڙي ئي محفل لاءِ مون چيو هو:

محفلِ نعت ۾ جي لڙڪ اکين ۾ آيا،
آخرت ۾ اُهو سامان رسولِ عربي!

ڪو زمانو هو جو هر ادبي مجلس هر مشاعرو هر راڳ رنگ سائين جن جي ان نعتيه ڪافي سان شروع ٿيندو هو.

مٺا مير مرسل ولهين جو تون والي،
وريو تو وٽان ڪو سوالي نه خالي.

اها ڪافي پاڻ خواب ۾ لکي هئائون. ضرور وڏي حب سان لکي هونداڻون، تڏهن ته ان ڪافيءَ جي اثر سان محبوب خدا جي محبت جا درياءَ وهڻ لڳندا هئا، خصوصاً جڏهن اها ڪافي حسين بخش ڳائيندو هو، مون کي يقين آهي ته ان هڪڙي ئي ڪافي جي صدقي ٻنهي جهانن جو سردار سندن ساٿي ٿيندو ۽ آخرت اجاريندو.

سائين وڏا رڳو نوح سرور جي گاديءَ جي ڪري سائين وڏا ڪونه ٿيا هئا. قدرت اُنهن ۾ اها مٽيا رکي هئي جو وڏو سمجهڻ ۽ چوڻ کان سواءِ چارو ڪونه هو. سنڌي ادب ۽ تعليم جي واڌاري ۽ سنڌي سماج جي سڌاري لاءِ پاڻ جيڪا خاموش خدمت ڪيائون اُها گهٽ کان ڳجهي ڪانهي پر مجتا اسان ماڻهن ۾ مڙئي گهٽ آهي. "اجا ڪي آهين، هوندا ڪُل جڳ سوڏا ڪاپڙي" انهن ڪاپڙين مان هڪ رسول بخش پليجي، سنڌي ادبي سنگت جي نوجوانن جي ون يونٽ خلاف جدوجهد جي تاريخ بيان ڪندي جيڪي چيو سو هت ورجائڻ ضروري ٿو سمجهان ته جيئن اچوڪي نئين ٽهيءَ وارن کي سائين وڏن جي خاموش خدمتن جي ڪجهه جهلڪ نظر اچي:-

"اُن جنگ ۾ سنڌي اديب ان وقت ڏاري بلڪل اڪيلا هئا ان ڦهري دور جي اُن منزل تي

Gul Hayat Institute

سندن کو ٻہ واھر ۽ وسيلو ڪونہ ھو، جي ھُو ان منزل تي ھٿيار ڦٽا ڪن ھا تہ امڪان ھو تہ ون يونٽ اجا ٻہ قائم ھجي ھا ۽ جيڪي وڏيرا ون يونٽ کان پوءِ ڪرسين جا ڏٽي ٿيا ۽ اربين رپيا ڪمايائون سي شايد اجا تائين جھنگلن ۾ سُڪا زور پيا ڏين ھا. ان وقت حاڪم طبقي ۽ ان جي سياست سان واڳيل ھڪڙو ماٺھو سنڌ پاران وڙھندڙ اديبن جي فقرا لڏي جو خالص علمي ۽ ادبي مورچي تي پاسو جھليو بيٺو رھيو ۽ ڪڏھن سنڌ لاءِ جاڪوڙيندڙ ترقي پسند وطن دوست اديبن جو ساٿ ڇڏي ڪانئن منھن نہ موڙيائين“.

سھسين ساگر گجن، توءِ سھج نہ مٿي سھٽي

(شاھ)

”ھن جا ٻيا ھزارين لکين حبدار ۽ مداح سندس ٻيا انيڪ گڻ ۽ قرب ياد ڪندا پر جڏھن ٻہ مون کي اھو زمانو ياد ايندو آھي ۽ ان زماني ۾ سندس ڪردار ياد ايندو آھي، تہ آئون سوچيندو آھيان تہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي گونا گون زندگيءَ جا ٻيا سمورا ڪم ھڪڙي پاسي ۽ مٿي ذڪر ڪيل سندس وطن دوست علمي ادبي مؤقف ٻئي پاسي. وطن جي ماٺھن تي آيل ان ڏکيءَ مھل اھڙي اھم مورچي تي پنھنجن جو پاسو وٺي بيھڻ ڪري ٻہ سنڌ جي تاريخ ۾ ھميشہ ياد رھندو.

”شال رب جون مٿس دائمي رحمتون ھجن.“

ھرڻ ھٿيلا بيٺا سوچين

عبرت ١٥، جنوري ١٩٩٣ع

پليجو نہ تہ سندن مريد آھي نہ دوست؛ بلڪ ھو ھر ان شيءِ جو مخالف آھي، جنھن جي نمائندگي سائين جن ٿي ڪئي، پوءِ پليجي جي اھا راءِ فقط اھو ثابت ٿي ڪري تہ جڏھن ٻہ سنڌ تي ڏکيو وقت آيو تہ پاڻ پنھنجي طبقاتي ۽ سياسي مصلحتن کي ھڪ پاسي رکي سچ جو ساٿ ڏنائون. سنگت وارن موٽ ۾ جا ڏنو سو ڪنھن کان لڪل ڪونھي. ون يونٽ تھڻ وقت پاڻ کھڙي (ايوب) جي تمام ويجھو ھئا. ھڪ گروپ ھو. پر سنڌ اسيمبلي ۾ ون يونٽ جي پٺڀرائي نہ ڪيائون، ان ڪري مغربي پاڪستان اسيمبلي ۾ نہ چونڊجي سگھيا، اڳتي ھلي جي، ايم، سيد جڏھن ١٩٥٨ع ۾ ون يونٽ خلاف محاذ جوڙيو تہ سائين وڏا ان ۾ پيش پيش ھئا. ايوب خان ليفٽ، رائيٽ ڪري نہ اچي ھا تہ يونٽ ٽٽو پيو ھو.

١٩٦٢ع ۾ جڏھن تعليمي ڪميشن جي رپورٽ آئي تہ ان تي سخت احتجاج ٿيو. سنڌ يونيورسٽي ۾ سنڌي شاگردن بڪ ھڙتال ڪئي. آئون تڏھن شاگرد ھوس ۽ اڪثر وقت بڪ ھڙتالين سان گذرندو ھو. ان وقت مون کي ياد آھي تہ سنڌي سياستدانن ۾ مير رسول بخش ڄوڪرن جي ھمت افزائي لاءِ اڪثر ڪچھري تي ايندو ھو. پر بک ھڙتال کي ختم ڪرائڻ ۽ اڳتي ھلي رپورٽ مان اھي ھاڃيڪار حصا ڪڍائڻ ۾ سائين وڏي نھايت اھم ڪردار ادا ڪيو.

پاڻ غلام نبي ميمڻ (تڏهن کو وزير قانون ۽ سندن خاص مريد) سان گڏ شاگردن وٽ آيا ۽ انهن
کان مطالبا پڇيائون. بدقسمتي سان ان وقت جيڪي شاگرد ليڊر اُت موجود هئا، انهن رپورٽ
ڪانہ پڙهي هئي ۽ نہ نئون (University Ordinance) پڙهيو هو جنهن جي تنسيخ جو مطالبو سرِ
فهرست هو- پوءِ غلام نبي ميمڻ شاگردن کي (Ordinance) جا اهي باب ۽ رپورٽ جا اهي حصا
(جيڪي ڪيس زباني ياد هئا) ٻڌايا جن سان سنڌي ٻولي کي ڪُنو ويو هو. سچ پڇو تہ اسان ان
وقت گهوڙا گهوڙا تہ ڪئي پٺي پر اُن ڪاتي جي ڌار ڪيڏي تکي هئي، ان جو احساس اسان کي
غلام نبي ميمڻ ڪرايو. پوءِ سائين جن جي قيادت ۾ غلام نبي ميمڻ، ميران محمد شاھ ۽ مير
رسول بخش وائيس چانسلر رضي الدين صديقي (ڪميشن جو مک ميمبر) ۽ ڪمشنر نياز سان
مليا ۽ ڪانئن مناسب واعدا وٺي بک هڙتال ختم ڪرايائون. سائين جن ٻين سياستدانن وانگي
ڳالھ کي اتي نہ ڇڏيو. غلام نبي ميمڻ ۽ ميران محمد شاھ کان هڪ جامع (Petition)
لکرايائون جنهن ۾ سنڌي ٻولي جي اهميت، رپورٽ ۽ (University Ordinance) جا
نقصانڪار پهلو، سنڌين جو ردعمل ۽ پاڪستاني سياست تي ان جا دوررس منفي اثرات واضح
ٿيل هئا. اها پٽيشن ايوب خان ۽ نواب ڪالاباغ ۽ ٻنهي صاحب کي پيش ڪيائون ۽ ان جي
نتيجي ۾ ئي سنڌي ٻولي وارو مسئلو حل ٿيو. پر سائين وڏن حسبِ معمول نہ بيان بازي ڪئي نہ
دادِ تحسين طلب ڪيائون. خاموشيءَ سان پنهنجو ڪم ڪيائون. سائين جن جا اهڙا ٻيا بہ
ڪئين ڪارناما آهن پر پاڻ ان جي ڪڏهن بہ تشهير نہ ڪيائون.

سائين وڏو ماڻهو تہ وڏو هو، ماڻهپ جي اوچي معيار جو مثال بہ هو، ان سان گڏ شاعر بہ
تمام وڏو هو. اهو بلڪل مبالغو ڪونهي تہ ويجهڙائي ۾ شاھ سائين کان پوءِ گهٽي ۾ گهٽو طالب
المولیٰ کي ڳايو ويو آهي. ڏنارن جي ڏرڻئن تي ۽ صاحب لوڪن جي ڊرائنگ رومن ۾ هڪ ئي
طالب المولیٰ شوق ۽ چاھ سان ڳايو ۽ ٻڌو ويندو هو. بدقسمتي سان اڄ جي نوجوان کي وهم آهي
تہ پراون شاعرن کي پڙهڻ ۽ ٻڌڻ سان سندن ترقي پسندي مشڪوڪ ٿي پوندي. پر هو اِهو
سمجهڻ ئي ڪونہ ٿا چاهين تہ جيڪي اڄ آهي سو ڪلھ جو تسلسل آهي ۽ جيڪي سڀاڻ ٿيندو
سو اڄ مان ڦٽندو. اهو حشر اياز سان بہ ڪيو اٿن. گذريل سال جڏهن سائين وڏا ڪراچيءَ ۾
اسپتال ۾ هئا تہ سنڌ جو ٻيو وڏو ماڻهو اياز بہ اتي داخل هو. سائين جن سان ملڻ کان پوءِ اياز سان
ملڻ ويس. اها منهنجي اياز سان پهرين ملاقات هئي. ڏاڍي پاڀوھ سان مليو، اڪيلو اڪليو-
وساريل، وساريل- چند گهڙين جي ان يادگار ملاقات مان ڇنو نظر آيو تہ ڪيس پنهنجن وساري
ڇڏيو آهي، الله شل اسان جي نوجوانن کي ساجھ ڏي.

طالب المولیٰ کي پراڻي شاعري جو نمائندو سمجهي وسارڻ سنڌي ادب سان زيادتي آهي، آئون
نقاد ڪونہ آهيان جو سندن شاعري جو مُلھ ڪٿ ڪري سگهان، منهنجي راءِ شايد Biased
جانبداري لڳي تڏهن بہ آئون پنهنجي پوري ايمانداريءَ سان چوندس تہ طالب المولیٰ سنڌي ڪافي ۽
غزل کي نئون رنگ روپ ڏنو. ڪيترا نوان خيال ۽ رجحان پيش ڪيائون، جن مان هڪ مون کي

هميشہ وڻندو آهي ۽ مون اهو رجحان گهڻ ۾ گهڻ اردو، سنڌي، انگريزي ۽ فارسي شاعري ۾ تہ ڪونہ ڏٺو آهي. پاڻ اهو ٻڌايو اٿن تہ عشق ٻہ طرفو ٿيندو آهي، عاشق ساڳئي وقت معشوق ٻہ آهي، معشوق ٻہ پنهنجي عاشق لاءِ اهين ئي تڙپي ٿو جئين عاشق. اها ئي اڪثر ڪري حقيقت ٻہ آهي پر شاعرن هميشہ عاشق جي واتان ئي آهہ و زاري ڪرائي آهي پوءِ اهو مرد هجي يا عورت.
سائين طالب المولىٰ ڀِهريون ماڻهو آهي، جنهن اها روايت ٽوڙي. سائين طالب المولىٰ بلاشڪ پنهنجي دور جو جديد شاعر هو ۽ وڏو شاعر هو جن آزاد نظم لکيو تہ هائيڪو ٻہ لکيو، ٽيڙو لکيو. اُهي جديد شاعرن جي صف ۾ شامل ٿيا، ساڳي طرح نور محمد خستہ جهڙا جن پهرين غزل لکيو اهي ٻہ جديد شاعر هئا. حافظ حامد جنهن نج سنڌي ۾ غزل لکيو اهو ٻہ جديد شاعر هو، حافظ شاهہ جنهن ڪافي ۽ غزل کي Blend (غزل کي نئين ترڪيب سان گڏيو) ڪيو اهو ٻہ جديد شاعر هو ۽ طالب المولىٰ جنهن ڪافي ۽ غزل کي نئين حيثيت ڏني اهو ٻہ بلاشڪ جديد شاعر هو. منهنجي خيال ۾ طالب المولىٰ تي ڪنهن سچي ۽ بلندپايہ نقاد کي ضرور لکڻ کپي. منهنجي نظر ۾ امداد حسيني اهڙو ماڻهو آهي جنهن جي راءِ کي نئين ٿهي وڃ مانُ آهي ۽ جيڪو نہ رڳو معاصر جي ڪاوشن جو معترف آهي پر پاڻ خود ٻہ وڏي رياضت ۽ محنت ڪان پوءِ پراڻي رنگ جي شاعري مان ارتقا ڪري موجوده منزل تي پهتو آهي، طالب المولىٰ جي ميخاني جو رند ٻہ رهيو آهي. اميد تہ منهنجي اها گذارش قبول ڪندو. طالب المولىٰ سائين لطيف جذبن جو شاعر هو. جيسين انسان ۾ محبت جو جذبو آهي تيسين طالب المولي زنده رهندو.
سائين وڏن سان منهنجي پهرين ملاقات مئي ١٩٥٤ع ۾ ٿي. پوءِ ملاقاتون ئي ملاقاتون هيون. رات ڏينهن گڏ، سفر ۾، شيلن شڪارن ۾، راڳ رنگ ۾، شعر شاعري ۾، ڪل يوڳ ۾ سدائين گڏ. اهو دؤر ٻہ هڪ عجيب دور هو- ان تي ڪتاب لکي سگهجن ٿا. اُن سنگيت ۽ ساٿ مان گهڻو سکيوسين، گهڻوئي پرايوسين. ان دور جا مشاعرا، راڳ جون محفلون لطيفي لاڙن، سگهڙن جون ڪچهريون سڀ سائين وڏن جي سرڪردگيءَ ۾ ٿينديون هيون. ڪو شهر، ڪو ڳوٺ ڪو واهڻ اهڙو نہ هو جتي ڪا ادبي محفل، ڪو مشاعرو، يا راڳ رهاڻ نہ ڪئي هوندي سون. جواني ۾ سفر گهڻو ڪندا هئا پوءِ جت پهچندا هئا اُتِ خودبخود ميلا لڳي ويندا هئا، تر جا راڳيندڙ، شاعر سگهڙ اچي گڏ ٿيندا هئا- "نڪو رات نہ ڏينهن سڀ ڪا پسي پرين کي" وارو سمان هوندو هو. اهي محفلون ۽ مجلسون راتين جون راتيون ۽ ڏينهن جا ڏينهن هلنديون هيون. اسان جهڙا ٿوري ڪئين دفعا ٿنگون ساهيندا هئا پر پاڻ وينا هوندا هئا. قوتِ برداشت جي کهڙي ڳالهہ ڪجي. بيحد ٿڪ جي باوجود محفل مان نہ اٿندا هئا تہ متان ڪنهنجي دل آزاري ٿئي، پاڻ نهايت سريلا هئا. ڪارو آواز ڪونہ وڻندو هونِ پر ڪو اهڙو ڳائڻوآيو تہ ان کي ٻہ ٻڌندا هئا ۽ همت افزائي ڪندا هئا. اهوئي رويو سندن سکيڙاڻ شاعرن سان ٻہ هو. اهي محفلون تربيت گاهون هيون. جتان پڙهي ۽ ڪڙهي ڪئين اڳتي هلي نالي وارا شاعر ۽ اديب ٿيا ۽ ريڊيو ۽ ٽي وي جا فنڪار ٿيا.

نوح سرور جي گادي جي روايت مطابق ماهه پير يا سائو سومار (اسلامي مهيني جو پهريون سومر) پاڻ هميشه هالا ۾ گذاريندا هئا. آچر جي شام مغرب کان ٿورو اڳ درگاهه تي وڃبو هو، اُتي ذڪر فڪر ٿيندو هو پاڻ ڪنهن سبب جي ڪري نه ويندا هئا ته سندن فرزندن مان ڪو ضرور ويندو هو. مغرب جي نماز پڙهي واپس موٽبو هو پري پري کان مريد خادم حاضري تي ايندا هئا دنيا جا ڪم ڪاريون به ٿيندا هئا. سومر جو صبح ڪچهري لاءِ مخصوص هوندو هو ۽ ڪئين راڳيندڙ چوڪي ڏيڻ ايندا هئا. منظور علي خان ۽ اسدعلي خان جهڙا استاد به ايندا هئا ته ملڪا سلڪا الو ميان وارا به. سڀن کي ٻڌبو هو ۽ داد ۽ تحسين سان گڏ خرچي به ملندي هئي. رجب ۽ ذوالحج وارا سومار وڏي پيماني تي ٿيندا هئا. هونءَ ته هر سومار تي هالا ۾ مال پڙيون لڳنديون آهن پر وڏو مال جو ميلو رجب ۽ ذوالحج ۾ لڳندو آهي. هنن سومارن تي مريد لکن جي تعداد ۾ ايندا آهن سائين وڏا رات درگاهه تي گذريندا هئا. ان رات جيڪي ڪچهريون ٿينديون هيون سي به يادگار هيون.

سائين وڏن جي هڪ عجيب خصوصيت ڏٺم. لکين مريد هئا پر پاڻ تقريباً هر مريد کي نالي سان سڃاڻندا هئا. ڪو نئون ماڻهو ايندو هو ته ڏاڍي پيار سان پڇندا هئا "ابا تون ڪير آهين" تعارف ٿيڻ کان پوءِ سڄي خاندان جي نالي سان خيريت معلوم ڪندا هئا ۽ سلام موڪليندا هئا. جيسين صحت اجازت ڏني تيسين روزانو سون ماڻهن سان ملندا هئا، انهن جا مسئلا حل ڪندا هئا. قاسم دربان، الله حياتي ڏيس، عجيب شخص آهي- اهو هڪ ئي وقت پندرهن ويهن ماڻهن جو اطلاع آڻيندو ۽ هڪ هڪ کري ٻڌائيندو ويندو "جيئن سائين! فلاڻو پٽ فلاڻو وينل ڳوٺ فلاڻي هن جو ڪم فلاڻي ماڻهو ۾ آهي." پوءِ پاڻ ڪم جي مطابق حڪم ڏيندا هئا، ڪنهن کي خط. ڪنهن جي لاءِ فون. ڪنهن کان روبرو ڳالهه ٻڌبي ڪنهن جي لاءِ ٻي ڌر کي گهرائي روبرو ڳالهيون ٻڌي فيصلو ڪبو. خانداني وراثت جي جهيڙن کي هميشه شرعي نموني ۾ حل ڪرڻ چاهيندا هئا. ان لاءِ ڪنهن عالم ڏانهن رجوع ڪندا هئا. اڪثر مخدوم امير احمد پرنسپال سنڌ اورئنٽل ڪاليج ڏانهن ماڻهن کي موڪليندا هئا. مخدوم صاحب جي فيصلي تي عمل ڪرڻ جي هدايت ڪندا هئا. اڪثر سوچيندو هوس ته جيڪي جهيڙا ڪورٽن جا ڌڪا کائي جهڳو جهڻ ڪرائڻ کان پوءِ به صحيح نموني ۾ حل نه ٿي ٿيا ۽ خانداني ڪدورتن جو باعث ٿي بنيا. سي سائين وڏن جي هڪ اکر سان حل ٿيو ٿي ويا.

ڪئين آفيسر سندن مريد ۽ معتقد هئا يا سندن شخصيت کان متاثر هئا، انهن کي چوندا هئا ته ماڻهو مون وٽ جائز ناجائز ڪم ڪٽي ٿا اچن ۽ انهن جي سفارش ڪريان ٿو پر توهان ناجائز ڪم نه ڪجو حقدار جو حق نه وڃائجو ۽ جائز ڪم ۾ تردد نه ڪجو. پاڻ مخالفن جي مدد به اهڙي دلچسپي سان ڪندا هئا جهڙي پنهنجن جي. آئون اهڙا ماڻهو به سڃاڻان جي سندن مخالفت ۾ پيش پيش هئا پر انهن تي ڏکيو وقت آيو ته پاڻ انهيءَ لاءِ هر ضروري ڊوڙ ڍڪ ڪيائون.

پڇاڙيءَ ۾ جڏهن صحت جواب ڏئي چڪي هئي، هفتي ۾ ٻہ ٽي دفعا ڊائليسس جي اڻهت، هر وقت بلڊپريشر موجود، سَندَ، سَندَ ۾ سور، هلڻ چلڻ کان عاجزي، ٻہ ماڻهو سهارو ڏئي ويل چيئر تي وهارين ۽ لاهين، ان حال ۾ بہ ماڻهن جي ڪمن جي پوئواري ڪندا هئا.

اسپتال جي ڪمري مان بہ حسبِ توفيق ماڻهن جي دسترسي ڪندا هئا، مون هڪ ڪم لاءِ عرض ڪيو، جام صاحب کي فون ڪيون پر موجود نہ هو. رات جو اوچتو طبيعت خراب ٿي، وڃي، آغا خان اسپتال ۾ داخل ٿيا. ڪجھ ڏينهن کان پوءِ سندن اسپتال مان فون آيو فرمايائون تہ جام کي ڪم چئي ڇڏيو اٿم توهان وڃي ملو، اهي هئا سندن قرب اهو رويو سندن رڳو پنهنجن سان نہ پر هر ضرورت مند سان هو.

غلام ربانيءَ (جهڙا گل گلاب جا ۾) سندن ڪرِي قاعدي جو ذڪر ڪيو آهي. نہ رڳو پاڻ بيحد پابندي سان دوا درمل ڪندا هئا پر زندگي جا ڪي معمول بہ باقاعدگيءَ سان انجام ڏيندا هئا. مثلاً روزانو ڊائري لکڻ. سندن روزانو جو معمول هوندو هو تہ پرھ ڦٽي سان ڏيڍيءَ تان ٻاهر ايندا هئا ۽ ۹ بجہ تائين خط و ڪتابت ۽ مطالعو ڪندا هئا. صبح جي چانهہ بہ اتي پيئندا هئا. ان دوران ڪنهن کي بہ ساڻن ملڻ جي اجازت نہ هوندي هئي. اڳتي هلي جڏهن نيازمندي وڌي تہ پائو اسدالله شاهہ ۽ منهنجي پاڻاري سندن بيٺڪ ۾ ٿي لڳندي هئي. جنهن کي وڏو بنگلو چئبو آهي ۽ صبح جو چانهہ ساڻن گڏ پيئبي هئي. اهو سلسلو پڇاڙيءَ تائين قائم رهيو. جيسين سندن صحت ٺيڪ هئي تيسين سڄي رات جاڳڻ جي باوجود صبح وارو خط و ڪتابت ۽ مطالع جو معمول پئي نڀايائون. ڏيڍ بجي ڏيڍيءَ تي وڃبو ۴ بجي واپس بنگلي تي اچبو ۵ بجي چانهہ پي ماڻهن سان ملبو، ۸ بجہ کان ۹ بجہ تائين ڪچهري ۽ ۹ بجہ گهر. ان ڏينهن جي دل گهريا دوست موجود آهن، تہ پوءِ شعر شاعري ۽ راڳ رنگ ٿيندو هو پوءِ رات جي ماني بہ ٻاهر کائبي. رات جي خوراڪ هئي جوئر جي سوڪ ماني ۽ کير. هڪ دفعي هالن جو هڪ مولوي صاحب حسبِ معمول حاضريءَ تي آيو. ڳالهائڻ جي فضيلت پوري ساري هيس. مائٽن جو ساٿاري هو تنهن ڪري سندس گستاخاڻہ رويہ کي برداشت ڪندا هئا، اسان جي ماني آئي ڪيس صلاح هنئي سون. چئي تہ آئون اها ماني کائيندس جيڪا سائين کائيندو سائين جن گهڻو سمجهائيس تہ مولوي صاحب منهنجي ماني اوهان کي ڪونہ لڳندي چڱو آهي تہ هنن دوستن سان شامل ٿيو. مولوي صاحب جي گهڻي ضد کان پوءِ جڏهن جوئر جي ماني اڳيان آئي تہ مولوي صاحب جو حال ڏسڻ وٽان هو، اسان تہ ماني کائي پوري ڪئي. جوئر جي ماني مولوي صاحب کي نہ اٿڙي سو آنو بهانو ڪري کائڻ کان نٽائي ويو.

نفاست اهڙي جو پٽ تان ڏاڍو ڪٽي ان کي هڪ جهڙو ويڙهي سيڙهي پوءِ اڇلائبو. ڪاغذ کي پهرين ٻيڻو ڪبو پوءِ چوڻو ۽ پوءِ ڦاڙبو ۽ ڊسٽ بن ۾ اڇلائبو. اها ئي نفاست اها ئي تور تڪ سندن اٿڻ ويهڻ، گفتگو، سندن لباس ۽ ماڻهن سان ميل ملاقات ۾ هوندي هئي.

بقول قمر شهباز (ڪاوش ۱۵، جنوري ۱۹۹۳)

Gul Hayat Institute

"سنڌي ادبي بورڊ واري معاملي ۾ پڻ پاڻ سخت بيماري جي باوجود، ذاتي انا کي هڪڙي پاسي رکندي هر قسم جي معاونت ۽ مفاهمت لاءِ هروقت تيار رهيا. بدقسمتي سان سندن صحت ان ڏينهن ۾ بيحد خراب رهي. جنهن سبب ان مسئلي جو ڪو خاطرِ خواهه حل نڪري ڪونه سگهيو. ورنه پاڻ هر طرح ان معاملي کي خوش اسلوبي سان نپٽائڻ لاءِ بي چين هئا. نفيس ۽ نرم دل رکندا هئا، ان ڪري ادبي بورڊ تان استعفا ڏيڻ کان پوءِ ڏکويل ۽ ملول رهڻ لڳا؛ زبان تي شڪايت ڪڏهن ڪونه آندائون پر مون کي لڳندو هو ته ان واقعي کان پوءِ ماڻهن جي ناقدري ڏسي سندن اندر اڌ ٿي پيو هيو. سچ پڇو ته علم ۽ ادب جي هڪ پر خلوص پانڌيڙي سان حياتي جي آخري ڏينهن ۾ اهڙو زوراوريءَ وارو ورتاءُ سنڌين جهڙن غيرتمند ۽ سڄاڻ قوم جي منهن تي ڪنهن به ريت نه ٿو سونهين. بهرحال الله تعاليٰ اسان سڀني کي پنهنجي محسنن جي عزت ۽ احترام ڪرڻ جي توفيق عطا ڪري".

منهنجي اها بدقسمتي هئي جو انهن زور آورن ۾ جن جو ذڪر قمر ڪيو آهي، هڪ منهنجو پيارو به شامل هو، مون کي سچي حياتي اهو سور رهندو ته سائين جن کي منهنجن پنهنجن جي هٿان تڪليف پهتي، ڪاش سندن زندگي ايڏو جٽا ڪري ها جو آئون ان ڪوتاهي جي تلافي ڪري سگهان ها. افسوس اهو آهي ته اسان جي سنڌي سڄڻ هن سنڌ دوست انسان سان اهو سڀ ڪجهه ان وقت ڪيو جڏهن هو سفر جو سانباهو ڪريو ويٺا هئا، رڪاب ۾ پير پيو هو رڳو لانگ ورائڻ جي دير هئي. ڪجهه وقت صبر ڪن ها ته محسن ڪُشي جي طعني کان بچي وڃن ها.

سائين وڏن سان جيڪي زندگي جو گهڙيون گذريون، اهي حياتي جي پونجي آهن، انهيءَ کي ساهه سان سانڍي رکڻ ئي زندگي جو مقصد رهندو. سائين ويا ته منهنجي لاءِ هر خوشي بي معنيٰ ڪري ويا. آئون ته جهڙوڪ راهه هلندي ڦرجي ويو آهيان.

هاتف ڦريو ته خير پر اي سنڌ واسيو!
احساس ڪو اٿو ته اوهان ڇا وڃائيو؟

Gul Hayat Institute

* هي دور عوامي غلامي جو آهي.
* هن دور ۾ پنهنجي پاڻ کان به ڏڄبو.
* انسان سهڻ تي اچي ٿو ته سڀ سهي ٿو نه سهڻ تي اچي ٿو، ته ڪجهه نٿو سهي.

گستاخي طرفين لاءِ نيٺ عذاب ٿيو پوي.

(حضرت مخدوم طالب المولىٰ)

حضرت مخدوم طالب المولىٰ جي مزار تي قبله مخدوم محمدامين فهيم، مخدوم خليق الزمان
۽ مخدوم سعيدالزمان صاحب جن جي حاضري

درگاهه حضرت نوح سرور رح جو سترهون جانشين مخدوم محمد امين فهيم صاحب جن پهرين ورسيءَ
جي جلسي کي مخاطب آهن.

پهرين ورسيءَ جي موقعي تي وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو صاحبه حضرت مخدوم محمد زمان
طالب المولي جي مزار تي حاضري ڏني.

وزيراعظم محترمه بينظير ڀٽو صاحبه حضرت مخدوم نوح سرور رح جن جي مزار تي
گلن جي چادر چاڙهي رهي آهي.

وزيراعظم محترمہ بينظير ڀٽو صاحبہ کي طالب المولىٰ ايوارڊ- ٩٣ع پيش ڪيو پيو وڃي

وزيراعظم محترمہ بينظير ڀٽو صاحبہ طالب المولىٰ اڪيڊمي جي پاران ڇپايل ڪتاب عقيدت جا گل جي رونمائي ڪري رهي آهي. ساڻس گڏ قبلہ مخدوم محمد امين فهيم، مخدوم جميل الزمان ۽ سنڌ جو وڏو وزير سيد عبدالله شاهہ بيٺل آهن.

Gul Hayat Institute

ڀرين ورسيءَ جي موقعي تي وزيراعظم محترمہ بينظير ڀٽو صاحبہ پنڊال ڏانهن اچي رهي آهي.

آزاد ڪشمير جي وزيراعظم جناب ممتاز حسين راٺوڙ هالا ۾ قبلہ مخدوم محمد امين فهيم
سان عذر خواهي ڪئي.

Gul Hayat Institute

حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي چاليهي جي موقعي تي ورتل ڪجھ تصويرون

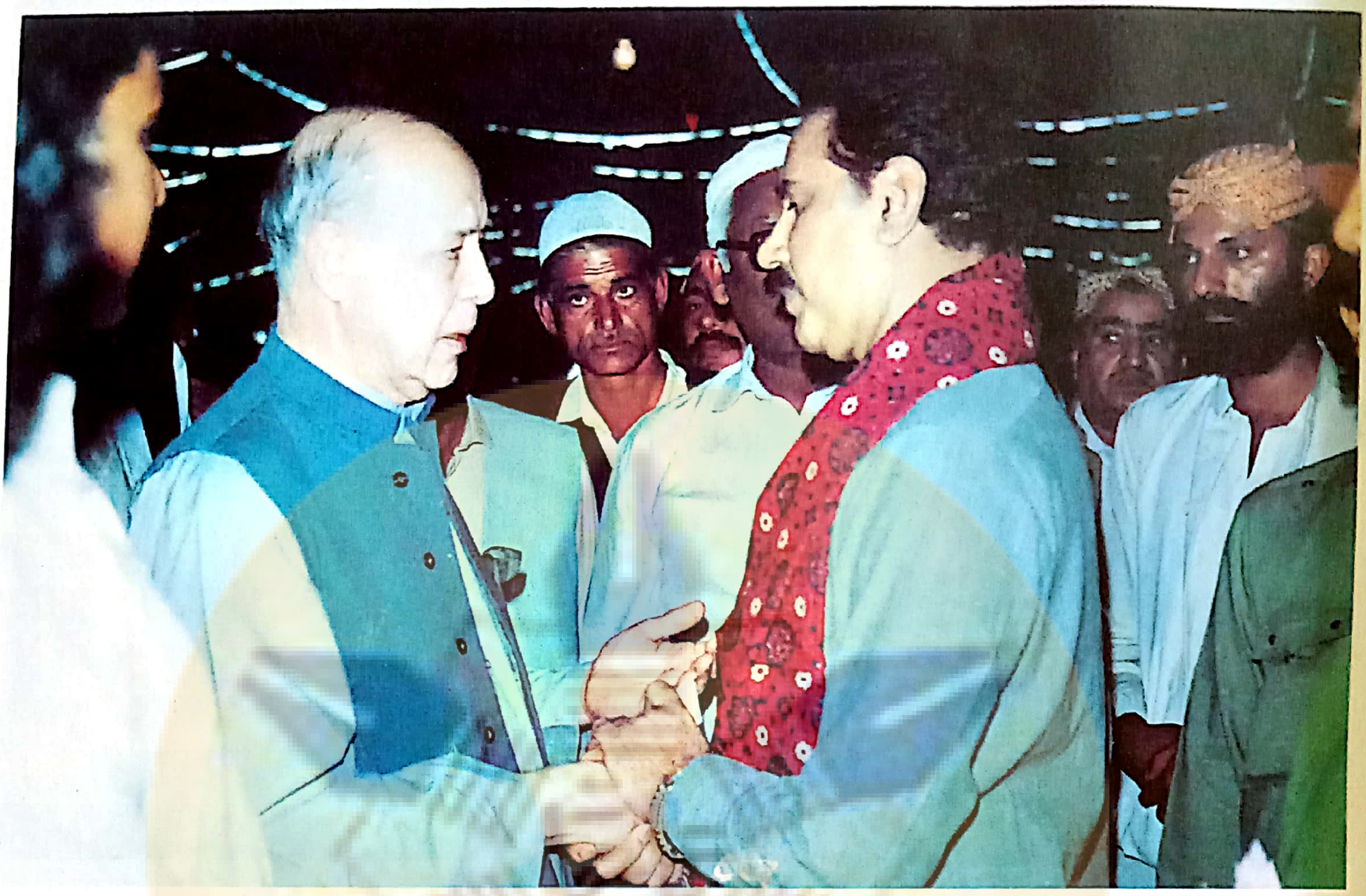

قبله مخدوم محمد امين فهيم ۽ گورنر سنڌ محمود اي هارون

Gul Hayat Institute

وفاقي وزير سردار آصف احمدعلي ۽ علامه عرفان حيدر عابدي مخدوم جميل الزمان سان گڏ

قبلہ مخدوم محمد امين فهيم، ۽ پير سيد صبغت الله شاهہ راشدي

قبلہ مخدوم محمد امين فهيم، ۽ مير ظفر الله جمالي

Gul Hayat Institute

قبلہ مخدوم محمد امين فهيم ۽ مولانا ڪوثر نيازي

مولانا عبدالستار نيازي، گورنر محمود اي هارون، مولانا ڪوثر نيازي، مير اعجاز ٽالپر ۽ حاجي قاسم پٽيل

©Gul Hayat Institute

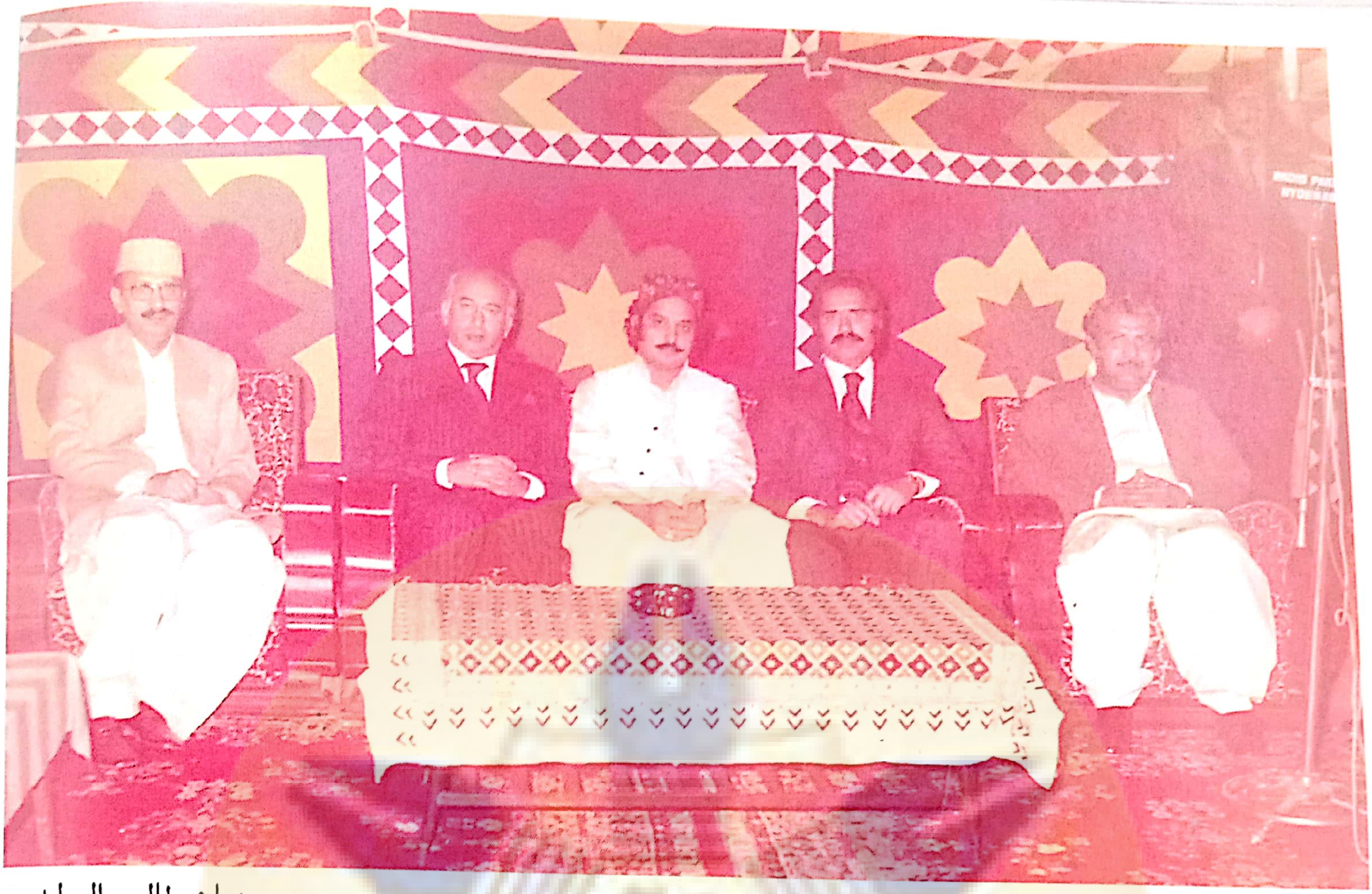

١٩٧٦ع ۾ مخدوم خليق الزمان جي شاديءَ جي موقعي تي قبلهٔ حضرت مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ، وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو، قبلهٔ مخدوم محمد امين فهيم ۽ وزيراعليٰ سنڌ غلام مصطفيٰ جتوئي

١٩٨٨ع ۾ سروري تنظيم جي ڪنوينشن جي صدارت قبلهٔ حضرت مخدوم طالب الموليٰ جن فرمائي. کاٻي طرف مخدوم خليق الزمان ۽ ساڄي طرف مخدوم جميل الزمان ويٺل آهن.

فقير طالب الموليٰ

مٺي مهراڻ جي پاڻي ۽ اسلام جي روحاني آبياري سان سنڌ جي سر زمين تي اهي عظيم الشان ذهن ۽ عالي مرتبت شخصيتون پيدا ٿيون جن دنيا کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو. علم و فضل جي هاڪ ۽ روحانيت جي ڌاڪ بابت دنيا جي سياحن، عالمن، محققن، بزرگن، درويشن، قلندرن ۽ فقيرن سنڌ ڏي منهن ڪيو. "هي سنڌ ۾ آيا، سنڌي ٿي ويا ۽ وري واپس نه ويا!" سنڌڻ هزارين مزارون ۽ مقبرا سنڌ جي سيني تي يادگار آهن. سنڌ درويشن جو ديس ۽ الله وارن جو گهر آهي. سنڌ باشريعت بزرگن، غيور غازين، دلير دودن، تحريڪن جي اڳواڻن، علم و ادب جي سرواڻن، مٿيادار مجاهدن ۽ سامر جهلينڌڙ سورهين جي سرزمين آهي. سنڌ سدائين سائي ستابي آهي. سنڌ ڪڏهن به اقتصادي ۽ روحاني طرح سڃي ۽ سڪٽي نه رهي.

هر دور ۾ عالمن، فاضلن ۽ روحاني رهبرن جي آستانن سان سنڌو درياءَ جا ٻئي ڪنارا آباد رهيا آهن. هن قحط الرجال جي دور ۾ به سنڌ ۾ ڪئين مشهور۔ عالم هستون موجود آهن، جن مان سنڌو درياءَ جي مشرقي ڪناري تي هالا ۽ مغربي ڪناري تي سن جهڙن تاريخي شهرن ۾، لڳ ڀڳ هڪ ٻئي کي آمهون سامهون سنڌ جون ٻه مشهور زمانه ۽ تاريخ ساز شخصيتون اڄ به پسام ڪٽي رهيون آهن جيڪي قدردانن جي اکين کان هرگز اوجهل نه آهن.

انهن ٻنهين بزرگن جي الڳ الڳ نظرين ۽ سياسي وابستگين ڪان قطع نظر، سرزمين سنڌ سان سنڌن سڪ ۽ سچائي، تحريڪ پاڪستان لاءِ قربانيون، سنڌ ادب ۽ ثقافت لاءِ سنڌن علمي ادبي تحريڪون، تنظيمون، تحريرون، تقريرون، ڪوششون ۽ ڪاوشون اهڙيون ته انيڪ ۽ اهم آهن جن جو ٻنهنجو خواه پراون سڀني کي اعتراف آهي. اهڙن بزرگ هستين لاءِ شاه لطيف فرمايو آهي:

رهيا اٿئي رات صبح وينديءَ صابري
لٽن لٽن منجهه لطيف چئي ڪر تنين جي تات
سنڌي جو ڳيان ذات ٻئي پيري پاڳ مڙي.

تان ڪي ساٿن اور جان آهن اوطاقن ۾
ڌم ڌم پيرا ڌينهن ۾ پاڻ مٿانئين گهور
ويا جي هنگلور ته ڪرم ملندو ڪاپڙي.

Gul Hayat Institute

پر حيرت جي ڳالھ آهي تہ ڀنهين بزرگن سان ملڻ حاتم طائي جا ست سوال سر ڪرڻ جهڙو مشڪل ڪم آهي. ڇو تہ ٻئي بزرگ اڪثر نظربند رهن ٿا. سائين جي، ايم، سيد هر دور جي برسراقتدار سرڪار طرفان ڪافي ڀيرا نظربند رهيو آهي ۽ سائين طالب الموليٰ سندس مسلسل علالت باعث ڊاڪٽر حضرات جي هدايات هيٺ هر سال ڪافي وقت نظربند رهي ٿو. راقم الحروف ٢٧ آگسٽ ١٩٨۴ع تي ڪٺين مرحلا طئي ڪري سائين جي ايم سيد سان سن ۾ ٻہ ڪلاڪ ملاقات ڪئي ۽ ٢٠ مارچ ١٩٨٧ع تي هالا ڪراچي حيدرآباد جا چار ڏينهن چڪر ڪاٽڻ بعد سائين طالب الموليٰ سان بمشڪل ملاقات ڪئي. انهن ڀنهين ملاقاتن جي ڏاڍي دلچسپ روداد منهنجي آئينده مضمون ”ٻن بزرگن سان ملاقات“ ۾ پيش ڪندس.

اسان جهڙا مَ چڏ ماڻهو تہ سائين جي ايم سيد جي دربان شهداد پليجي ۽ سائين طالب الموليٰ جي دربان قاسم ڪيريئي جون اڙيون ۽ اڙدايون، تڙيون ۽ تابشون سهي، حاضري جي نوڪرن ۽ خليفن جي ڪٽ پٽ جي باوجود بعض اوقات ملاقات ڪري وٺن ٿا. پر هر ماڻهو جو انهن سان ملڻ مشڪل ۽ هر ماڻهو سان انهن جو ملڻ ممڪن ناهي. ڇو تہ سندن لاتعداد مشتاقان ديد برصغير جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رهن ٿا. ريڊيو ۽ ٽي وي هن دور جا بهترين ذريعا آهن جن طرفان اهڙن بزرگن جي اقوال ۽ ارشادات کي سندن آستانن تي وڃي بار بار رڪارڊ ڪري عوام آڏو پيش ڪري اها گهرج پوري ڪري سگهجي ٿي. جنهن لاءِ شاھ لطيف جا ٻہ بيت مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون پر افسوس جي ڳالھ آهي جو ڏنا منا ناچو مسخرا ۽ ڳائڻا بعنوان ”فنڪار“ انهن قومي ادارن طرفان بار بار پيش ڪيا وڃن ٿا، جيڪي ”هما هما“ جي ڏماچوڪڙي مچائن ٿا ۽ نئين نسل جو ذهن خراب ڪن ٿا، باقي اهڙن بزرگن جي اقوال، ارشادات، تجربات، هدايات، فيض ۽ برڪت سان قوم کي فيضياب ڪرڻ جو ڪوبہ جامع پروگرام نہ آهي.

اسان انهن ڀنهي عالي مرتبت بزرگن کي هن مختصر صفحن ۾ سميٽي نٿا سگهون. جن تي لکڻ لاءِ ڪيئي ڪتاب لکي سگهجن ٿا. هن مضمون ۾ في الوقت هالا واري پاڳاري پير حضرت مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ سجاده نشين (نمبر ١٧) درگاھ حضرت غوث الحق مخدوم نوح سرور رح جو مختصر ۽ انوکو احوال ڏينداسون.

اولا لذکر بزرگ سائين جي ايم سيد جي بي ريا راءِ مطابق مخدوم صاحب جي سنڌي ادب ۽ ثقافت کي زنده رکڻ جي ڪوشش اهم درجو رکي ٿي.

سنڌي ڪلچر اتحاد، انساني، امن، عالم جو پيغامبر آهي. سنڌ جا درويش ۽ بزرگ انهيءَ پيغام جا حامل هئا. سنڌ جي اديبن کي گهرجي تہ مخدوم صاحب جي سياسي مجبورين کي درگذر ڪري سندس ادبي ڪوششن جي پٺڀرائي ڪن. خدا ڪيس عمر دراز بخشي ۽ ڪائنس سنڌ، ادب ۽ ثقافت جي خدمت ڪرائيندو رهي.“

(”جنب گذاريم جن سين“ جلد پهريو صفحو ٣۴٧)

سائين طالب الموليٰ جي تفصيلي سوانح حيات يار خاطر، جنب گذاريم جن سين، مهراڻ جا

موتي، چپر ۾ چڙيون، سماهي مهراڻ جو شاعر نمبر ۽ سوانح حيات نمبر، ديوان طالب الموليٰ وغيره ڪتابن ۾ قارئين پڙهي سگهن ٿا. اسان هتي صرف "فقير طالب الموليٰ" جي عنوان ڪي پيش ڪريون ٿا. طالب الموليٰ دوستن کي پنهنجي لاءِ بيقدري جو ڏوراپو هينئين ڏي ٿو:

ڪندؤ ياد يارو گهڻو پنهنجو طالب،
چڏي ويندو جنهن دم هو فاني جهان کي.

اها محبوب ۽ جامع صفات شخصيت جنهن جا مريد، معتقد، دوست ۽ احباب پوري هند و پاڪ ۾ پکڙيل آهن، جنهن کي دين ۽ دنيا جون سيئي نعمتون ميسر آهن. تنهن هوندي به سندس طبيعت ۾ ڪنهن به قسم جي ڪنهن به وقت وڏائي نظر نه ايندي. پاڻ فرمائي ٿو:

باوجود ان جي خاڪسار آهيان،
سر تي دستار "سروري" آهي.

مان ته ڪجھ ئي نه آهيان اي دوست
مون سان ڪنهن جي نه همسري آهي.

پاڻ نهايت حليم طبع، رحمدل عفو و درگذر ڪندڙ، صابر شاڪر، قانع، سخي، ساده لباس، خوش خلق، خوش مزاج، سدا بهار طبيعت، نيڪ نيت، پاڪ طينت، مساوات جو مجسمو ۽ دشمن نواز شخص آهي. "هتان حبيبن ڪڏهن ڪونه ڏڪوئيو" پاڻ ڪنهن به وقت ڪنهن به دشمن لاءِ انتقامي ڪارروائي جو نه سوچيندو آهي. انتقام جي برعڪس احسان ۽ عنايات، خيرخواهي ۽ خير سگالي جي جذبي سان مخالفن کي مانوس ۽ مطيع ڪندو آهي. طالب الموليٰ هر ڪنهن لاءِ حفظ مراتب جو خيال رکندڙ ۽ دشمنن کي به سهڻن نالن سان ياد ڪندڙ آهي. غصي ۾ غلط زبان استعمال نه ڪندو آهي. پنهنجن نوڪرن سان به ناراضگي واري وقت ترش ۽ تلخ ڪلامي نه ڪندو آهي. عوام لاءِ سندس بي انداز ۽ بلاامتياز علمي ادبي ثقافتي، سماجي ۽ فلاحي خدمات ڪنهن کان ڳجهيون آهن؟ بهرحال هي قصو ڊگهو آهي. المختصر طالب الموليٰ ۾ هڪ باشريعت بزرگ جي سجاده نشين هئڻ جا اهي سڀ ڳڻ موجود آهن جيڪي قرآن ۽ حديث جي روشني ۾ مؤمنن جون صفتون هونديون آهن. پيري ۽ مخدومي واري نت نانگر عالمن زاهدن جي ظاهري بناوٽ ۽ سجاوٽ، من مستي، هٺ تڪبر، مڪر و ريا جي بيحد برخلاف آهي. هو مرد فقير آهي مگر دنيا جي ٻنڌڻن ۽ وقتي ضرورتن هن کي سياست ۽ دنيا سان ڳنڍيل رکيو آهي. اسان هڪ مخدوم کي فقير لکڻ جي جسارت ته ڪئي آهي، پر شايد ڪي (سطحي علم وارا) ماڻهو اهو انداز بيان برداشت نه ڪري سگهندا. حالانڪ فقير جو لفظ سيني القاب کان جامع صفات آهي. تاهم اچو ته "ديوان طالب الموليٰ" ذريعي طالب الموليٰ کان ئي پڇون ته هو ڇا آهي، ڇا ٿو چوي، ڇا ٿو چاهي ۽ ڪيئن صحيح طريقي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريون.
طالب الموليٰ پاڻ به چوي ٿو ته:

اوهان جي طالب الموليٰ کي سمجهڻ جي ڪجهه هردم
سندس ظاهر جي شانن شاهڪارن تي متان ڀلجو

جهان کي جن جي اڄ نقشِ قدم تي فخر حاصل آهه
اهي الله جي لئي بي سرو سامان ٿي نڪتا.

تجارت جي سٽي سان جي ويا مڪّي مديني ۾
خدا جي گهر مان اهڙا ڪيئي بي ايمان ٿي نڪتا
(ديوان طالب الموليٰ صفحو ۲)

هي الحاجي ڀلحاجي ڪا شي نه آهي
طبيعت ۽ طينت ڪپي طاهرانه
عبا و قبا و عصا و مصليٰ
رڳي ڍنگ آهن رڳي ٿي بهانه.
(ديوان طالب الموليٰ صفحو ۲۵)

چو جنسي ڪشش کي ٿو زمانو سڏي الفت
هي واعظي رمز آهه مگر حق جي ندا ناهه
رندن ته تڏهن پنهنجو ڪيو طالب الموليٰ
ان وٽ جو ريا واري عبا ناهه قبا ناهه.
(۳۵۷)

سجادہ عمامه و دستار ۽ عصا
هي بدعتي ڪتاب جو هڪ اقتباس آهه
هي تجربي ٻڌايو ته مخدوم، پير اڄ
هڪ بي تپاس آهه ته ٻيو بي قياس آهه
هي خرقا و عبا و قبا سڀ فريب جاڻ
نفرت ڀريو هي طالب۔ مولا لباس آهه.
(۳۵۳)

خرقا، عبا قبا ۽ عمامه ڀلائون سڀ
پوءِ ڪيئن چوان هي طالب مولا گزيده ناهه؟
(۳۵۳)

ڪذب وريا سان روزا، نمازون، تباه ڪُن
ان ڪان ته صرف نيڪ ٿي نيّت ڪتّان ليي
آهن ته هونئن طريقت ۽ معرفت به خوف
ليڪن حقيقت آهه شريعت ڪتّان ليي.
(۲۵۔ ۴۲۴)

مخدومي ۽ پيري مون ترڪ ڪيون تهدل
هي عشق و محبت ۾ ٻئي بار نظر آيا.

عصا و جبہ و دستار زيب۔ تن نہ ٿي سگهيا
خرافاتِ جهان سان منهنجو ڪو مطلب تہ ڪونهي ڪو

اگر خدمت ڪرڻ جي ناهہ طاقت طالب الموليٰ
تہ پو مخدومي دنيا ۾ وڏو منصب تہ ڪونهي ڪو.
(صفحو ٢٦_ ٢٢٥)

گنهگارن جي عظمت ڪي فقط الله ٿو ڄاڻي
جو آهي رحمت۔ عظميٰ بہ هر جُرم و خطا سان گڏ
لباس۔ پيري مخدومي ٿيا ناجنس منهنجي لاءِ
گذاري ڪينڪي سگهيس عبا سان گڏ قبا سان گڏ.
(صفحو ٨٢)

زيور نہ، زيبور ٿا لڳن بي نظير کي
سينگاري سگهبو ڪيئن ڀلا ماهِ منير کي
خرقا عبا قبا نہ ٿهن ٿا امير کي
هي زيب ٿا ڏين رڳو مصنوعي پير کي
(٤٤٩)

اسان جي ملڪ ۾ حاذق سڏائڻ وارا ڪئين آهن
مگر افسوس جو آهي شفا سستي دوا مهنگي
مبارڪ طالب الموليٰ عبا ڇڏيئي قبا ڇڏيئي
ريا هرجا وڪامي ٿو طبيعت بي ريا مهنگي
(٤٥٣ _٥٤)

گڏ ڪين هلي سگهيون هي رندي ۽ مخدومي
ٿي ڪانہ پڇي هرگز مئي نوشي ڪان محرومي
سجاده نشيني کي رک رِهن ۾ اي ساقي!
پيمانہ پياري ڀج هي ظاهر واري معصومي
(٤٣٧)

مان ڄاڻان فقط رندي، ۽ پيري نہ مخدومي
سجاده نشيني پڻ مون لاءِ ٿي محڪومي
جت آهي عبا سازي، جت آهہ قبا بازي
جت جبہ و دستاري ماحول سو مذمومي
(٤٣٧)

”پريت پبليڪيشن“ ٽاٽو بولاخان، سال ١٩٨٨ع

Gul Hayat Institute

ملڪ نديم

ڪئمپس مان ڪالم

حضرت مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ مون ٽي وي تي ڏٺو، ها گهڻو وقت اڳ، ننڍي هوندي گشتي گاڏي وارن جا فلم ڏسندا هئاسون، جنهن ۾ دستاويزي ۽ اشتهاري فلم ڳوٺ ڳوٺ ۽ شهر شهر ڏيکاريا ويندا هئا. انهن ۾ ڀٽائي جي ميلي، ادبي ڪانفرنس ۽ موسيقي جي محفل جا منظر ٻه هوندا هئا. ميلي جي منظر ۾ روبينه قريشي (مون کي دير سان معلوم ٿيو ته اها روبينه قريشي هئي) پنهنجي منفرد سريلي آواز ۾ "يار سڄڻ جي فراقون ماري" ڳائيندي ڏيکاريندا هئا. ان وقت کان وٺي اها سٽ مون کان ڪڏهن نه وسري آهي. ساڳي محفل جي منظر ۾ وينلن مان هڪ وچولي عمر واري مردانگي حسن جي علامت جو چهرو ڪلوز اپ ۾ ڏيکاريندا هئا، جيڪو مون کي هڪ ته ان سٽ جي حوالي سان ۽ ٻيو خوبصورت ۽ حشمت واري چهري طور اهو منظر سدائين منهنجي ذهن ۾ رهيو. ڪڏهن ڪڏهن اهو پوري جو پورو منظر ياد ايندو رهندو هو. مان تمام گهڻي وقت کان پوءِ اهو اندازو لڳايو ته اهو وڻندڙ چهرو طالب الموليٰ جن جو هو؛ ڇاڪاڻ ته ڀٽائي جي ميلي تي منعقد ٿيندڙ ادبي ڪانفرنس ۽ موسيقي جو گهڻو ڪري زندگي جي پڇاڙڪي ڏهاڪي تائين روح روان مخدوم طالب الموليٰ جن هوندا هئا.

ادبي ۽ صحافتي شوق ۾ اچڻ کان پوءِ اهو چهرو مون ادبي رسالن ۽ اخبارن ۾ مخدوم طالب الموليٰ جي نالي مٿان ڏٺو ۽ پوءِ ٽي وي تي ان صورت سان صفا هڪ جهڙائي محسوس ٿي. اسان ادبي دنيا ۾ ان وقت داخل ٿياسون، جڏهن ترقي پسند ۽ رجعت پسند يا جديد ۽ قديم جو جهيڙو چوٽ تي هيو. اول ته اسان ٻنهي سڌي ڳالهين تي هڪڙن کي پنهنجو ۽ هڪڙن کي پرايو سمجهو ۽ ٻيو ته اسان وٽ شروع کان وٺي اڄ تائين الائي ڇو سنڌ دوست سياست ۽ پيپلزپارٽي جي جدوجهد کي الڳ الڳ سمجهيو ويجي ٿو، جڏهن ته ٻنهي کي الڳ قرار ڏيڻ وارن وٽ ڪو به وزندار دليل ڪونهي.

سنڌ دوست سياستدانن وٽ سنڌ جا جيڪي به مسئلا ۽ معامرا آهن، اهي پ پ وٽ به آهن ۽ انهن جو حل به آهي. پ پ پنهنجي اقتدار جا بنيادي مسئلا حل ڪرڻ جي بي حد ڪوشش ڪئي ۽ ڪيتري قدر ڪامياب به وئي. پ پ پنهنجي اقتدار ۾ سنڌ کي معاشي سگهه ان عمل ذريعي ڏني ته هن هزارين نوجوانن کي نوڪريون ڏنيون، زمينون ڏنيون، قرض ڏنا ۽ روزگار جا موقعا ڏنا. رستا ٺهرايا، ڪاليج ڪولرايا يونيورسٽيون ۽ اسپتالون قائم ڪيون، ثقافتي سونهن ان

Gul Hayat Institute

صورت ۾ بخشي. جو سنڌ اسيمبليءَ ٻوليءَ جو بل پاس ڪيو. سنڌ ۾ رهندڙ غير سنڌين کي سنڌي ان ڪري ته پڙهڻ شروع ڪرائي ته جيئن هميشه لاءِ لساني جهڳڙا ختم ٿي وڃن. ٽيليويزن تان پهرين ٢٥ منٽ پروگرام شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي دور ۾ مليو ۽ پنجاهه منٽ پروگرام جا محترمه بينظير ڀٽو صاحبه جي دور ۾ مليا. ثقافتي ۽ ادبي سيمينار ٿيا. ادبي ادارن جون گرانٽون وڌيون. ڪالهه ۽ اڄ به ووٽ ۽ تحريڪ جي قوت پ پ وٽ رهي. يعني سنڌ جو سمورو پورهيت ۽ ننڍو وچولو طبقو ڀٽي خاندان سان رهندو اچي. سنڌ دوست سڏائيندڙ ٽولو اڃا ٽائين ڪنهن به قوت ۾ ڪونهي. ووٽ جي قوت ذريعي اقتدار ۾ اچڻي ٿو سگهي ۽ پ پ به پيرا حڪومت ۾ آئي آهي ۽ وري به اچڻ جي اميد ڪري سگهجي ٿي ۽ وري به سنڌ جا بنيادي مسئلا ان هٿان حل ٿيڻ جو آسرو آهي. ان جي باوجود به سنڌ دوست جو پ پ خلاف آهن، جنهن جو ڪوبه جواز سبب ۽ دليل ڪونهي. پوءِ به مخالف آهن. بهرحال مان سنڌ دوست ادبي حلقي ۾ رهندي به منڊ ڪان وٺي شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي عوامي جدوجهد کان متاثر رهيو آهيان.

طالب المولي سنڌ ۾ پنهنجي ڪٽنب سميت پ پ جو دوست، مددگار ۽ هر ڏکي وقت ۾ يارِ غار رهڻ ڪري ۽ اهم اديبانه ۽ شاعرانه حيثيت رکڻ سبب منهنجي نظر ۾ سڏائين قابل احترام ۽ قدآور شخص رهيو آهي. مان هن جي فوٽو ۽ ٽي وي تي ڏٺل صورت جو جائزو سندس قول ۽ ڪردار مان وٺندو رهيو آهيان.

شهيد ذوالفقار علي ڀٽو تعليم مان فارغ ٿي جڏهن پاڪستان ۾ آيو هو ته نوجوان هو ۽ ايندي ئي شروعات انٽي ون يونٽ فرنٽ ۾ ڪم ڪرڻ ذريعي ڪيائين يعني هو منڍ کان وٺي ون يونٽ خلاف هو. ڀٽي صاحب جڏهن ١٩٦٧ـ ١٩٦٨ع ۾ عوامي جدوجهد شروع ڪئي ته "ون يونٽ ٽوڙيو" نقطو به پنهنجي تحريڪ ۾ شامل ڪيو ۽ سنڌ ۾ سندس وڏا مددگار ۽ حمايتي رسول بخش ٽالپر ۽ مخدوم محمد زمان طالب المولي جن هئا، جن ڀٽي صاحب سان گڏ ون يونٽ خلاف جدوجهد ۾ اڻ ٿڪ ڪردار ادا ڪيو ۽ جڏهن ون يونٽ ٽٽو ته روزاني هلال پاڪستان حيدرآباد ان خوشي ۾ هڪ چڱو خاصو نمبر شايع ڪيو. جنهن ۾ طالب المولي جن جو هڪ شاهڪار نظم شايع ٿيو. جنهن جو عنوان شايد هن ريت هو:

"وري سنڌ پنهنجي گهر موٽي آئي"

ان نمبر ۾ ون يونٽ ٽوڙڻ جي خوشي ۾ منهنجو به هڪ گيت شايع ٿيو هو:

"گيت خوشي جا سنڌڙي ڳائي"

اهو اڃا يحيٰ جي مارشل لا جو زمانو هو. سنڌ جا قومي گيت گهڻن شاعرن لکڻ بند ڪري ڇڏيا هئا.

مخدوم طالب المولي پ پ سان آخري دم تائين رهيو. جڏهن ته لک ڪهاڙي جا سردار، سڏائيندڙ، ستن پيڙهن کان جاگيردار ڪوٺائيندڙ، پنهنجي ترن ۾ وڏا گادي نشين، ترم خان،

Gul Hayat Institute

طورزن بادشاھ چوائيندڙن وقت جي واڳوڻ جي دھمان دڙڪي ۾ دٻ تي گوڏا کوڙيا ۽ لالچ جي لونڊي اڳيان واڄ گودو ڪري ٻيھي رھيا. طالب المولىٰ ڪي ڀٽائي جي ھن سٽ ”ڪوڙين ڪن سلام، اڇيو آسڻ ان جي“ جي معنيٰ ۽ مفھوم جي چڱي طرح خبر ھئي ۽ ڦاسي جي تختي تائين عوام سان گڏ رھڻ وارن جي عوام طرفان محبت عقيدت، قرب ۽ قرباني ٻہ مخدوم صاحب ڏٺي ھئي. پاڻ مختصر حياتي جي عياشي ۽ اقتدار مٿان شھيد ذوالفقار علي ڀٽي وانگر ھزارين سالن جي عزت ۽ عقيدت واري حياتي ماڻڻ کي ترجيح ڏيندي، پنھنجي دل ۽ دماغ سان پڇاڙي تائين شھيد جي ساٿ جو ساٿي رھڻ جو وچن ڪري ڇڏيو ھو ۽ اھو نڀايائين.

اڄ توڙي جو سندس طبعي لاڏاڻو ٿيو آھي پر لوڪ سندس وڇوڙي تي سڏڪا ڀري رھيو آھي. ۽ سندس بيماري جي واڌاري ۽ پيڙا جو سبب مظلوم عوام سان مارشلائن ۾، غير مارشلائي مارشلائن ۾، ڏکن ۾، جمھوري جاکوڙن ۾ سنڌ جي سورن ۾ ھمسفر رھڻ سمجھن ٿا. لوڪ مخدوم صاحب جي ڏکھي فطري پيراڻي حياتي کي عوام جي غمن سان گڏ رھي گھڻائڻ واري عمل کي پنھنجي ڏيھ ۽ ڏوٿيئڙن لاءِ قرباني سمجھن ٿا. ان ڪري مخدوم طالب المولىٰ جن لاءِ عوام جي عقيدت فقط روايتي نہ پر انتھائي محبت، قومي اڳواڻ ۽ ھيرو واري رھندي. ان ڪري ٻہ جو ھو شھيد ذوالفقار علي ڀٽي جو بھادر رفيق ھجڻ گڏ سنڌ جي عوام لاءِ درد رکندڙ شاعر ٻہ ھيو. سنڌ جي عوام انھن سان بي حد محبت ۽ عقيدت جو اظھار ڪيو آھي، جيڪي روايتي پيرو مرشد ھجڻ سان گڏ قوم جي نجات لاءِ جاکوڙيندڙ عوامي شاعر بہ رھيا آھن. (عشق بنا انسان جھڙو تھڙو ناھي اڻ ڪتابن جا ڪو پڙھندو تہ بہ نسورو نادان- عشق بنا انسان- ڪافي طالب المولىٰ) ھا، مخدوم صاحب جي پنھنجي منفرد شاعرانہ حيثيت ھئي، سچل سرمست مصري شاھ ۽ بيدل کان پوءِ شاعري جي صنف ”ڪافي“ جو وڏو شاعر ھو. ”ڪافي“ جي صنف تي ڪتاب بہ لکيائون. دنيا جي اڄوڪي ادبي ۽ سياسي وايومنڊل ۾ روحانيت ۽ ماديت گڏجي وئي آھي. سوچون تبديل ٿي رھيون آھن. نظريا بدلجي رھيا آھن. اڄ ڪلھ شيخ اياز اھا شاعري ڪري رھيو آھي، جيڪا طالب المولىٰ شروعاتي دور يا وقت بوقت ۽ آخري عمر تائين اھا بہ شاعري ڪئي جيڪا شيخ اياز قوم، عوام ۽ وطن جي حوالي سان شروعاتي دور ۽ وچين عمر ۾ ڪئي اڄڪلھ گھڻن شاعرن جا خيال گڏجي ويا آھن. فرق فقط فني خوبين ۽ فڪري گھرائي جو ڪري سگھجي ٿو. طالب المولىٰ بہ بيت گيت ۽ نظم لکيا تہ جديد شاعر بہ لکي رھيا آھن. طالب المولىٰ جي شاعري ۾ بہ سنڌ جا سور ۽ پنھوارن جا پور آھن تہ جديد شاعرن وٽ بہ اھي درد ۽ دوائون آھن، جديد شاعر بہ پاڻ کي سنڌ سان محبت ڪرڻ وارا چوائن ٿا تہ طالب المولىٰ بہ سنڌ جي عوامي سياست سان وابستہ رھيو. عشق و محبت وصل ۽ وڇوڙي جا گيت سريلي ۽ سولي ٻولي ۾ طالب المولىٰ جھڙا شايد تمام ٿورن، جديد يا ترقي پسند شاعرن لکيا آھن. صوفيانہ اظھار بہ ھڪ جھڙو آھي، مطلب تہ فرق گھٽجي ويا آھن.

طالب المولىٰ جن جون سنڌي ادبي بورڊ جي حوالي سان ڪيل خدمتون وسارڻ جھڙيون نہ

Gul Hayat Institute

آهن، سڄي سنڌ ۾ زميندار ۽ گادي نشين گهرائن مان هڪڙو ئي ته اهو خاندان آهي، جيڪو پنهنجي دماغ ۽ ڌن جو چڱو حصو سنڌي ادب کي تخليق ڪرڻ ۽ ان کي ڦهلائڻ تي خرچ ڪري ٿو. جڏهن ته ٻيا وسيلن وارا وڏا ماڻهو ان جي ابتڙ پنهنجن عجيب و غريب شوقن، شغلن، شڪارن شرابن تي ڌن لٽائن ٿا. سنڌي ادبي بورڊ لاءِ هر دور جي حڪومت کان فنڊ وٺڻ جي سگهه به مخدوم خاندان رکي ٿو. سنڌي ادبي بورڊ سرڪار جي ٻين ادبي ادارن کان وڌيڪ مالدار به طالب الموليٰ جي صدقي رهيو آهي. اسان جي ٻين علمي ۽ ادبي ادارن جي سربراهن جي پهچ ته کاتي جي سيڪريٽري تائين به نٿي ٿئي. هتي چيف منسٽر کان وٺي پرائيم منسٽر تائين سلامي ٿين ٿا. ڇا اهڙي ماڻهو يا خاندان جو سنڌي ادبي بورڊ ۾ هجڻ سنڌي ادب لاءِ ضروري ۽ فائديمند ناهي؟ ڇا ان خاندان کي ذاتي خواهشن جو ميدان بنائڻ قومي ڪارنامو آهي؟ جڏهن ته قومي جدوجهد ۾ هر طبقي جي امير ۽ غريب کي گڏ هلائڻ جي گنجائش آهي ۽ مخدوم خاندان ته سنڌي ادب جو خدمتگار ۽ سنڌي قوم جو مددگار آهي. ان حڪومتي حلقن ۾ رهندڙ سنڌي ادب ۽ ٻولي کي پنهنجي زندگي جو حصو سمجهندڙ ۽ ان لاءِ پنهنجي وس آهر ڪم ڪندڙ خاندان کي پنهنجي ذاتي يا گروهي سوچ جي پس منظر ۾ اُنوٽ ڪرڻ پنهنجي ان بهترين اداري کي ٻين ادارن وانگر لاوارث ۽ يتيم بنائڻ جي برابر نه ٿيندو؟

ها باقي ان جي ڪم ۽ ڪارڪردگي تي تنقيد ڪري سگهجي ٿي. خرچ پکي جو حساب ڪتاب پڇي سگهجي ٿو. سڌاري ۽ واڌاري لاءِ مطالبو ڪري سگهجي ٿو. نفيس احمد ناشاد، طارق عالم ابڙي ۽ ٻين سان جي ناحق ٿيو آهي ته ان خلاف آواز اٿاري سگهجي ٿو، اسان به ان جا حمايتي آهيون، پر ان سلسلي ۾ احتجاج پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هڻڻ جهڙو نه هجي، هن وقت سنڌ جي لاوارثي جهڙي حالت ناهي؟ ان صورت ۾ سنڌي ٻولي ۽ سنڌي ادب جا اثر رسوخ ۽ طاقت وارا دوست وڃائڻ چڱي ڳالهه ڪونهي ۽ وري سامهون مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ جهڙو قلندر ۽ درويش اديب ۽ شاعر هجي ته ان جي بي قدري ڪرڻ سنڌ جي سڃاڻپ ناهي. ڇاڪاڻ ته جيڪي پاڻ کي سنڌي ادبي بورڊ جا سڄڻ سڏائن ٿا طالب الموليٰ انهن کان ڪنهن به صورت ۾ گهٽ سڄڻ ڪونه هو. اڄ ڪلهه ڪيترا اديب آهن جيڪي بنگلن ۾ ويهي لکن ٿا، ڪيترن اديبن سرڪار کان اعزاز ورتا آهن، ڪيترن اديبن پنهنجو نالو ڪيش ڪرائي وڏيون نوڪريون حاصل ڪيون آهن ۽ ڪيترا ڪوششون ڪري رهيا آهن. ان سان ٻيا ڪيترا علمي ادبي ۽ ميڊيا جا ادارا آهن، جنهن جو احتساب اول ڪرڻ گهربو هو، جن سنڌي ٻولي، سنڌي ادب، سنڌي تعليم ۽ سنڌي پروگرامن لاءِ مليل پيسا هضم ڪري ڇڏيا آهن، ذهانتون ۽ اهليتون قتل ڪري ڇڏيون آهن، طالب الموليٰ کي اهليت قتل ڪرڻ ۽ دولت هضم ڪرڻ جي ضرورت نه هئي، ڇاڪاڻ ته هو پاڻ علم جو امير ۽ ڌن جو ڌڻي هو، جيڪو قلندرن وانگر رهڻ پسند ڪندو هو.

عوامي آواز ۱۹۹۳ـ ۱ ـ ۲۷

پنهنجي پرين ڪاڻ، پاند پسايم روئي!

سنڌ جي ممتاز شخصيت، مخدوم نوح جو گادي نشين، سروري جماعت جو روحاني رهبر ۽ هالا جي هستي مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ، هي جهان ڇڏي پنهنجي رب سان وڃي مليو، جنهن جو هو طالب هيو. مخدوم صاحب جي وفات سان سنڌ هڪ محبتي ۽ قربدار شخص کان، مريد پنهنجي محبوب رهبر کان، سياست پنهنجي شرافت کان، سنڌي ادب پنهنجي سرپرست کان ۽ سنڌي اديبَ ٻڙ جي ڇانوَ کان محروم ٿي ويا. شال خدا انهن سڀني محرومن کي اهو صدمو برداشت ڪرڻ جي توفيق ڏي.

مخدوم طالب الموليٰ جي شخصيت جا ڪيئي پهلو هيا. برداشت، بربادي، رواداري ۽ صبر سندس مزاج جي وڏي خوبي هئي. شرافت جي سياست جو هو هڪ مثال هيو. جمهوريت لاءِ سندس قربانيون هيون. ايم آر ڊي تحريڪ ۾ ڀرپور ورتائين ۽ ون يونٽ خلاف وڙهيو هيو. ون يونٽ جي ووٽر وڏيرن کي پاڻ وٽ گهرائي انهن جا نڪ لاٿا هيائين ۽ انهن شرمسار ٿي اتيئي سنڌ قوم کان معافي ورتي هئي. مخدوم وڏي، پنهنجي سياسي وابستگي ڪڏهن به نه بدلائي. ضياءَ کي نه مڃيائين، جوڻيجي کي نه ليکيائين، ڄام جي نه ٻڌائين. اول کان آخر تائين پيپلزپارٽيءَ سان نڀايائين. ١٩٦٩ع ڌاري هالا ۾ پ پ جي ڀرين ڪنوينشن ۾ مخدوم صاحب سينيئر وائيس چيئرمين چونڊيو ويو هو ۽ آخري گهڙي تائين ان حيثيت تي رهيا. گهڻن پيرن ميرن ۽ وڏيرن پارٽي کي ڇڏيو، ڪن شوق مان ڇڏيو، ڪن کي بينظير پاڻ بيزار ڪيو، ڪن پيٽ پرائيءَ ۾ ايئن ڪيو، پر مخدوم صاحب چيو ته ”هي سنگَ نه ڇنڻ جهڙو!“. هرڪو پنهنجي سوچ جو مالڪ آهي. مخدوم صاحب بهرحال ان سوچ جو هيو ته ”ڪو ڳنڍيندڙ هوءِ ته پريت پراڻي نه ٿئي!“

مخدوم طالب الموليٰ سنڌي ادب لاءِ گهڻو وڙيو ۽ پتوڙيو. هن پنهنجي حياتيءَ جو وڏو پنڌ سنڌي ادب جي پيچيري تي ڪيو ۽ ان کي ايترو وسيع وشال به ڪري ويو جو ڪيئي ادب جا پانڌيئڙا ان ڏگ تي هلندا رهندا. هو خيالن جو ڪشادو ماڻهو هيو، هن پنهنجي فڪر کي ٻي روح نظرين سان نه ڳنڍيو. هن سڌو عشق الله سان ڪيو ۽ طالب به ان جو ٿيو. تنهن ڪري ترقي پسند چوائڻ واري لڏي جو گهڻو پيار نه مليس ڇو ته هو انهن جي ماپن ۽ معيارن کان گهڻو مختلف ۽ بي نياز هيو.

مخدوم سائين سنڌي ساهت ۽ ادب جو ڇڻ هيو. هو تقريباً ويهه سال سنڌي ادبي بورڊ جو

Gul Hayat Institute

چيئرمين رهيو. هو ٻه ڀيرا بورڊ جو چيئرمين چونڊيو ويو. ٻهريون ۱۹۶۱ع کان ۱۹۷۷ع تائين ۽ ٻيهر ۱۹۸۹ع کان ۱۹۹۲ع تائين رهيو. مخدوم صاحب جي ڏَس سان بورڊ، علم ادب جي اشاعت، ٻوليءَ جي ترقي، بورڊ جي ڪارڪنن جي پرگھور ۽ قلم ڌڻين جي واهر ۾ ڀرپور ڪردار ادا ڪيو. ان دؤر ۾ بورڊ کي سٺا وسيلا مهيا ٿيا. مخدوم صاحب جي ڪوشش سان ۱۹۸۹ع ۾ تڏهن جي وزيراعظم بورڊ کي ۱۰ لک رپيا ڏنا هيا. مخدو صاحب ڄام صادقي عليءَ کان ٻه هن پڙٻانگ اداري کي هڪ ڪروڙ رپيا ڏياريا. پر ان ڳالھ جو هر ڪنهن کي افسوس رهندو ته مخدوم صاحب پنهنجي حياتيءَ جي پوئين حصي ۾ مايوسيءَ جا ڏينهن ڏٺا. هن جي خدمتن جو ايترو قدر ۽ اعتراف نه ڪيو ويو جيترو هئڻ گھربو هو. وقت ته پاڻهي ان جي خدمتن جو ڪنهن کان اعتراف ڪرائيندو پر پنهنجي حياتيءَ ۾ هن بي قدريءَ جون چيتيون دل ۾ چپيندي محسوس ڪيون هيون. سندن وفات کان پوءِ هاڻي اخبارن ۾ تعزيت جو سلسلو جاري آهي ۽ رسمي تقاضائون پوريون ڪيون پييون وڃن. وقت کان پوءِ سوچڻ جي اسان جي قوم کي ڪا لولي مليل آهي. ڪاش! سنڌي ماڻهو پنهنجي محسنن جو انهن جي حياتيءَ ۾ قدر ڄاڻن.

اسان هن ڏک جي موقعي تي مخدوم صاحب جي گادي نشين محترم محمد امين فهيم ۽ سندس ڀائرن سان ان غم ۾ شريڪ آهيون ۽ ڌڻيءَ در دعاڳو آهيون ته مرحوم کي بُلند درجا عطا فرمائي. ساڳي وقت اسان حڪومت اڳيان اهو مطالبو رکون ته مخدوم طالب المولىٰ جي ڪيل خدمتن جي اعتراف ۾ ڪو يادگار ادارو اڏيو وڃي، ڪي ادارا، علاقا ۽ روڊ سندس نالي سان منسوب ڪيا وڃن. هڪ ٽرسٽ قائم ڪري مخدوم صاحب جي مشن کي جاري رکيو وڃي. بزم طالب المولىٰ ان ڏس ۾ سگھاري وک کڻي.

نئين سوچ، فيبروري ۱۹۹۳ع

---

* طامع جي صحبت کان رب پناھ ڏي.
* طامع سان گھرائي رکڻ عذاب وٺڻ آهي.
* طامع نوڪر رکڻ عظيم گناھ آهي.
* طامع دوست جو معمولي تحفو به قبول نه ڪجي.
* نيازمندي ۽ اخلاق زندگي جي جان آهن.

(حضرت مخدوم طالب المولىٰ)

Gul Hayat Institute

قمر شهباز

اڄ نہ پَسان سي

مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ جي وفات تي خاص ليک

روايتي سنڌي رواداري، رک رکاءُ، محبت، خلوص ۽ شفقت جو اهم باب پورو ٿيو.
علم ۽ حلم، صبر ۽ تحمل، قرب ۽ ڪچهريءَ جو در هميشہ هميشہ لاءِ بند ٿي ويو.
مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ لاڏاڻو ڪري ويو.
سنڌي سماج، علم ۽ ادب، شعر ۽ سخن، هڪ بي حد سچار، هڏ ڏوکي ۽ غريب پرور انسان کان محروم ٿي ويو آهي. سنڌي عوام جو اڳ ئي بک، بدحالي ۽ محروميءَ جي احساس کان مجروح آهي، تنهن جي آخري اميد بہ ويندي رهي. مخدوم صاحب جي رحلت ڏک درد، غم ۽ اندوهہ جي صورت ۾ هر دردمند دل اندر چيت جيان چُپي رهي آهي. اَٽڻ اداس آهن، مڙهيون مارن ٿيون. جي ايوان موسيقي، ادب ۽ فن جا گهوارا هئا، سي ويران ۽ ويڳاڻا آهن. لاهوتي لڏي ويا. وينجهار اونهي ۾ اوهري ويا.
شل خدا اسان کي اهو صدمو سهڻ جي همت عطا ڪري. شل سنڌ ۾ سنڌواسي ان خواب جي تعبير اکين سان ڏسي سگهن، جيڪو مخدوم صاحب جي زندگيءَ ڀر جي تمنا بڻيو رهيو. شل هالا کان هليل پيار، محبت ۽ نهٺائيءَ جي هوا، سڄي سنڌ کي خوشبو، قرار ۽ تازگي بخشي.
مخدوم مرحوم پنهنجي سڄي ڄمار سنڌي ادب جي خدمت ۾ گذاري. وس آهر زندگيءَ جي آخري گهڙين تائين نور نچوئي علمي ۽ ادبي پورهيو ڪندو رهيو. سنڌ جي روايتي پيرن ۽ گادي نشينن جي نفسيات جي بلڪل برعڪس، هو هڪ خالص عوامي سوچ رکندڙ، کلٽو ملٽو ۽ ڀاڄهارو انسان هو. اڪثر وقت مطالعي ۽ تصنيف ۾ گذاريندو هو يا وري ماڻهن جا مسئلا حل ڪندو رهندو هو.
مان پنهنجي ذاتي تجربي ۽ مشاهدي جي آڌار تي ڪنهن بہ ترديد يا ندامت جي خوف کان سواءِ، نهايت ايمانداريءَ سان چئي سگهان ٿو تہ مرحوم بي حد خوبين جو مالڪ هو ۽ مذهبي توڙي سياسي يا سماجي اعتبار کان معتبر حيثيت ماڻڻ جي باوجود اول ۽ آخر عوامي ۽ خالص سنڌي جذبا رکندڙ انسان هو. ڪنهن کي بہ سندس ذات کان ايذاءُ يا رنج رسڻ جو تہ سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. سندن گفتگو ۾ جيڪا نهٺائي، ميٺاج يا پنهنجائپ هئي، سا سخت کان سخت دل موهڻ لاءِ ڪافي هئي. ادب ۽ شائستگي سندن شخصيت جا ٻہ اهم ستون هئا. ناراضگيءَ جو اظهار بہ اهڙي شائنتي پيرائي ۾ ڪندا هئا جو اڳلو شرمندگيءَ کان بچي وڃي. پاڻ کان ننڍن توڙي ملازمن سان سندن گفتگو جو انداز ٻڌڻ وٽان هوندو هو. ڪڏهن بہ ڪنهن تي حڪم نہ هلايائون. التجا وارو انداز اختيار ڪندا هئا. ننڍي ڏي کي عزت ۽ احترام ڏيندا هئا. پوين ڏينهن ۾ پاڻ اٿي نہ سگهندا هئا تہ مهمان مڙي کي رخصت ڪرڻ يا وٺي اچڻ لاءِ پنهنجي صاحبزادن يا خاص خدمتگار کي تلقين ۽ تاڪيد ڪندا هئا. گفتگو جي

دوران مهمان نوازيءَ ۽ شرافت جا سڀ اصول احسن طريقي ساڻ نڀائيندا هئا. سنڌي ادبي بورڊ، واري معاملي ۾ پڻ پاڻ سخت بيماريءَ جي باوجود، ذاتي انا کي پاسيرو رکندي، هر قسم جي معاونت ۽ مفاهمت لاءِ هر وقت تيار رهيا. بدقسمتيءَ سان سنڌن صحت انهن ڏينهن ۾ بي حد خراب رهي، جنهن سبب ان مسئلي جو ڪو خاطر خواهه حل نڪري ڪونه سگهيو، نه ته پاڻ هر طرح ان معاملي کي خوش اسلوبيءَ سان نباهڻ لاءِ بي چين هئا. نفيس ۽ نرم دل رکندا هئا، ان ڪري ادبي بورڊ تان استعفيٰ ڏيڻ کان پوءِ ڏکويل ۽ ملول رهڻ لڳا. زبان تي شڪايت ڪڏهن ڪونه آنداڻون پر مون کي لڳندو هو ته ان واقعي کان پوءِ، ماڻهن جي ناقدري ڏسي سنڌن اندر اڌ ٿي پيو هو. سچ پڇو ته علم ۽ ادب جي هڪ پرخلوص پانڌيڙي سان حياتيءَ جي آخري ڏينهن ۾ اهڙو زورآوريءَ وارو ورتاءُ سنڌين جهڙي غيرتمند ۽ سچاڻ قوم جي مُنهن تي ڪنهن به ريت ٺهڪ ٺٺو سونهين، بهرحال، الله تعاليٰ اسان سڀني کي پنهنجي مهربان محسنن جي عزت ۽ احترام ڪرڻ جي توفيق عطا فرمائي.

مرحوم جي پونيئرن ۾ علم ۽ ادب جو چاهه ۽ شناس اتم درجي موجود آهي. اهو سڀ مرحوم طالب الموليٰ جي تربيت ۽ تعليم جو اثر آهي جو مخدوم امين فهيم ۽ جميل الزمان جهڙا شاعر ان گهراڻي جو نالو روشن ڪرڻ لاءِ اسان ۾ موجود آهن. اميد آهي ته هُو پڻ علم ۽ ادب، سماج ۽ سياست جي ميدان ۾ قوم جي ساڳيءَ طرح رهنمائي ۽ مدد ڪندا رهندا. جهڙيءَ طرح جناب طالب الموليٰ جن فرمائي. سنڌن گَنن ۽ خانداني روايتن کي سامهون رکندي اها ئي توقع ڪري سگهجي ٿي ته هو سچائي ۽ پيار جي ان شمع کي هرگز وسامڻ نه ڏيندا، جيڪا سنڌن خاندان صدين کان روشن رکي آهي.

”عبرت“ ٣٠ جنوري ١٩٩٣ع

ماڻهوءَ جي نيت پرکڻي هجي ته ان سان راند ڪجي.

ڪنهنجي طبيعت سمجهڻي هجي ته ان سان گڏ شڪار ڪجي.

ڪنهنجي فطرت معلوم ڪرڻي هجي ته ان سان گستاخ ٿجي.

ڪنهنجي ايمانداري جاچڻي هجي ته گڏجي واپار ڪجي.

ڪنهن دوست جو نڀائڻ ڏسڻو هجي ته وٽس پيسا امانت رکجن.

ڪنهن دوست جو اعتماد پرکڻو هجي ته ان کان اڌارا پيسا وٺجن.

ٿي سگهي ته پنهنجي خاندان يا قوم مان شاديون ڪريو.

گهڻيون شاديون گهڻا فتور.

(حضرت مخدوم طالب الموليٰ)

سيد محمد شاهه آف پاٽوٽ

مخدوم طالب المولىٰ جن جون يادگيريون

محترم مرحوم مغفور طالب المولىٰ صاحب جن سان منهنجو ڪيئن تعلق ٿيو ۽ ڪيئن گهڙيون گهاريون، ڪچهريون ٿيون محفلون ڇيون، اُهي يادگيريون بس يادگيريون ٿي رهنديون جن کي پنهنجي حال آهر پيش ڪريان ٿو.

"جن جي هٿان ويڙا سڄڻ تن ڪنئون هڏ سڏ سوا جي"

آئون هت هي عرض ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان ته هي جو ڪجهه به پيش ڪري رهيو آهيان، اهو سڀ ڪجهه منهنجا پنهنجا ذاتي تاثرات ۽ مشاهدات آهن. جن ۾ ڪنهن به قسم جي ڪا ملاوت، خوشامند مخالفت يا منافقي نه آهي.

مرحوم مخدوم طالب المولىٰ جن سان منهنجو تعلق بي غرض دوست جي حيثيت سان رهيو. مون کي ان ڳالهه تي به فخر آهي ته مون پنهنجي ساڻن تمام ويجهي واسطي هئڻ جي باوجود ڪانئن پنهنجي ذاتي مفاد ۽ غرض خاطر دنياوي ڪم نه ورتو ۽ نه مون ڪا حجت ڪئي يا بي حجاب رهيس ادب ۽ حجاب جي دائري اندر پاڻ کي مقيد رکيم سدائين مون وٽ سندن هستي هڪ اعليٰ معزز ۽ محترم جي حيثيت سان ميجيل رهي. مون کي ان ڳالهه تي به فخر آهي ته مون پنهنجي حال ۽ حيثيت آهر ساڻن بي غرض دوستي جو ناتو نڀايو پر بقول مرحوم پير حسام الدين راشدي ته دل جو چاڪ جڏهن چڪي چڪي ناسور ٿي پوي تڏهن شڪايت ڪٿي نه ڪجي پر ان حڪايت جو حق هئڻ گهرجي.

هر مفڪر، اديب، شاعر، فلسفي، تاريخ دان ۽ قومن جي تقديرن جو مصلح اهي سڀ حسرتون ۽ اميدون پنهنجي دل ۾ ڪٿي اوڇتوئي اوچتو اسان جي اوطاقن مان هميشه لاءِ هليو ويندو آهي ۽ اسين پويان رهيل ذرتي تي انسان، روايتن ۽ رسمن کي جيئرو رکي ان ۾ جنبي ويندا آهيون ۽ پوءِ آهستي آهستي ٿڏا ٿيندا ويندا آهيون تان جو بلڪل وساري وهندا آهيون.

نه سي تڙ اوطاق، نه وايون وڻجارن جون!

مرحوم و مغفور مخدوم طالب المولىٰ صاحب جن سان پنهنجو تعلق ڪيئن ۽ ڪڏهن کان ٿيو سو ٻڌائڻ ضروري آهي.

هالا نوان جي مخدوم نوح عليه رحمت جي خاندان جا اسان پاٽوٽ جي سادات سان ورهين کان پاڙيسري ۽ خانداني تعلقات رهندا آيا آهن، اسان جي وڏن جو واسطو مخدوم خاندان سان

Gul Hayat Institute

ڏاڍو گهاٽو هوندو هو جيڪو منهنجي سائينءَ عمر کان وڏو آهي مون کي جيڪا ڄاڻ آهي ۽ ٻڌندا رهيا آهيون تہ اسان جي چاچي مرحوم شير محمد جو ان وقت جي گادي نشين مخدوم مرحوم سرڪار سائين جن سان تمام گهاٽي دوستي هوندي هئي ٻئي يار اڪثر هڪ ٻئي وٽ بنا ڪنهن تڪلف جي اڪيلا ايندا ويندا هئا اهو دور شايد ١٦ـ ١٩١٥ جو هجي يا ڪجھ ٿورو اڳ جو بهرحال سهڻا ۽ شانائتا تعلقات هئا. منهنجي سائينءَ ۾ اسان جي خاندان جي آخري پڳدار مرحوم دين محمد شاه سائين جي حضرت قبلہ مخدوم مرحوم غلام محمد صاحب جن سان ڏاڍي عقيدت هئي. مرحوم دين محمد شاه پنهنجي وقت جو درويش ۽ سادي شخصيت جا مالڪ هئا تہ مخدوم مرحوم "گل" سائين جن بہ پنهنجي وقت جا باڪمال فقير ۽ درويش صفتن ۽ گڻن جا ڌڻي هئا. مون کي گل سائين مرحوم جن جي زيارت ٿيل آهي مون کي مرحوم گل سائين جي زيارت ٤١ـ ١٩٤٠ع ڌاري نصيب ٿي، آئون ونءَ ٽي چار دفعا حاضري تي ويل آهيان جيئن تہ مرحوم دين محمد شاه کي اولاد ڪونہ هو ۽ مون کي نپايو هئائون رشتي ۾ آئون مرحوم دين محمد شاه جو سؤٽ آهيان، تنهن ڪري منهنجو گل سائين مرحوم جن وٽ وڃڻ ان توسط سان ٿيو. مرحوم دين محمد شاه جي حويلي جي پاڪن کي ٻنهين درويشن جي تعلق جي ڄاڻ هئي ۽ مون کي پنهنجي اولاد جي حيثيت سان مخدوم صاحب جن ڏي دعا وٺڻ ۽ حاضري ڀرڻ لاءِ موڪليندا هئا، اهو وقت بہ منهنجي لاءِ وڏي سعادت جو هو. جيڪو ٤٢ـ ١٩٤١ع جو زمانو هو، آئون پوءِ جامع عربيہ ۾ پڙهڻ لاءِ ويس مخدوم صاحب جن رحلت فرمائي مون کي ياد آهي تہ مرحوم گل سائين جن جي فاتح لاءِ آئون مرحوم مخدوم مولوي غلام حيدر صاحب جن وٽ ويو هوس پاڻ بعد ۾ مخدوم طالب المولىٰ صاحب جن ڏانهن فاتح لاءِ بہ پنهنجو ماٺهو گڏ موڪليو هئائون جيڪي ان وقت گادي نشين هئا، منهنجي پهرين ملاقات ان طرح سان مخدوم مرحوم طالب المولىٰ صاحب جن سان انهيءَ وقت جاءِ ۾ فاتح خواني جي سلسلي ۾ ٿي جتي پاڻ پنهنجي حياتي جا آخري ڏينهن گذاريا. ان کان پوءِ منهنجو اچڻ وڃڻ ڪونہ ٿيو البت مختصر ۽ تمام ٿورو. مخدوم مرحوم ميان غلام حيدر صاحب جن سان بہ ٽي دفع ملاقات ٤٦ـ ١٩٤٥ع ۾ ٿي جيڪا اليڪشن جي واسطي سان هئي پر منهنجي ڪنهن سياسي حيثيت سان وابستگي سان نہ بلڪ ماتحت هئي. آئون ان وقت بہ جامع عربيہ ۾ پڙهندو هوس مخدوم مرحوم ميان غلام حيدر صاحب جن سائين علي اڪبر شاه جن وٽ جامع عربيہ ايندا هئا ۽ پاڻ جامع عربيہ جي بلڊنگ جو سنگ بنياد حيدرآباد ۾ موجوده سنڌي مسلم سوسائٽي جي ميدان تي رکيو هئائون.

مرحوم طالب المولىٰ صاحب جن علمي ادبي ۽ ثقافتي دنيا ۾ ڄاتل سڃاتل شخصيت هئا، ساڻن سنڌي ۽ بناڪنهن تعارف جي ڪراچي ۽ راڪ هائوس ۾ جتي ان وقت سائين جي، ايم، سيد جي ڪوشش سان ۽ مرحوم طالب المولىٰ صاحب جن جي تعاون سان هڪ وڏي ثقافتي گڏجاڻي ٿي هئي، جڏهن محفل برخواست ٿي تہ مون بنا ڪنهن هٻڪ جي ساڻن وڃي هٿ

Gul Hayat Institute

ملايو نڪي پاڻ پڇائون ته ڪير آهيان ۽ نه ڪي مون پنهنجو تعارف ڪرايو اهو وقت شايد ٥٠_١٩٤٩ع جو هو. مرحوم گرامي صاحب جي اسرار تي آئون مرحوم طالب المولىٰ صاحب جن سان پنهنجي منهن ملڻ ويس مون کي ياد آهي اهو وقت ۽ گهڙي پاڻ ان وقت جتي مخدوم غلام حيدر صاحب ويهندا هئا، اتي ويندل هئا منهنجي اطلاع ڏيڻ تي مون کي پاڻ وٽ گهرايائون تمام عزت ۽ پابوهه سان مليا پر ٻنهين طرفن کان ان طرح جي اوچتو ملاقات ۽ ملڻ سبب تمام ٿورو وقت ڳالهائڻ ٿيو ترت موڪلائي اٿيس. مرحوم گرامي صاحب پوءِ مون کي ٻڌايو ته پاڻ گرامي صاحب کي منهنجو وٽن وڃڻ ملڻ جو لکيو ۽ پڻ چيائون ته طرفين تي حجاب حاوي هو. تنهن ڪري مزيد ڳالهه ٻولهه ٿي نه سگهي. پر پوءِ اها شناسائي وڌندي گهاٽي ٿيندي وئي. منهنجا مقامي تعلقات مخدوم صاحب جن سان طيب ڪرڙ جي محنت جو نتيجو چئجي. مخدوم مرحوم طالب المولىٰ جن سان منهنجا ذاتي تعلقات ڏاڍا وڌيا ۽ ويجهيا. ٥٦_١٩٥٥ع ۾ ٻوڏيون ٿيون، اسان جو ڳوٺ پاٽوڻ ۽ ٻيا ڳوٺ فتح پور شاخ ۽ بچاءَ بند جي وچ ۾ ٻڏي ويا. مخدوم صاحب جن پنهنجي مريدن سان رات ڏينهن بند جي حفاظت ۾ رڌل رهندا هئا مون کي پنهنجي گهرو ڀاتين سميت ڳوٺ مان حفاظت سان ڪڍڻ ۽ هالن ۾ مختصر عرصي لاءِ رهڻ لاءِ جاءِ ڏنائون.

مخدوم مرحوم طالب المولىٰ صاحب جن منهنجي غريباڻي ڪکن تي اچڻ ۾ ڪڏهن به هٻڪ محسوس نه ڪئي مون وٽ راتيون رهيا صوفيانه راڳ ۽ سندن ڪلام جون محفلون ۽ ڪچهريون ٿيون جن ۾ مرحوم گرامي صاحب جن جو هجڻ بهرحال لازمي ۽ ضروري هوندو هو. پاڻ شڪار جا ڏاڍا شوقين هوندا هئا، اسان جي ڳوٺ جي پرپاسي هر سال تترن ۽ پاڙيءَ جي پکين جي شڪار جو تعلق مون سان هوندو هو ساڻن گڏ ڪڏهن ڪڏهن سندن وڏو فرزند ۽ هن وقت گادي نشين مخدوم محمد امين فهيم جن به هوندا هئا. مرحوم طالب المولىٰ جن سان ڪچهريون ۽ رهاڻيون سندن هالا بنگلي تي، راهوند، سندن زمين مارڪ واهه واري اوطاق هيرآباد وارو بنگلو، گاڏي کاتي واري جاءِ، ڪنٽومينٽ وارو بنگلو، بچاءَ بند تي ٻبر جي چانوَ، فتح پور شاخ تي لوڻ جي چانو هيٺ زمين تي پاٿاريون کل پوگ، چرچي جي پر لطف ماحول ۾ ٿينديون هيون.

پر باوجود انهن مصلحتن ۽ تقاضائن جي مرحوم طالب المولىٰ صاحب منهنجي خيريت ۽ حال احوال جي پڇا ڪندا رهندا هئا، ساڻن ملڻ جلڻ جو سلسلو ۽ سماجي طرح شادي غمي ۾ اچڻ وڃڻ جو رستو ختم ٿي چڪو هو، تنهن هوندي به مون کي پاڻ وساريائون ڪونه.

ان ۾ ڪوبه وڏاءُ نه ٿيندو ته قدرت هن ملنگ صفت هستيءَ کي ايڏي سهپ، تحمل ۽ تدبر جي قوت عطا ڪئي هئي، جنهن جو انت ٿي پئجي نه سگهيو. مرحوم مخدوم صاحب جي پنهنجن مريدن، علمي ۽ ادبي دنيا ۾ هڪ وڏي وٿ هئا، سندن شخصيت جي بلندي ۽ احترام ئي ته آهي، جنهن سيني فڪر وارن کي سندن وفات ٿيڻ ڪري لوڏي ڇڏيو آهي!

اها دعوىٰ ڪرڻ ۾ اجا به آئون حق بجانب آهيان ته جيڪي مهلون، گهڙيون ۽ ڪچهريون

مون مخدوم صاحب جن سان گهاريون ۽ ڪيون تن جو ميٺاج ۽ لطف وسارڻ جهڙو نہ آهي ۽ نہ ڪي وسرندو.

ههڙي ڪُلمک مهانديءَ جي مالڪ، اخلاص ۽ محبت جي پتلي، صابر ۽ قانع هستي تي آئون ڇا ڇئي ۽ لکي سگهان ٿو!

"رنديا روڙهيا جن، تن جو صرافن وٽ اڻ توريو ٿي اگهيو."

"عبرت" ٣ فيبروري ١٩٩٣ع

---

* عورت جو ضد خوش اسلوبي ۽ پيار سان ختم ڪرڻ گهرجي.
* غير صوبائي عورت سان شادي ڪرڻ زندگي تائين پڇتائڻ ٿيندو.
* گهٽ ۾ گهٽ پنهنجا وارث پيدا ڪرڻ گهرجن.
* جنسياتي جذبات تي ڪنٽرول نہ ٿيو تہ تباهي.
* عشقبازي ٻي شي ۽ عيشبازي ٻي شي ٿيندي آهي.
* نقصان پرائڻ بعد ٿي نصيحت ڪئي ويندي آهي.
* ارادن جو پتو لفظن مان پوندو آهي.
* ذهني ڪيفيت چهري مان معلوم ٿيندي آهي.
* هر لطف ذهني سڪون ۾ آهي.
* پيڻ وارن سيني شين مان پاڻي بهترين شيءِ آهي.
* سيني ذائقن مان سٺو ذائقو زبان جو آهي.
* مجتهدن ذاڪرن قوم کي رناڙي رناڙي بزدل ڪري ڇڏيو آهي.
* اها دير چڱي، جنهن ۾ خير.

(حضرت مخدوم طالب الموليٰ)

Gul Hayat Institute

عنايت بلوچ

جوڳي جيڪس ويا جبروت

توڙي جو ٻارنهن مهينا گذري ويا آهن، پر نه دل تسليم ٿي ڪري، نه دماغ قبول ٿو ڪري ته قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ پنهنجن هزارن پرستارن جي اکين ۾ لڙڪن جا واهڙ وهائي، لکين دليون مغموم ڪري، اسان کان هميشه واسطي وڇڙي ويو آهي... ها! فقط ظاهري طرح وڇڙي ويو آهي، مگر ذڙڪن کان ڌار نه ٿيو آهي. پرين پاسيرو ضرور ٿي ويو آهي، پر دل جي دائري منجهه موجود ۽ موجزن آهي. اکيون کوليون ٿا ته اوجهل جي ٻوٽجن ٿيون ته سونهن ڀري صورت واري مکڙي تي ساڳي مٺي مرڪ سان ساڳيو ساجن سامهون آهي. نهاري ٿو، مرڪي ٿو ۽ ڳالهائي ٿو، ساڳي ئي پيار ۽ پاٻوهه مان، ساڳي نرم ۽ نفيس لهجي سان ۽ لطيف ۽ نازڪ جذبن سان.

مخدوم طالب المولىٰ جن جهڙي شخصيت ورهين ۾ نه پر شايد صدين ۾ پيدا ٿيندي آهي. اهڙي شخصيت جنهن ۾ دلبري ۽ دلنوازي جون بيشمار خوبيون موجود هجن، اهڙي شخصيت جنهن ۾ انسانيت جو مهراڻ موجزن هجي- ونس خلوص ۽ محبت جا خزانا هوندا هيا، ۽ هي مٺيادار شخص، پيار، محبت ۽ خلوص جي خزاني مان سڄي ڄمار ونڊ ورهائيندو رهيو. ڪڏهن به ٻاڙا ٻول نه ٻوليائين. سندس زبان ۾ الله تعالىٰ ڪي مٺين مٺايون ۽ مصريون ملائي ڇڏيون هيون جو جنهن سان به گفتگو ڪندا هيا ته دل چاهيندي هئي ته ماڪيءَ لار لفظ سندس زبان مان نڪرندا رهن، ڪنن تائين پهچندا رهن ته دل ۽ دماغ ۾ رس ۽ رچاءُ پيدا ٿيندو رهي.

ڪي ماڻهو لاڏاڻو ڪندا آهن ته گهر خالي ٿي ويندو آهي. ڪن جي وڃڻ سان اوڙو پاڙو سڃ ٿي ويندو آهي، پر طالب المولىٰ سائين جي لاڏاڻي سان ڄڻ سڄي سنڌ سنسان ٿي وئي آهي. پاڪستان ۽ هندستان ۾ جتي سندن لکين مريدن ۽ عقيدتمندن ماتم ڪيو آهي، اتي سڄي سنڌ جي ادبي گلشن ۾ ڄڻ خزان ڇانئجي وئي آهي. محفلن جو مور، مشاعرن جو مير، سنگت جو ساٿ ڏٽي سرواڻ، ادب جو روح رواڻ، اسان کان هميشه واسطي جدا ٿي ڏورانهين ڏيهه هليو ويو آهي. اکيون چؤطرف واجهائين ٿيون، ڳولين ٿيون ته سندن ڪو مٽ نه ئي سهي، وصفن ۾ ڪو ويجهڙو ئي هجي ته من ڪجهه مونجهي ۽ موڳي من کي آٿت اچي، اندر جي آنڊ مانڊ من ڪجهه سانتيڪي ٿئي پر.

"سوڍا هجن سؤ، ته به مٽ نه ڀانيا مينڌري"

قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جن سان منهنجي نيازمنديءَ جو رشتو اٽڪل ٢٠ سال پراڻو آهي. ايترن سالن ۾ ڪيئي ڀيرا مون کي سندن نجي ۽ ادبي محفلن ۾ شرڪت ڪرڻ جي سعادت ملي ۽ هر دفعي وري ملڻ جي آس رهي ته سائين جن جي صحبت ۾ ويهي ڪي گهڙيون گهارجن، ڪجهه پرائجي، ڪجهه حاصل ڪجي، ۽ سندن قربائتن قولن ۽ محبت ڀريل ٻولن مان ڪجهه ونڊ وٺي اچجي.

١٩٦٣ يا ١٩٦٥ع جو سال آهي، جڏهن جيڪب آباد جو مشهور ميلو 'هارس اينڊ ڪيٽل شو' منعقد

Gul Hayat Institute

ٿيو. سائين قبلہ طالب المولیٰ صاحب جن کي مشاعري جي محفل جي صدارت لاءِ گذارش ڪيل هئي، ميلي ۾ تشريف فرما ٿيا ۽ جيڪب آباد جي مشهور شخصيت ۽ هڪ درويش صفت انسان قبلہ مير سڪندر خان کوسي جي بنگلي "قصره سڪندر" ۾ قيام ڪيائون، جتي مان اڳ ئي ترسيل هوس. جيڪي ماڻهو مير سڪندر خان کوسي کي ڄاڻندا هوندا تہ کين خبر هوندي تہ مير صاحب جن هڪ فقير تن، زنده دل، درويش ۽ هڪ بلند پايي جا شاعر هئا. (سندن شعري مجموعو جو ڪتاب "سڀ ۾ پنهون پاڻ" شايع ٿي چڪو آهي) مير صاحب جن مون تي بيحد مهربان هوندا هيا، سندن قربن جا قصا، خلوص ۽ محبت جي محفلن جا ڪيترائي عڪس چٽيءَ طرح سيني ۾ سانديل آهن، ڪنهن مناسب موقعي تي انهن عڪسن کي مهربان پڙهندڙن آڏو ضرور آڻبو.

هڪ ٻہ راتيون محفل جو عجيب رنگ هو، ڪڏهن کل خوشي تہ ڪڏهن سوزو گداز، ڪڏهن مُنهن تي مرڪ تہ ڪڏهن ڳلن تي ڳوڙها. هيڏانهن قبلہ مخدوم طالب المولیٰ جن جي مِٺي، محبت واري اديبانہ ۽ شاعرانہ گفتگو، هوڏانهن قبلہ مير سڪندر خان جن جي زنده دلي ۽ گريہ زاري. مون کي وري ننڍپڻ کان وٺي لاڪيٽي لطيف سان عشق، سو رکي رکي موقعي ۽ موضوع جي لحاظ کان ڪو پٽ ڌڻيءَ جو بيت پڙهان ۽ مخدوم صاحب ۽ مير صاحب جن کان آهون ۽ دانهون نڪري ٿي وڃن ۽ ٽمر ٽمر نيڻ ٽمن، واري ڪيفيت هئي.

ڀيئي وينا رون ڏکي ڏونگر پاڻ ۾
ڪنهن کي ڪين چون منجهن جو پريتڙو.

ٻہ راتيون اهي روح پرور ڪچهريون جاري رهيون. ٻي رات جڏهن روح رهاڻ اوج تي هئي تہ قبلہ مخدوم صاحب جن هيٺيان لفظ چيا جيڪي اڄاتائين منهنجي دل تي اڪريل آهن.

"هي ٻہ راتيون گڏجي پاڻ ۾ جيڪي روح رهاڻيون ڪيون اٿئون، اهي راتيون اسان کي مليل زندگيءَ جو حصو نہ آهي، پر انهن کان واڌاريون آهن." محفل ۾ ويٺل هڪ دوست وضاحت چاهي تہ "قبلہ سائين، اهي راتيون واڌاريون ڪيئن آهن؟" تہ پاڻ فرمايائون، "بابا زندگي معنيٰ تہ پٽ کوهہ، ڏچا، ذهني کوفتِ ۽ آزار ۽ هي ٻہ راتيون جيڪا روح کي راحت، سرير کي سرور ۽ قلبي قرار مليو آهي، اهو اسان جي روزمره زندگيءَ ۾ اڻ لڀ آهي، ان ڪري هي ٻہ راتيون جڻ اسان کي واڌاريون مليون آهن."

نومبر ١٩٦٧ع ۾ مان Sea Customs ۾ اگزيمننگ آفيسر مقرر ٿيس ۽ ڪراچيءَ ۾ پوسٽنگ ٿي. ڪراچيءَ ۾ رهائش دوران مهيني ۾ هڪ ٻہ دفعا قبلہ مخدوم صاحب جن جي بنگلي تي وڃڻ ٿيو ٿيندو هو. ڪڏهن ادبي ڪچهري نصيب ٿي ويندي هئي تہ ڪڏهن ڪم ڪار سانگي ماڻهن جي پيهہ لڳي ويندي هئي تہ ڪچهري بي مزي ٿي ويندي هئي. هڪ دفعي مون کي فرمايائون "عنايت صاحب مون کي سنو نہ ٿو لڳي تہ اوهان اچو ۽ ڪا ادبي روح رهاڻ نہ ٿئي، تنهنڪري اڳتي واسطي جيڪڏهن اوهان اڳواٽ ٽيليفون تي ڏينهن مقرر ڪري اچو تہ هڪ ٻہ دوست ٻيا بہ گهرائي وٺجن تہ ادبي روح رهاڻ بہ ٿئي ۽ ان ڏينهن تي ڪم ڪار لاءِ ايندڙ ويندڙ ماڻهن کان بہ ڪٽي معافي وٺجي." سائين طرفان اهڙي عنايت ڪرڻ تي بيحد خوش ٿيس، پر دل ئي دل ۾ سوچيم تہ نہ ماڻهن جي اچ وڃ ختم ٿيندي ۽ نہ ڪا قربن ڀري ڪچهري قائم ٿي سگهندي. بهرحال مون هفتي گذرڻ بعد فون ڪيو، سائين موجود هيا، ڏينهن ۽ وقت مقرر ٿيو ۽ مان عين ان ڏينهن ئي وقت تي حاضر ٿيس تہ وڃڻ شرط بنگلي جي خدمتگار ٻڌايو تہ سائين طالب المولیٰ صاحب جن منهنجو انتظار پئي ڪيو ۽ ڪين (خدمتگارن ۽ خادمن

کيا) منع ڪري ڇڏي هيائون ته ڪم ڪار لاءِ ايندڙ ماڻهن کان اڄ جي معافي ولي ڇڏجي.
ڏاڍو خوش ٿيس. فوراً اندر گهرايائون ۽ فرمايائون ته "عنايت صاحب اوهان سان روح رهاڻ رچائڻ ل
مون محمد علي جوهر، علي محمد مجروح ۽ محمد جمن هالو صاحبان کي به تڪليف ڏني آهي." مو
ڪين عرض ڪيو ته "سائين اها ته منهنجي خوشنصيبي آهي ته سائينجن اسان جي لاءِ پنهنجي مصروفي
مان ڪجھ گهڙيون ڪچهريءَ ڪرڻ خاطر ڪڍي اسان جي عزت افزائي ڪئي آهي." ٿوري دير
علي محمد مجروح، محمد جمن هالو ۽ محمد علي جوهر جن به پهچي ويا. ادب ۽ فن تي گفتگو چر
ويئي. واري واري سان سڀني پنهنجا پنهنجا رايا ۽ ويچار پيش ڪيا ۽ قبلهٔ مخدوم صاحب جن به پنهنج
خيالن ۽ ادبي ڄاڻ کان اسان کي آگاهه ڪيو. مولانا روم، حافظ شيرازي ۽ امير خسرو ته ڄڻ ڪين برزبا
ياد هيا. هر موقعي ۽ محل جي لحاظ سان مٿي ذڪر ڪيل شاعرن جا شعر ٿي پڙهيائون. رڪي رڪ
لطيفي لات مان به مستفيض ٿيندا رهياسون. ان کان پوءِ شعر و شاعريءَ جي بيٺڪ ٿي جنهن ۾ وار
واري سان سڀني پنهنجا پنهنجا غزل، گيت ۽ نظمون ٻڌايون. قبلهٔ مخدوم صاحب جن به پنهنجا غز
ٻڌايا جيڪي مون کي بنھ نوان نڪور لڳا ۽ ڏاڍا پسند آيا. ٻه اڍائي ڪلاڪ ڪن ادبي رهاڻ رچائ
اجازت ورتي سون ته ويندي ويندي وري فرمايائون "بابا ڪڏهن ڪڏهن وقت ڪڍي ونجي ۽ اهڙيو
رهاڻيون رچائجن ته روح کي غذا ملڻ جو بندوبست ته ٿيندو رهي."

هڪڙي دفعي مون کين نمائو عرض ڪيو ته منهنجي غريب خاني تي اچڻ جي عنايت ڪن ته بيحد
ٿورائتو رهندس. فوراً ها ڪرڻ فرمايائون. ڏينهن ۽ وقت مقرر ٿيو مان انهن ڏينهن ۾ طارق روڊ Pe
chs) ۾ ڪيفي لبرٽي جي پرسان هڪ فليٽ ۾ رهندو هوس. توڙي جو کين عرض ڪيم ته "فليٽ
جي پهرين منزل تي رهندو آهيان" پر پوءِ فرمايائون ته ڊاڪٽرن جي منع آهي ته ڏاڪڻ نه چڙهان پر هاڻ
عنايت کان به ڪنڌ ڪيرائڻ جو حوصلو نه پيو ٿئيم، ايندس ۽ ضرور ايندس." (توڙي جو هيءَ ڳال
١٩٦٩ع جي آهي، سائين ايڏا بيمار ته ڪونه هئا پر خوش ۽ هشاش بشاش به نه هيا، دل جي تڪليف
کين هئي ڊاڪٽرن جي علاج هيٺ به هيا).

پاڻ عنايت تي عين عنايت ڪري آيا، مون سندن اعزاز ۾ ڪجھ دوستن کي پڻ سڏيو هو. واهه ج
محفل مچي. ان ڏينهن قبلهٔ مخدوم صاحب جن به خوشقسمتيءَ سان ڏاڍا هشاش بشاش موڊ ۾ هيا
ڪچهري ويئي هڪ اردو شعر پڙهيائون جيڪو مون کي بروقت ياد ٿي ويو ۽ جڏهن به اهو شعر پڙهند
آهيان خودبخود قبلهٔ مخدوم صاحب جن جو چهرو سامهون اچي ويندو آهي. شعر آهي:

وہ اگر مجھ کو کریں یاد، بھلائیں کس کو،
میں اگر ان کو بھلاؤں تو کسے یاد کروں۔

هڪ يادگار محفل ٿي جنهن جو لطف ۽ سرور اڄ تائين پيو محسوس ڪندو آهيان. افسوس فقط
اهو اٿم ته ڪاش! اهڙيون ڪچهريون رڪارڊ ڪري محفوظ ڪري ڇڏجن ها ته هوند اڄ ٻيا دوست
اديب، شاعر ۽ دانشور به اهي رڪارڊ ٿيل ناياب محفلون ٻڌي لطف اندوز ٿين ها. ان کان پوءِ ڪيترا
ني مشاعرن ۽ محفلن ۾ ملاقاتون ٿينديون رهيون، هر ملاقات ۾ ائين محسوس ٿيندو هو ته مخدوم
صاحب جن جي گفتگو ۾ مٺاج جو حصو روز بروز وڌندو وڃي. سندن ڳالهائڻ ٻولهائڻ وقت گذرڻ
سان وڌيڪ وڻندڙ ۽ اهڙو ته مانائتو ٿيندو وڃي جو محفل مان اٿڻ تي اصل دل ئي نه چوي. اهڙي سم
مون کي هميشه لاڪيٽي لطيف جو هي بيت ياد ايندو هو.

مَنايان مٿو گهٽو، ڪرڻو ناهي ڪلام،
سُڪوت ٿي سلام، پريان سندي پار جو.

۱۹۸۸ کان وٺي ۱۹۹۰ع جي عرصي دوران شهرن ۾ دهشتگرديءَ جا واقعا ڪنهن کان ٻ ڳجها نه آهن، خاص طرح حيدرآباد شهر جي حوالي سان، اهي ڏڪائيندڙ ڏينهن هاڻي ٻ تصور ۾ ايندا آهن ته خوف، هراس ۽ نحوست سڄي وجود کي وڪوڙي ويندي آهي. انهن ئي ڏينهن ۾ مون فيصلو ڪيو ته ريڊيو پاڪستان حيدرآباد تان هڪ وڏي پيماني تي مشاعرو ڪجي جنهن ۾ اردو ۽ سنڌي جا ناميارا شاعر شرڪت ڪن. مقصد اهو هو ته ٻنهي ڌرين جي اوچي ذهنن (Intelectuals) جي اديبن ۽ شاعرن کي براڊ ڪاسٽنگ هائوس ۾ ڪٺو ڪري، نشرياتي لهرن ذريعي ذهني هم آهنگي ۽ ڀائيچاري جو مظاهرو ۽ پرچار ڪجي ته من نفرتن جي وڳوڙيندڙ راڪاس کي ڌرتيءَ تان تڙي ڪڍڻ ۾ ڪاميابي ٿئي ۽ امن ۽ سلامتيءَ جي سنڌ امن، چين، سک ۽ آرام جو ساهه کڻي سگهي. ايڏي وڏي مشاعري جي صدارت لاءِ ڪراچيءَ سميت سڄي سنڌ مان جيڪڏهن ڪو نالو ذهن تي ايو ته بس قبله مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ جن جو ئي هيو. ساڳي وقت اها سڌ هئي ته سائين جي طبيعت ناساز آهي، خبر ناهي مشاعري جي صدارت لاءِ راضي ٿيندا ٻ يا نه. ٽيليفون ڪري ملاقات جو وقت ورتم ته جيئن خدمت ۾ روبرو وڃي عرض ڪريان ۽ سڄي حقيقت سربستي وڃي سمجهايان. وقت ۽ ڏينهن طئي ڪري جڏهن پوري وقت تي حويليءَ ۾ سندن خدمت ۾ پنهنجي آمد جو اطلاع موڪليم ته فوراً بنا دير جي گهرايائون. مخدوم زاده جميل الزمان صاحب جن ٻ موجود هيا. ملڻ شرط جيڪو پهريون جملو فرمايائون سو هي هو "عنايت صاحب مان ڪيتري عرصي کان اهو محسوس ڪري خوش ٿيندو آهيان ته اوهان وقت جا ڏاڍا پابند آهيو. اها اهڙي خوبي آهي، جيڪا اڄڪلهه ناياب ٿيندي پئي وڃي." مون سندن نفيس جذبن ۽ وقت جي احساس ڪرڻ لاءِ سندن ٿورا مڃيا ۽ موٽ ۾ فقط ايترو عرض ڪيم ته "قبله سائين وقت جي پابنديءَ جي احساس جو جذبو جنهن جو هينئر هينئر سائين ذڪر ڪيو آهي، اهو خود ڪيترو نه اٿلي ٿي ويو آهي. سائين جن جي اها عظمت آهي جو وقت جي پابنديءَ جو احساس ايڏي شدت سان رکن ٿا." پوءِ مقصد جي ڳالهه تي آيس. شروع ۾ ته طبيعت جي ناسازي ۽ صحت جي ڪيفيت ڪڏهن تولو ته ڪڏهن ماسو هئڻ سبب ڪين هائو ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو ٿي لڳو، وري اهو سوچي ته مشاعري جي محفل ۾ گهٽ ۳_ ۴ ڪلاڪ ويهڻو پوندو ته هيڪاري معاملو ڏکيو ٿي نظر آيو، پر پوءِ وڏا وڙ ڪندي مخدوم جميل الزمان صاحب ٻ سائين کي عرض ڪيو ته پاڻ مشاعري ۾ شرڪت ڪرڻ قبول فرمائين. نيٺ پنهنجي مٺڙي زبان مان مٺڙا، نرم ۽ نفيس لفظ هن طرح فرمايائون.

"صحت ٺيڪ نه هئڻ جي باوجود ٻ اوهان کان ڪنڌ نٿو ڪيرائي سگهان." منهن تي مرڪ آڻيندي ۽ ڪجهه خوش طبعي واري موڊ ۾ وڌيڪ فرمايائون "هاڻي اها ذميواري جميل سائينءَ جي هوندي ته منهنجي صحت کي ٺيڪ رکڻ ۾ منهنجي مدد ڪندا رهن ته جيئن مشاعري تائين ته ٺيڪ رهجي." مون ۽ جميل سائين هڪ ئي آواز ٿي قبله سائين جي صحت جي باري ۾ دعا ڪئي، مان ايترو ته خوش ٿيس جنهن جو بيان ڪري نٿو سگهان. خوشيءَ ۽ سرهائيءَ ۾ حيدرآباد موٽيس.

۹_ مارچ ۱۹۸۹ع جي رات هئي، معتدل ۽ خوبصورت موسم، هلڪڙي هلڪڙي هٻڪاريندڙ هوا رات کي وڌيڪ مڌم ۽ معطر ڪري ڇڏيو هو. براڊ ڪاسٽنگ هائوس جي ڪليل ميدان ۾ شامينن ۽ رنگ برنگي روشنين جي زيبائش هيٺ مشاعري جي محفل جو اهتمام ٿيل هو. قبله مخدوم طالب الموليٰ

Gul Hayat Institute

صاحب جن مخدوم جميل الزمان صاحب سان گڏ نيڪ سادي اٺين وڳي براڊ ڪاسٽنگ هائوس پهتا. مون، ڪجھ اڳ ۾ پهتل شاعر حضرات ۽ ريڊيو جي سينيئر افيسرن قبلہ طالب الموليٰ صاحب جن جو استقبال ڪيو. ٿوري دير منهنجي آفيس ۾ اچي ويناسون ۽ چانھ جي پيالي پيتي سون. نيڪ ١١_ ٩ وڳي ٻاهر سجايل خوبصورت پنڊال ۾ مشاعري جي محفل شروع ٿي. مشاعري جي ڪارروائي هلائڻ لاءِ حمايت علي شاعر ۽ تاج بلوچ کي بطور ڪمپيئر گذارش ڪيل هئي. هن مشاعري ۾ سنڌي ٻولي جي ناليوارن شاعرن پنهنجو ڪلام پيش ڪيو، جن ۾ شمشيرالحيدري، سيد احسن الهاشمي، ابراهيم منشي، قمر شهباز، امداد حسيني، تاج بلوچ، ڊاڪٽر نواز علي شوق، نور شاهين، زيب عاقلي، محمد علي جوهر لاڙڪاڻوي، علي محمد مجروح، الحاج رحيم بخش قمر، تاجل بيوس، هدايت بلوچ، احمد خان مدهوش، سوز هالائي، انور هالائي، بشير موريائي، سرويچ سجاولي، نفيس احمد ناشاد، مريم مجيدي، سحر امداد، ولي سروري ۽ حاجن ابڙيجو شامل اهن، جڏهن تہ ان مشاعري ۾ اردوءَ جا بہ تمام ناميارا شاعر شريڪ ٿيا جن ۾ فهميده رياض، حمايت علي شاعر، صهبا اختر، الياس عشقي، فاطمہ حسن، سحر انصاري، پروفيسر عنايت علي خان، نگار صبهاني، صابر ظفر، احمد حمداني، درد اسعدي، ارتقيٰ عظميٰ، محمود صديقي، صابر وسيم، عتيق جيلاني، سيد ڪاظم رضا، رعنا ناهيد، مختيار ڪريمي شامل آهن.

قبلہ مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ صاحب جن جيڪو غزل پڙهيو ان مان چند بند پيش ڪجن ٿا.

رهي ٿي ڪانہ دلبر يار يڪتائي، ٻيائيءَ ۾،
جدائي ڀن پوي، ملندي حقيقت هيڪڙائي ۾.

خدا جي خلق جي بي لوث خدمت ڪر تہ افضل ٿين،
هزارين نعمتون حاصل ٿين حاجت روائيءَ ۾.

جي دشمن ڳولٽو آهي تہ وڃ ڪنهن سان چڱائي ڪر،
مخالف گر ڪٻي، ملندو اياڳو آشنائي ۾.

جناب شيخ، مفتي، محتسب، زاهد ۽ واعظ سڀ،
ٿا وڪڻن سڀ خدا کي روز رمز- پارسائيءَ ۾.

نہ سينو ساهجي هردم نہ ڪنڌ ۾ ور وجھڻ گهرجي،
وڃي ڦهڪو ڪبو پٽ تي ادا آڪڙ اجائيءَ ۾.

سمورو وقت سهڻو گذرندو اي طالب الموليٰ
جڏهن هر ڪنهن سان هلبو يار ننڍڙو ٿي وڏائيءَ ۾.

هر بند تي قبلہ مخدوم صاحب جن کي شاعرن طرفان ٺوڙي حاضرين محفل طرفان دل کولي داد ڏنو ويو، اهڙي طرح ريڊيو پاڪستان جي تاريخ ۾ طويل ترين مشاعري نشر ڪرڻ جو هڪ نئون رڪارڊ قائم ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

ٻني ڏينهن تي سنڌي توڙي اردو اخبارن ۾ "ڪل سنڌ، سنڌي، اردو مشاعري" تي واهه واهه جون واڌايون شهه سرخين ۾ ڇپجي ويون. مشاعري جي تعريف ۾ ايڏي وڏي پيماني تي ان کي منعقد ڪرڻ لاءِ منهنجي ڪوشش کي پڻ ساراهيو ويو ۽ دوستن بعد ۾ ٻڌايو ته گڏيل مشاعري نشر ڪرڻ جي باعث شهر جي ماحول تي خوشگوار اثر پيو هو ۽ ماڻهن ان جذبي کي ڪافي ساراهيو.

ان کان پوءِ به ڪيئي ڀيرا مون کي قبلہ سائين جن جي صحبت ۾ ويهڻ جي سعادت ملي. منهنجي خوشنصيبي هڪ اها به آهي ته مون کي قبلہ سائين جي جنم مبارڪ جي تاريخ درست ڪرڻ جو به اعزاز حاصل آهي، جنهن تي بجا طور تي فخر اٿم. هڪ دفعي پاڻ فرمايائون ته "منهنجي جنم جي تاريخ متعلق عيسوي ۽ هجري سن جي ڀيٽا ۾ ڪجهه مغالطو آهي، جيڪو ٺيڪ ٿي وڃي ته بهتر ٿيندو."

اتفاق سان مون کي هڪ اهڙو نسخو هٿ لڳي ويو هو، جنهن جي ذريعي جيڪڏهن عيسوي سن جي تاريخ ۽ سن هٿ اچي وڃي ته هجري سن جي تاريخ آسانيءَ سان ملي سگهي ٿي. جڏهن مون قبلہ سائين جن کي سندن جنم جي باسعادت تاريخ بابت هجري سن ۽ تاريخ ٻڌائي ته ڏاڍو خوش ٿيندي زوردار نموني ۾ فرمايائون "اها ٿي تاريخ ۽ سن مون کي گهڻو اڳ ۾ ڪنهن دوست ڪڍي ڏنو هو، پر پنو ڪٿي وڃائجي ويو هو، پر ذهن ۾ ڪجهه يادگيريءَ جا ڏندلا پاڇولا محفوظ هيا، جن کي اوهان ڇنڊ ڪري ڇڏيو ۽ مغالطو دور ٿي ويو. بس هاڻي جيڪا تاريخ اوهان ٻڌائي آهي، ان کي مستند سمجهو ۽ ڪتابن ۾ به آئنده لاءِ اهائي هجري تاريخ ۽ سن لکبا". ان سڄي قصي جي مخدوم جميل الزمان صاحب جن کي خبر آهي جن سان قبلہ مخدوم طالب المولیٰ سائين جو بيحد پيار هو ۽ ڪين تمام گهڻو پائيندا هئا.

ان کان پوءِ قبلہ مخدوم صاحب جن پنهنجن ڪيترن ئي بزرگن جي تاريخن ڪڍڻ لاءِ هڪ طويل فهرست مون ڏي جميل سائين جن هٿان ڏياري موڪلي ۽ مون کي خوشي آهي ته تقريباً سڀ هجري تاريخون مون ڪڍي موڪلي ڏنيون، جن تي قبلہ سائين ڏاڍا خوش ٿيا.

آخري ڏينهن ۾ گهڻو وقت اڳ جو سندن ئي ترتيب ڏنل ڪتاب "ياد رفتگان" جي نئين ايڊيشن ڪڍڻ ۾ مصروف هئا ۽ جميل سائين جن به ان سلسلي ۾ ڪافي سرگرم هئا. مون کي به هن سلسلي ۾ ڪجهه حڪمن ملڻ جو انتظار هو پر عالم، بالا ۾ وري شايد قبلہ طالب المولیٰ جن جو محبوب سان وصال ڪرڻ جو شدت سان انتظار هو.

آ ديسي آ ديس، هتان ڪري هليا،
ڪا پڙين قلب ۾ ڪيو ڏورانهون ڏيس،
ويراڳي نئون ويس، رانول ڏکي رمئا.

قبلہ طالب المولیٰ سائين جن جون ايتريون ته ڳالهيون اندر ۾ سانڍيل آهن، سندن بيشمار وصفن، قربن ۽ گڻن جا ايترا ته داستان سيني ۾ محفوظ آهن جو انهن تي لکبو ته هڪ چڱو خاصو ڪتاب تيار ٿي ويندو. دعا اٿم ته قبلہ مخدوم طالب المولیٰ جن جو اولاد جيڪي خود به نہ رڳو نيڪنامين جي بلندين تائين پهتل آهي ۽ پاڻ به وڏا اديب ۽ شاعر آهن، سائين جي ورثي کي زنده رکيون ايندا ته جيئن لاٽ مان لاٽ ٻرندي رهي، روشني مدم نہ ٿي ۽ اها روشني، باقي بچيل تاريڪين کي به هميشه واسطي منور ڪري ڇڏي. آمين.

"خدا رحمت ڪن اين عاشقان، پاڪ طينت را"

۱۹ صدي جو عظيم انسان

محترم قبلہ سائين مخدوم طالب المولىٰ

ڪتابن جا پنا اٿلائيندي ڪنهن انگريز شاعر جون هي سٽون پڙهيون هيم

Lives of great men all remind as
We can make our lives sub lime
And departing leave behind us
Foot prints on the sands of time.

يعني ”عظيم انسانن جا جيون اسان کي يادگيري ڏيارين ٿا تہ اسان پنهنجون زندگيون شاندار بڻايون ۽ جڏهن هن دنيا مان لڏي وڃون. تڏهن وقت جي واريءَ تي پنهنجا نشان ڇڏي وڃون.“ شعر مطابق تہ:

جي پنهنجو نور نچوئي ويا
۽ ڇا، ڇا موتي پوئي ويا
پر تنهنجي منهنجي ڏيئي ۾
هوءَ پنهنجي جوت جلائي ويا.

سنڌ جي هن عظيم ڌرتيءَ تي هزارين انسان آيا ۽ پنهنجو نورنچوئي ويا ۽ هن ڌرتيءَ کي سونهن ۽ سندرتا بخشي. جڳ ۾ نانءُ ڏنو، لوڪ آڏو پنهنجو نانءَ وٺڻ جي قوت ڏني. اهڙن ئي هيرن منجهان محترم سائين قبلہ طالب المولىٰ جو نالو ڪنهن کان وسرڻ جوڳو ناهي.

موت جنهن زندگين کي شڪست ڏني، انهيءَ موت کي بہ قبلہ سائين طالب المولي شڪست ڏني ۽ امر بڻجي ويا. امرتا ڪنهن ڪنهن کي ملندي آهي ۽ اها امرتا خود محترم قبلہ سائين ڏانهن آئي آهي.

اڄوڪو هي ميڙ محترم قبلہ سائين جي ياد جو ڏينهن آهي. ڪنهن چيو آهي تہ:

ياد پرين اڄ آيا آهن
اکڙين مينهن وسايا آهن
ياد ڪري اڄ تن جون ڳالهيون
نيڻن نير وهايا آهن.“

محترم قبلہ سائين جي ياد، هڪ دور جي ياد آهي. تاريخ ورائي ڏسو، حضرت آدم عليه السلام کان وٺي حضرت محمد مصطفيٰ صلعم تائين سوا لک نبي آيا. جن انسان ذات جي ڀلائي ۽ بهتر سيرت جو درس ڏنو. ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ واسين جا ڏک دُور ڪرڻ جو پيغام ڏنو. سک سلامتي جو اعلان ڪيو ۽ اسلام جي روپ ۾ ۽ قرآن مجيد جي موجودگي ۾ هڪ روشن راهه ڏني ۽ منزل جو ڏس ڏنو.

نبي آخرالزمان حضرت محمّد مصطفيٰ صلعم فرمايو ته: منهنجي امتن مان ڪي اهڙا به هوندا جيڪي بني اسرائيل جي رسولن جي مٽ هوندا.

يعني گل جي خوشبوءِ ڏيڻ لاءِ عطر ۽ عرق موجود هوندو، دنيا کي خوشبو ملندي رهندي ۽ دنيا کي بدبوءِ دار ٿيڻ نه ڏيو..... وقت جو ڦيٿو ڦرندو رهيو، انسان ذات جي ڀلائي لاءِ خدا جا نيڪ بنده ايندا رهيا ۽ پنهنجي ايمان جي جوت جلائيندا رهيا. اهڙن لکن هيرن منجهان محترم قبلہ سائين طالب المولىٰ به پنهنجو وارو وڄايو سندس ذات انسانيت لاءِ وقف هئي.

انسان جو درد سندس درد هيو. دوستن تي مهربان ۽ شفيق هيو ۽ وري دشمن تي نوازشَ قبلہ سائين ۾ سچائي به هئي ته وفاداري به، نهٺائي به هئي ته نماڻائي به. سندس نظر ۾ اميري ۽ غريبي ۾ ڪو فرق ڪونه هيو. سندس در تان هر ڪنهن کي انصاف پلئه پيو.

محترم قبلہ سائين جو هڪ طرف نه وسرندڙ ڪردار هيو ته ٻي طرف لازوال روپ هو. علم و ادب جو رهاڻيون هجن.

ثقافتي ۽ سماجي ميڙ هجن. هر طرف قبلہ سائين جي آواز جو پڙاڏو هوندو هو.

آهي تنهنجو قسم تنهنجو آهيان صنم
مان، تو لئه ورتو يار جنم
(طالب المولىٰ)

واقعي هو اسان جو هو ۽ اسان جي لئه هن عظيم شخصيت جنم ورتو هو، محترم قبلہ سائين ادب جي جنهن ريت خدمت ڪئي آهي، سا صدين تائين وسارڻ جوڳي ناهي. سندس سوچن ۽ خيالن جي ڇا ڳالهه ڪجي؟ سندس شاعريءَ نواڻ ڏني، نيون تشبيهون ڏنيون، نيون معنائون مليون ۽ نوان خيال مليا. سچ ته سنڌي زبان کي جلا بخشيندڙ هو ۽ نظم ۽ ڪافي کي هڪ نئين سگهه بخشي هئائين.

سندس ڪلام ۾ ظاهري خوبيون به آهن ته معنوي وصفون به آهن سنڌي زبان جون ترڪيبون، جملا، پهاڪا، محاورا اهڙي ريت پنهنجي ڪلام ۾ سنواري ڪم آنديون اٿس جو هڪ پڙهندڙ جي دل ۾ گهر ڪيو وڃن، هڪ شعر جي خوبي هن کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي جو ٻڌندڙ يا پڙهندڙ تي ان جو پورو، پورو اثر پئجي نه سگهي پاڻ فرمايو اٿن ته:

محب آهي منهنجو ماڪيءَ کان به مٺو
اينهين ڪنهن نه ڏٺو
جيئن مون ڏٺو محبوب کي.

شعر جي لفظن کي پروڙيو، ڪيٿن نہ انساني فطرت جي ترجماني پيا ڪن. قبلہ سائين ڪ
سنڌي ادب جي سرجهڻهارن ۾ مرڪزي حيثيت حاصل آهي. سندس ڪلام جي آئيني ۾ نہ
ڪان پوءِ خبر پئي ٿي تہ محترم قبلہ سائين هڪ باڪمال شاعر هئڻ سان گڏ، پنهنجي وقت
هڪ عظيم مفڪر پڻ آهي. هڪ ڏاهو پڻ آهي، جنهن جي ڏاهپ پرين نڪتن ۾ پاڪيزگي
آهي تہ سچائي بہ. ماضيءَ جا نقش بہ چٽيل اٿس تہ حال کي جاڳايو بہ اٿس ۽ وري مستقبل
هڪ سهڻي مستقبل جو خواب اکين ۾ سجايل بہ اٿس.

پيار ۽ محبت شاعرن جو دلپسند موضوع رهيو آهي ۽ ڌرتيءَ جو ڪو بہ اهڙو شاعر ڪونہ رهيو
آهي جنهن محبت کي مرڪز نہ بڻايو هجي. قبلہ سائين جو بہ پورو ڪلام محبت سان ٿي رچيل
آهي. سندس ئي ڪافي چوان ٿي

ڪنهن سانولڙي جو خواب آهيان
ڪن جذباتن جو جواب آهيان

وري سندس عشق لاءِ اظهار هنن لفظن ۾ ڏسو

منهنجو عشق امام
ان جو پيرو، اصلئون آهيان
طالب مولا تنهنجي طلب ۾
دل تي پاتو دام

ڪيٿن تہ قبلہ سائين سادگي سان عشق کي پنهنجو امام قرار ڏنو آهي سندس ڪلام ۾
سچائي، حب الوطني، خدا پرستي ۽ عشق رسول جهڙا جذبا بہ گوناگون پريل آهن. اها ناقابل
انڪار حقيقت آهي تہ جيڪا سلاست، سادگي، لفظن جي بيهڪ ۽ دلي تاثير سندس شعرن ۾
سمايل آهي سو اوهان کي ٻين ٻولين جي شاعرن جي ڪلام ۾ ورلي ملندو.
قبلہ سائين جي ڪاوشن جو ڳاڻيٽو ڪونهي.
سنڌي ادبي بورڊ جي ترقي هجي يا بورڊ جي ملازمن لاءِ سهولتن جو مسئلو هجي، ادبي رهاڻيون
هجن، يا وري هالا شهر ۾ "انجمن علم و ادب جو قيام هجي، پريس الزمان قائم ڪرڻ هجي يا
هفتيوار اخبارون، "پاسبان" ۽ "الزمان" جو اجراءُ ڪرڻ هجي.
ماهوار رسالا "فردوس" ۽ "شاعر" هجن يا سنڌي شاعرن جي جماعت "جمعيت الشعراءَ" جو قيام
هجي، "روح ادب جي نان" سان ادارو بہ قبلہ سائين جي ڪاوش هئي ۽ اداري پاران ماهوار "روح
ادب" ڇپائي پڑهندڙن تائين پهچائڻ بہ سندن ڪارنامو آهي.

قبلہ سائين جون خدمتون سمنڊ بيڪران جيان آهن، هتي وجهبو تہ موتي ۽ ماڻڪ پلئہ پوندا.
قبلہ سائين عورت جي حيثيت کي بہ مان ڏنو ۽ سندس ئي نيڪ جذبي سان سنڌي ادبي بورڊ پاران
سنڌ جي عورتن لاءِ ٽماهي "سرتيون" جو اجراءُ ٿيو. سندس عظيم سوچ هئي تہ هن رسالي ذريعي
سنڌ جي نياڻين منجهہ شعور جو ڏيئو چمڪائجي ۽ اڄ سندس عظيم سوچ کي ميٽا ملي آهي جو

سرتيون" هر گهر جي رونق آهي.

محترم قبله سائين جي زندگي پرت پريل چادر جيان آهي جنهن تي اڻ ڳڻيا رنگ چٽيل ۽ پريل هوندا آهن.

قبله سائين جي زندگيءَ جا ٻه ڪيئي رنگ آهن. ٽر ۾ ڪنهن وڻ جي چانوري جيان هڪ گادي نشين- سمجھ ۽ سرت پريو سياستدان، زندگيءَ جا فطرتي رنگ چٽيندڙ شاعر، سماج سڌارڪ ۽ ٻين انيڪ رنگن سان رنگيل هي عظيم شخصيت اسان کان جسماني طور جدا آهي مگر سندس روحاني رشتو اڄ ٻه اسان سان قائم آهي. ڪيس پيٺا ڏيندي سندس ئي لفظن ۾ چوان ٿي.

لڪين لڙڪ لوڪان لڪي مون وهايا
مگر درد، دل جا نه ڪنهن کي ٻڌايا
سوا صبر جي ٻيو پلا ڇا ڪيان مان
سندس سور، غيرن کي ڪيئن مان چوان ها
هٿا هُن جا، تڏهن مون سيني سان لايا
لڪين لڙڪ لوڪان لڪي مون وهايا.

---

* اڄڪلهه سياسي ۽ نظرياتي اختلاف دشمنيءَ جا ٻيا نالا آهن.
* طاقت هوندي ٻه ان کي استعمال نه ڪرڻ بهادري آهي.
* ضرورتون وڌائڻ عذاب آهي.
* سادگي عظمت جي نشاني آهي.
* مصنوعيت گدڙپائي آهي.
* رڳي بي اعتباري ٻه عذاب عليم آهي.
* دشمن کان بدلو وٺڻو هجي ته پاڻ ۾ زياده اخلاق پيدا ڪجي.
* توڪلي ئي فراخ دل ٿيندا آهن.
* فراخ دل ئي توڪلي ٿيندا آهن.
* سچي ندامت شفاعت آهي.

(حضرت مخدوم طالب المولي)

Gul Hayat Institute

پروفيسر سيد ميرعلي شاه
مسلم ڪاليج- حيدرآباد

پورو پير

مان وارا سائين:

هن علمي ادبي گلدستي ۾ ڪجھ اهڙا گل به شامل آهن جن جي سُرهاڻ لامحدود ۽ گنڀير آهي هن سُرهي سَٽَ ۾ مون جهڙي ادنيٰ ۽ احقر ماڻهوءَ کي پنهنجي خيال جي اظهار جو موقعو ملڻ هڪ اعليٰ اعزاز ۽ وڏي سعادت آهي. سمجھ ۾ نٿو اچيم ته هن افضل ۽ اعليٰ مجلس ۾ ڪهڙا لفظ ۽ ڪهڙي لغت استعمال ڪريان جيڪا هن ڪامل سَٽَ جي شايانِ شان هجي.

مهراڻ جي مالا ۾ نگاه وجهبي ته انيڪ ۽ انمول موتي پُوتل ڏسبا. وادي مهراڻ جي سرزمين شاداب ڌرتي سنڌ وقت بوقت اهڙين بزرگ هستين کي جنم ڏنو آهي. جن پنهنجي مذهب، ملت ۽ پنهنجي ڌرتي تي رهندڙ انسانن لاءِ وڏيون خدمتون انجام ڏنيون آهن تاريخ جي ورقن مان معلوم ٿو ٿئي ته سنڌ سونهاريءَ اهڙن ڪامل وَلين، ڪُتبن، قلندرن، غوثن، صوفين، صالحن، سيدن، اصحابن، مخدومن، محدثن، پير ۽ فقير، درويش ۽ دردمند، اهلِ عالم، اهلِ فڪر، اهلِ قلم، فڪر، فاضلن، فياضن، مهمان نواز ۽ محبت ڪندڙ سُگهڙ، سمجهدار، قرباني ڏيندڙ، ليڊر ۽ مذهبي ۽ روحاني پيشوا پيدا ڪندي پئي رهي آهي ۽ هميشه ڪندي رهندي.

اهڙي بزرگ هستين مان سروري خاندان به هڪ برگزيده خاندان آهي. هن خاندان جي بزرگ هستين هڪ طرف سنڌ ۾ علم ۽ عرفان جي فيض جا سرچشمه جاري ڪيا ته ٻئي طرف سنڌي زبان ۽ سنڌي علم و ادب، مذهبي، سماجي، مِلي ترقيءَ ۾ نمايان حصو ورتو. جنهن مان حضرت محسن سنڌ عالي مترتبت اعليٰ مقام الحاج مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ قريشي صديقي رحمه الله، جنهن جا وڏا عربستان مان هجرت ڪري سنڌ ۾ اچي رهائش پذير ٿيا.

مخدوم قبله سائينءَ جن جي نسبت جو سلسلو ٤٩ هين پيڙهيءَ ۾ حُضور مقبول آنحضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن جي وڏي خليفي حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه جن سان ملي ٿو. سروري خاندان سهروردي طريقي جي مکيه شاخ خلافت نوحاني سان تعلق رکي ٿو. جنهن کي خلافت سروري به چئجي ٿو.

مخدوم سائينءَ جن جي پيدائش ٢٦ سيپٽمبر ١٩١٩ع تي هالا نوان ۾ ٿي. پاڻ سروري درگاهه جا ١٧ نمبر ڳديدار سجاده نشين ٿي گذريا. سندن ٻيو نالو محمدعلي، ڪوڏاڻي جو نالو

Gul Hayat Institute

پيرل سائين، مريد ۽ عقيدت مند مخدوم صاحب جن کي "پورو سائين/ پير" چوندا هئا.

مخدوم سائين جن ننڍي هوندي کان ئي طبع سليم، ڪم گو، وڏن جو ادب ڪرڻ، ماڻهن سان مروت سان پيش اچڻ، بزرگن جي صُحبت ۽ مطالعي سندن فڪر ۽ فهم ۾ نور ۽ شعور پيدا ڪري ڇڏيو هو. ٥ سالن جي عمر کان پنهنجي بزرگ چاچي حضرت الحاج مخدوم غلام حيدر قريشي صديقي جن جي تربيت هيٺ رهيا. سروري خاندان جي روايتن موجب سندن تعليم خانگي طور تي ٿي. سنڌي، اردو، فارسي، عربي ۽ انگريزي جي تعليم ورتائون.

سنڌي ۽ اردوءَ ۾ سندن استاد آخوند حاجي عبدالرحمان انجم. قرآن شريف عربي ۽ فارسيءَ ۾ سندن استاد حافظ رب ڏنو ۽ انگريزيءَ ۾ جناب رضا محمد پُنّي کان حاصل ڪيائون. ننڍي عمر ۾ ئي قرآن مجيد، ديوانِ حافظ، گلستان، تحفت الڪرام پڙهي حفظ ڪيائون. ان کان سواءِ اسلامي تصوف جا ڪتاب سندن مطالعي هيٺ رهيا. سندن خط لکڻ جو انداز فارسي نموني جو هو. سندن اکر صاف ۽ دلڪش، تحرير سانڍڻ جهڙي آهي.

مخدوم قبله سائين جن ١٨- سالن جي عمر ۾ اُچ شريف جي عزيزن مان شادي ڪئي. سندن پهرين رفيق حيات جي لاڏاڻي بعد ١٩٤٢ع ۾ مولانا فضل احمد غزنوي جن وٽان ٻي شادي ڪيائون. ٢٥ سالن جي عمر ۾ حضرت مخدوم غوث الحق نوح سرور جن جي گاديءَ جا سجاده نشين ٿي، پيري، فقيري ۽ اميري ٽنهي نعمتن مان سرفراز ٿيا.

مخدوم صاحب جن جي شخصيت کي هيٺين خدمتن جي ڪري هميشه ياد رکيو ويندو سندن سماجي خدمتن جو مختصر جائزو هن ريت آهي:

١- تعليمي ادارا قائم ڪرڻ.

٢- ادبي ادارن جي سرپرستي ڪرڻ.

٣- مختلف موضوعن تي سندن يادگار تصنيفات.

٤- صحافت جي بي باڪ سرپرستي.

٥- لوڪ ادب ۽ سنگيت جي سرپرستي.

٦- شعر و شاعريءَ ۾ نواڻ پيدا ڪرڻ.

Gul Hayat Institute

٧- روحاني فيض عام ڪرڻ.

٨- مذهبي خدمتون.

٩- ملي اتحاد ۽ بين الاقوامي ادبي ۽ سماجي خدمتون.

١٠- صوفيانه تصوف جي خدمت.

هڪ يوناني دانشور جو چوڻ آهي ته "سمنڊ ڌرتيءَ جا زخم ڌوئيندو آهي پر پاڻ اندر ۾ پيو لڇندو ۽ ڦٿڪندو آهي." مون هميشه قبله سائينءَ جن کي پنهنجي ديس جي ماڻهن جا زخم ڀرڻ لاءِ ڪوشش ڪندي ڏٺو.

سنڌ جي سانورن، سهڻن، سهاجهڙن، مارُوئڙن ماڻهن ۽ جيجل ماءُ جي ٽَج جهڙي مٺڙي ٻولي

جي خدمت ڪندي تمام گهڻو سرگرم ڏٺو.

سندن هن شعر ۾ مخدوم سائين جي مزاج جو روح ۽ عرق سمايل آهي:

اگر خدمت ڪرڻ جي ناهه طاقت طالب الموليٰ،
تہ پوءِ مخدومي دنيا ۾ وڏو منصب تہ ڪونهي ڪو.

سنڌ جي پاڪيزه سرزمين هميشہ پاڪيزه هستيون پيدا ڪيون آهن جن سونهن، سچ، پيار ۽ پريت، حق ۽ انصاف ۽ اصول جو هميشہ ساٿ ڏنو آهي ۽ سجاڳ قومون پنهنجي اهڙن رهبرن ۽ محسنن کي هميشہ ياد رکنديون آهن. مخدوم صاحب انسان دوست، پاڪ طبيعت، نفيس، سنجيده، بُردبار، حليم، شفيق، ملنسار، همدرد، بي لوث روادار، ايثار، وسيع نظر، وسيع خيال ۽ رحمدل انسان هئا. پاڻ هڪ گلستان وانگر هئا ۽ پنهنجي شخصيت ۾ مڪمل انجمن مثل هئا. جنهن جو واضح ثبوت سندن محفل ۾، مريدن ۽ عقيدت مندن ۾ هر مذهب ۽ هر نسل جو ماڻهو شامل هو.

سنڌ ڌرتيءَ تي شاهہ لطيف، سچل سائين، سامي ۽ طالب الموليٰ جهڙيون عظيم ۽ برگزيده شخصيتون پيدا ٿيون جن کي ڪڏهن بہ وساري نٿو سگهجي ۽ انهن هستين جي ڪري ئي سنڌ جي سڃاڻپ سڄي دنيا ۾ روشناس ٿي، ۽ سندن سيرت، شاعري ۽ دانشوريءَ متعلق ڏيهي ۽ پرڏيهي اهلِ قلم هڪ ئي راءِ رکن ٿا.

مخدوم صاحب جن جو شعر و شاعريءَ ۾ ادب برائي زندگيءَ جو تاثر تمام گهڻو ملي ٿو. سندن خيالات جو مرڪز شيشي جا محل نہ پر عوام جون جهوپڙيون ۽ غريبن جون دليون آهن. پاڻ سڀاجهن سنگهارن کي سکيو ستابو، آسودو ۽ خوشحال ڏسڻ جا آرزومند هئا ۽ پنهنجي ڪلام ۾ عشق جي ان حد تائين پهتل هئا جتي محبوب جو هر ستم ڪين لطف بخشي ٿو ۽ پاڻ هردم محبوب کي دعائون ڪن ٿا.

منهنجو تہ وار وار ٿو هر هر دعا ڪري،
ڪوسو لڳي نہ واءُ سڄڻ کي خدا ڪري.

هڪ سرُ هو سو تہ يار جي قدمن ۾ مون رکيو،
هن کان وڌيڪ بندهِ ناچيز ڇا ڪري.

مخدوم صاحب جن جي فن ۽ فڪر تي ايترو ئي تبصرو ڪافي آهي تہ پاڻ حسن ۽ عشق، جديد ادب ۽ ترقي پسند سوچ ۽ لوچ جا ترجمان هئا.

حُسن جو ناز ۽ انداز، عشق جي آهَ ۽ دانهن، حسن جو جوڀن ۽ جلوو، بي پرواهي ۽ بي نيازي، عشق جو ناز ۽ انداز، نياز ۽ نوڙتِ، حسن جو ڏاڍ ۽ ڌهڪاءُ، عشق جي آزي ۽ نيازي، لئون لڳائڻ جا لوازمات، ڪڏهن قرب جون ڪچهريون، ڪڏهن وڇوڙي جون وايون، ڪڏهن دلبر جي دل نوازين جا داستان، ڪڏهن سندن بي رُخي ۽ بي وفائيءَ جا بيان ۽ ڪڏهن عشق جي خودداري، ڪڏهن حُسن جي شڪست، جهڙيءَ طرح مخدوم صاحب جن صاف ۽ سليس ٻولي

Gul Hayat Institute

قدرت ۽ قوت سان بيان ڪيا آهن جديد دور جي گهڻ شاعرن ۾ اهو انداز ملندو.

مخدوم سائينءَ جو ڪلام روحانيت، تصوف، فلسفي، اخلاق، حسن ۽ فطرت جو بي بها خزانو آهي.

سندن سارو ڪلام رَسَ ڀريو، سوز وارو، پختو ۽ پُر اثر آهي. سندن غزل پختا ۽ معياري جن ۾ قديم ۽ جديد تغزل جو رنگ نمايان آهي. سنڌي، اردو، سرائڪي ۽ فارسي ۾ سندن غزل نهايت عمدو ۽ دل نشين آهي. سندن ڪلام مقبول، شاعرانہ مستقبل نهايت روشن ۽ خوش آمد، سلاست، جاذبيت، رنگيني ۽ شائستہ زبان استعمال ٿيل آهي.

مخدوم صاحب جن کي سندن ادبي ۽ سماجي خدمتن جي عيوض "تمغہِ پاڪستان" ١٩٦٥ع ۾ عطا ڪيو ويو ۽ ١٩٩٢ع ۾ ادب جو وڏو اعزاز "هلالِ امتياز" عطا ڪيو ويو.

مخدوم سائين جن جون قابلِ ذڪر علمي ۽ ادبي تصنيفات لکيل آهن جن جو تفصيل هن ريت آهي:

(الف) نثر:

١ـ اسلامي تصوف ١٩٥١ع
٢ـ شيطان ١٩٥١ع
٣ـ خود شناسي ١٩٥٢ع
٤ـ امام غزاليءَ جا خط ١٩٥٣ع
٥ـ ڪافي ١٩٥٨ع
٦ـ مصريءَ جون ترُون ١٩٩٢ع

(ب) نظم:

١ـ بهارِ طالب ١٩٤٦ع
٢ـ رُباعيات طالب ١٩٤٩ع
٣ـ مثنوي عقل و عشق ١٩٥٥ع
٤ـ ڪچڪولِ طالب ١٩٥٥ع
٥ـ يادِ رفتگان ١٩٥٣ع
٦ـ شانِ سروري ١٩٦٢ع
٧ـ ڇپَرَ ۾ ڇڙيون ١٩٧١ع
٨ـ ديوان طالب المولىٰ ١٩٨٧ع

اڻ ڇپيل تصنيفات

١ـ سنڌ جو شڪار

Gul Hayat Institute

٢ـ مضامين طالب
٣ـ بياض طالب المولىٰ
۴ـ سماع العاشقين

متفرقات:

مختلف ادبي رسالن، اخبارن وغيره ۾ بي شمار موضوعن تي نثر ۽ نظم ۾ مشتمل معياري مضمون وغيره.

مخدوم سائينءَ جن جي تحرير ۾ فني پختگي اندازِ نگارش، انوکي ۽ دلنشيني آهي.

اسلامي تصوف جي سلسلي ۾ سندن اندازِ بيان ۾ هڪ عجيب ڪششِ آهي:

هي نظريو غلط آهي ته انسان جي زندگيءَ جو پروگرام ڄمڻ سان ئي بنجي وڃي ٿو ۽ ان جي ڪري انسان هڪ قدم به پروگرام ۾ اڳتي پوئتي نٿو ڪري سگهي. انهيءَ نظريي کي جيڪڏهن صحيح تسليم ڪجي ته پوءِ نبين ۽ رسولن جي اچڻ جي ضرورت باقي نه ٿي رهي. ڇا ڪو رسول ڪنهن ماڻهوءَ کي ان رستي تان هٽائي سگهندو جنهن رستي تي هن کي الله پاڪ هلائي رهيو هجي يا وري هڪ طرف ڪنهن ماڻهوءَ يا قوم کي الله تعاليٰ هڪ رستي تي هلائي ۽ ٻئي طرف نبيءَ کي وري ان جي خلاف حڪم ڪري. ظاهر آهي ته تقدير جو اهو نظريو مضحڪ خيز آهي. تقدير يا تعين جو صحيح مفهوم هي آهي ته هر عمل جو بدلو مقرر ٿي چڪو آهي. عامل کي "طوعاً و ڪرهاً" اهو بدلو قبول ڪرڻو پوندو. جهڙيءَ طرح جسم لاءِ سير و تفريح يا ورزش جو بدلو صحت ۽ ترڪِ روش جو بدلو بيماري آهي.

سنگيت ۽ راڳ جي باري ۾ قبله سائينءَ جن فرمايو ته:

"افلاطون چيو ته بي سُري ۽ بي تاري کي مون وٽان لوڏي ڇڏيو ڇو ته اهو انسان ئي نه آهي بلڪ انسان نما حيوان ۽ روحِ انسانيءَ کان خالي آهي."

موسيقي ۽ راڳ روح جي غذا آهي. سماع، ذڪر ۽ فڪر راڳ جا اهم جز آهن جيڪو سروري جماعت جو معمول آهي.

سندن زماني تائين جنهن کي استاد منظور علي خان وڏي شوق سان ڳائيندو هو. مون کي استاد فيروز گل ٻڌايو ته قبله سائين جن بهترين موسيقار به هئا.

فيروز گل جو چوڻ آهي ته مخدوم صاحب مون کي ڌُنَ سمجهائيندو هو تنهن کان پوءِ آئون ان جي ڪمپوزيشن ڪندو هوس، ۽ مخدوم صاحب ساز وڄائڻ ۾ پڻ مهارت رکندا هئا. قدرت کين آواز ۾ پُرڪشش سوز ۽ خوش الحان ۽ ترنم عطا ڪيو هو. سندن محفل ۾ هند و پاڪ جا مشهور گائڪ، ايندا رهندا هئا.

Gul Hayat Institute

مخدوم صاحب جن جي شاعريءَ جي ابتدا:

مخدوم سائينءَ جن ١٩٢٩ع ۾ شاعريءَ جي ابتدا ڪئي، ان وقت سندن عمر ١٢ـ سال هئي

سندن پهريون شعر هي آهي:

يا الاهي يار مون ايندو ڪڏهن،
دردِ دل جو دور هي ٿيندو ڪڏهن.

فلسفو ۽ فڪر:

شاعرانہ فلسفي ۽ فڪر جي خيال کان مخدوم صاحب جن پنهنجي بزرگن ۽ خانداني روايتن کان گهڻو متاثر ٿيل آهن. سندن ڪلام مان سندن فڪر جي اونهائي ۽ گهرائي صاف ظاهر آهي. ڇاڪاڻ تہ "سروري خاندان" جنهن لاڳيتو گذريل چار سؤ سالن کان دين اسلام جي روشني ڦهلائڻ ۾ گران قدر خدمتون انجام ڏنيون آهن. جنهن خاندان سُهروردي طريقي جي تبليغ ڪئي.

مريدن، عقيدت مندن جي رهبري ڪري ڀٽڪيل انسانن جي رهنمائي پڻ ڪئي آهي. مخدوم سائين انهيءَ سروري مسند جو پڳدار هو. سندن ڪلام ۾ اهي امنگون ۽ جذبا ڪارفرما آهن. سندن سمورو ڪلام وحدت الوجود جو ترجمان آهي، وحدت الوجود جا باريڪ نقط نهايت خوش اسلوبيءَ سان بيان ڪيا آهن.

قالو بليٰ جي قول کي قبلہ سائينءَ نهايت آسان ۽ عوامي انداز ۾ بيان ڪيو آهي.

روحن جت هو ميڙ مچايو پيچ پرين تو تڏهين پاتو،
ورتئي مون کان "ها" جو جواب ڪئي ٿي پيارا مون کي پڪارئي،
طالب المولیٰ مست بنائي پيارا پرين هي پاڻ ڀلائي،
هاڻ سڄڻ تون ڪر نہ حِجابُ سِڪَ جي سُرڪي ڇو ٿي پيارئي.

مخدوم صاحب جي فڪر ۾ هيءَ ڪائنات صاحب جي صفت جي مثال آهي. ذات اها ئي هڪڙي آهي ٻي هر شيءِ ڇڻڪ ان جو اوليئڙو آهي يا ان جي حرڪات ۽ سڪنات جو ردِعمل آهي.

همہِ اوست يا وحدت الوجود جو نظريو بہ اهائي اپٽار ٿو ڪري، مخدوم سائينءَ خالق حقيقيءَ جي واکاڻ ۾ روحانيت جا باريڪ نقط هن طرح بيان ڪيا آهن.

اڄ بہ اهوئي آهہ جيڪو هو اڳ
هئڻ رڳو هن جو جلوو آهہ جڳ
بقا هڪ الله کي ٻيو سڀ فنا
هستي فقط هن جي انسان سڀ ادا.

قبلہ سائينءَ جي آنحضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن سان بي انتها محبت جو اندازو سندن سوري ڪلام مان ٿئي ٿو. ١٩٧٣ع ۾ حضور پاڪ صلعم جن جي روضہ اقدس جي حاضري پرڻ دوران پاڻ هي شعر چيائون:

اڪيون سڪنديون ٿي رهيون سڪ ۾ روز سدا
طالب المولىٰ ۾ ڪيا سبب سڀ خدا
ڪيا قدمن حق ادا، هلڻ جا حبيب ڏي.

قبلہ سائينءَ جي فن ۽ فڪر تي تبصري ڪرڻ وقت ايترو چوڻ ڪافي ٿيندو تہ پاڻ بنيادي طور تي حُسن ۽ عشق جا شاعر هئا. حسن ۽ ناز جو انداز، عشق جي آنهن ۽ دانهن، حسن جو جوش ۽ جلوو حسن جي بي پرواهي ۽ بي نياز عشق جو نياز ۽ نوڙت، حسن جو ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ، عشق جي آزي ۽ نيازي، لئون لڳائڻ جا لوازمات، ڪڏهن قرب جون ڪچهريون ۽ ڪڏهن وڇوڙي جون وايون، ڪڏهن دلبر جي دلنوازين جا داستان ۽ ڪڏهن سندن بي رُخي ۽ بي وفائيءَ جا بيان، ڪڏهن عشق جي خودداري ۽ ڪڏهن حسن جي شڪست، سيئي سڀاجهڙي، منڙي، صاف ۽ شفاف ٻوليءَ ۾ مخدوم سائينءَ جن جنهن قدرت ۽ قوت سان بيان ڪيا آهن جديد دور جي تمام گهٽ شاعرن ۾ اهو انداز ملندو.

مخدوم سائينءَ جن جو ڪلام روحانيت، تصوف، فلسفہِ اخلاق، حسن ۽ فطرت جو بي بها ذخيرو آهي. سندن سارو ڪلام رس ڀريو، سوز وارو ۽ فني لحاظ کان پختو آهي.

سندن ڪافيون پُرسوز ۽ انتهائي پُر اثر آهن. سندن غزل پُختہ ۽ معياري آهن جن ۾ قديم ۽ جديد جو تغزل نمايان آهي. سنڌي، اردو ۽ فارسيءَ ۾ سندن غزل نهايت عمدو ۽ ٺندڙ ۽ دل آويز آهي. سندن ڪلام مقبولِ عام، شاعرانہ مستقبل نهايت روشن ۽ خوش آئنده. سلاست ۽ جاذبيت رنگيني ۽ پختي زبان، شائستہ ۽ دل نشين استعمال ڪيل آهي.

مخدوم سائينءَ جي ڪلام کي جديد ۽ ترقي پسند ادب جو ترجمان سڏجي تہ ڪوبہ وڌاءُ نہ ٿيندو- پاڻ عوامي شاعر ۽ سندن موضوع ۽ ڪردار بہ عوام منجهان ئي چونڊيل آهن. سندن شعرن ۾ رندي ۽ مستي، حسن ۽ عشقن جا ساغَرَ ڇلڪندا نظر اچن ٿا. ذوقِ جماليات جي لطيف خيالات، واردات ۽ ڪيفيات جي عڪاسي ۽ ترجماني ڪيل آهي.

مخدوم سائينءَ شعر و شاعريءَ ۾ ادب برائي زندگيءَ جا قائل آهن. قبلہ سائينءَ جن عوامي شاعر، عوامي ليڊر ۽ روحاني فيض ڏيندڙ هئا. سندن فڪر ۽ خيالات جو مرڪز شيشي جا محل نہ پر عوام جون جهوپڙيون ۽ غريبن جون دليون آهن.

قبلہ سائينءَ جن سدائين سڀاجهن سنگهارن کي سکيو ستابو ۽ خوش ڏسڻ جا ئي خواهشمند رهيا آهن. طالب المولىٰ سائين پنهنجي ڪلام ۾ عشق جي ان حد تائين پهتل آهي جتي محبوب جو هر ستم ڪين لطف بخشي ٿو ۽ هردم محبوب کي دعائون ڪن ٿا:

منهنجو تہ وار وار ٿو هر هر دعا ڪري،
ڪوسو لڳي نہ واءُ سڄڻ کي خدا ڪري.

هن آسري تي پاڻ کي بيمار مون ڪيو،
من منهنجو يار منهنجي ڪڏهن ڪا پُڇا ڪري.

Gul Hayat Institute

هڪ سِرُ هو سو ته يار جي قدمن ۾ مون رکيو،
من ڪان وڌيڪ بندهِ ناچيز ڇا ڪري.

مخدوم سائينءَ جي ڪلام ۾ پڙهندڙن کي پراڻا دقيق منجهائيندڙ ۽ غير معروف لفظ نه ملندا ... ڪلام جي ٻولي اجوڪي عام مُروج استعمال ٿيل آهي. تخيل ۽ پختگيءَ سان گڏ ... ٿيندي، لفظن جي موسيقيت ۽ ڪلام جي رواني مخدوم طالب المولىٰ جي ڪلام ... خصوصيتون آهن. گهري نظر سان مطالعو ڪبو ته قبله سائينءَ جي ڪلام ۾ ڪيترائي موضوع ۽ منظر نظر ايندا.

مخدوم سائينءَ جو مطالعو تمام ڳوڙهو، نظر بصيرت افروز، مشاهدو تمام گهڻو وسيع هو. ... لطيف وانگر ساري دنيا جو سير ڪيائون. پاڻ ڏيهه پرڏيهه ڏوريو اٿن. ڪڏهن ڏسو ته مڪليءَ جي مقام ۾ ٻهرن جا ٻَهَر مزارن کي ٽيڪ ڏيئي چپ چاپ ويٺا هوندا هئا. ڪڏهن ڀَڪن ۾ سندن ڏس پوندو هو ۽ ڪڏهن وري مارئيءَ جي کوهه تي، ڪڏهن مومل جي ماڙيءَ، تي ته ڪڏهن بي بي سي لنڊن جي نشرگاهه تان سندن سُريلي آواز ۾ شعر ٻڌڻ ۾ ايندو، ڪڏهن مريءَ ۽ سوات جي دل نواز نظارن ۾ ويٺا نظم قلمبند ڪندا هئا ۽ ڪائنات جي حسن جو مشاهدو ڪندا هئا. مخدوم سائينءَ جن امرّا ته سخي مرد، درگذر ڪندڙ، نماڻا نوازيندڙ عالم ۽ مدبر هئا جو سندن فياضي هڪ هٿ ڏسندي هئي ته ٻئي هٿ کي خبر به نه پوندي هئي.

مخدوم سائينءَ جن جا ڪجھ اردو شعر:

میری تنہائی کا کیا پوچھتے ہو،
کہ میں ہوں اور خیالِ مہ جبیں ہے.

چمن میں گل بہت ہیں خوبصورت
مگر ان میں تیری سی بو نہیں ہے.

فارسيءَ جي ڪلام جو هڪ نمونو:

هر دو عالم جلوه گاهِ حسنِ دلدار من است،
چشمِ دل واکن ببین از هر طرف یار من است.

هونئن ته مخدوم سائينءَ جن جي شخصيت تمام گهڻي ۽ وڏي، اونهي ۽ عميق ۽ تمام قدآور هئي جنهن جو تجزيو شايد لفظن ۾ ڪرڻ سان پوءِ به سندن ڪافي شخصي پهلو لکڻ کان رهجي ويندا. پاڻ هڪ زنده جاويد هستيءَ جي حيثيت ۾ هميشه ياد رکيا ويندا.

سڄڻِ جا ساريو سانگ

مان توهان سان پيار ٿو ڪريان. ان ڪري چوان پيو ته، توهان جهڙو ڪوئي به ڪو نه هو.

(پئبلو نيرودا جي نظم جي هڪ سٽ)

شايد اُن ئي ميونٽيز جي ڳالهه آهي

اِن ڏينهن شام جو مان ۽ منهنجو هڪ دوست "علي بابا ريسٽارنٽ" جي ٽيرس مٿان اوپن ايئر ۾ ويٺا هئاسين ۽ وقت ڪيٽلو نه تيزيءَ سان "پاس آن" ٿي رهيو هو.

سياري جي اُن شام جو دور ڪينٽونمينٽ جي ميدان ۾ "آميدن پرٿي" واري درگاهه پويان، سج اِيئن لهي رهيو هو. جيئن سياري ۾ لهندو آهي. ٽيرس جي ڳرل تي به بوگن ويلا جي وَلِ پکڙيل هئي ۽ هلڪي هلڪي هوا تي اُن جا ڪاسني گل ڇڻي، هيڏانهن هوڏانهن وکري رهيا هئا. تڏهن ولهه ۾ اُڏرندڙ ڳلن جو پيڇو ڪندي. رستي ڏانهن نگاهه ڪجهي وئي هئم... اڙي! قبله مخدوم صاحب ۽ پوءِ ان گذرندڙ لمحي جي دوربينيءَ تي اک رکي ڏٺم. مخدوم صاحب جن، موٽر جي فرنٽ سيٽ تي ويٺل هئا ۽ سندن ڪار تيزيءَ سان "ٺڏي سڙڪ" تان ترندي هيٺ ڊوڙندي پئي وئي.

۽ ان ڏينهن سنڌي ٻوليءَ جي بي مثل شاعر، قبله مخدوم صاحب جن جي، هڪ پلڪ لاءِ ڏٺل جهلڪ، مون لاءِ ڪنهن سوئمبر کان گهٽ ڪانه هئي. ياد اٿم گهڻي گهڻي عرصي کان، اندر ۾ ڪيڏي نه اُتاهه، اُڪير هوندي هئم ته، "تو دلڙي يار ڏتاري... اڄ تو اڱڻ يار، اسين ڇو وساريو، اوهين نا وساريو. يا وڃ ته قاصد سهي، پوءِ يار اچي يا نه اچي" جهڙي سريلي شاعريءَ جي سر جٽهار ۽ پنهنجي دؤر جي عظيم درويش صفت شخصيت سان روبرو ويهي مڪاميلو ڪجي. پر ان دور ۾ ٽريجڊي مون سان هيءَ به هئي ته ادب ۾ اڃان نئون نئون هئس، سو اِن ڪري نه هئم ايڏي واقفيت ۽ نه پُهچ- جو، ان خوبصورت خواهش ۽ خواب جي پورٿيا ٿي سگهيم ها. خير گهڻو گهڻو پوءِ ١٩٨٠ع ۾ جڏهن منهنجي نهايت پياري دوست 'سوز هالائي' جي شعري مجموعي "رنگ رتا پيچرا" جي مهورت ۾ شرڪت لاءِ هالا پراڻا وڃي پهتو هئس، تڏهن اُتي پهچڻ کان پوءِ، منهنجي خوشيءَ جي انتها نه رهي. مخدوم صاحب جن منهنجي بلڪل سامهون نيٺ نهار جي فاصلي تي، رنگ منچ مٿان رکيل ڪرسيءَ تي جلوو افروز هئا.

۽ سچ پچ ته اُن مهل مون محسوس ڪيو ته، مخدوم صاحب جن پنهنجي شاندار شخصيت ۽ اُن شخصيت مان ڦٽي نڪرندڙ ٺڏي مٺي روشنيءَ باعث اُن معرڪي ۽ محفل ۾ فقط پاڻ ئي پاڻ پئي نظر آيا. ٻي خدا جي سموري مخلوق، بي معنيٰ فيس ليس ۽ جهڙوڪر هئي ئي ڪونه! لڳيم، سڀ آڊينس غير اهم آهن ۽ اهم صرف پاڻ آهن (۽ اهو صحيح به هو) فنڪشن جي پڄاڻيءَ تي جڏهن پاڻ اسٽيج تان هيٺ لهي آيا ته، نهايت اتاولائي ۽ اُڪير مان وڌي، جُهڪي سائن هٿ ملائڻ لاءِ. مون به ٻين وانگر پنهنجو هٿ اڳيان وڌائي ڇڏيو هو.... پاڻ نهايت شفقت سان پنهنجو نرم ۽ ڪومل هٿ منهنجي هٿ ۾

Gul Hayat Institute

[illegible] مرزا صاحب [illegible]

[illegible] مخدوم صاحب [illegible] هٿ ۾ ڏني، مون سان زندگي جا اهي
[illegible] هئا [illegible] مان هر لحاظ کان محروم سان اهيان ۾ لڳم. مان هن
[illegible] ڪري ۾ ريفريشمينٽ جي مرحلي ۾، گفتگو جو
[illegible] سالن وهي ڳالهيون ڪريان پر اوچتو
[illegible] پاڻ وٽ ۾ آيل ٽي اڄ به هي رهي... سو
[illegible] زيارت مان محظوظ ٿيندو رهيس... نيٺ وقت پورو
[illegible] مون لاءِ هي سٽنگ (اول ۽ آخر) قطعي تشنه ثابت ٿي...
[illegible] مس گذريو هو ته، هالا نوان جي ادب دوستن، ناميارِي ليکڪ
[illegible] شام ملهائڻ ۽ طرحي مشاعري جو اهتمام ڪري، نينڊ موڪلي. جاڪاڻ ته ڪارڊ ۾
[illegible] مخدوم صاحب جن جي لکيل هئي، ان ڪري خرامان خرامان وڃي اتي پهتس. مخدوم
صاحب جن کي روبرو ڏسي مان ته مهروڪر لڙي پيس. ان شام جي سلسلي ۾ فرشي نشست جو
اهتمام ٿيل هو ۽ سامهون پاڻ طول وهاڻي کي ٽيڪ ڏني، خوبصورت لڪ واري رلهيءَ تي موجود. ايئن
لڳي رهيا هئا، جڻ تارن ۾ چوڏهينءَ جا چنڊ. مشاعرو پورو ٿيو ته، مان آٽوگراف وٺڻ جي بهاني سان ۽
سندن وجود جي خوشبوءِ مان هڳاءُ ماڻڻ لاءِ، سندن پير ۾ وڃي براجمان ٿيو هئس. ڪين پنهنجي ايترو
ويجهو جو پسيم ته لڳم: اندر ۾ جڻ ڪنهن هٿ وڌائي ٻنڻ ان ڪري ڇڏيو هجي... هر طرف جڻ
روشني ئي روشني پکڙجي وئي... پاڻ پڙهن ته، ان طرحي مشاعري ۾ پڙهيل غزل مان هي شعر لکيائون.

مون ته ڪو اهڙو ڪڏهن منظر ڏٺو
مئڪدي ۾ ميڪشن روئي ڏنو

۽ پوءِ هيٺان لکيائون: مرزا صاحب، ياد رکو توهان جي اندر ۾ روشني جيتري گهٽي هوندي، اوهان تي پرواز ۽ اوترائي گهٽا ايندا.

بس اِجهو اِها هئي مخدوم صاحب جن سان منهنجي ٻي ملاقات ۽ اها ملاقات به مون لاءِ سراسر تشنه ئي رهي. جو ته آٽوگراف ڏيڻ کان پوءِ، ترت ئي ان محفل مان پاڻ اٿي روانه ٿي ويا هئا جو، سندن دوا کائڻ جو وقت ٿي ويو هو.... خير وقت هڪ دفعو وري ياوري ڪئي ۽ مخدوم صاحب جن سان ملاقات لاءِ ٽيهر سبيل پيدا ٿي پئي ۽ اها هئين ته، ۹ مارچ ۱۹۸۹ع تي، جڏهن عنايت بلوچ صاحب جن جي جاکوڙ سان شاندار ڪل اردو سنڌي مشاعرو، ريڊيو پاڪستان حيدرآباد پاران اسٽيشن جي احاطي اندر ارينج ڪيو ويو ته، ان جي صدارت به مخدوم صاحب جن قبول ڪرڻ فرمائي هئي. ياد اٿم سندن آمد تي مون ان مشاعري جي پروڊيوسر جي حيثيت سان، ڪيئن نه سندن قدمن ۾ پنهنجا پلڪ وڇائي ڇڏيا هئا ۽ گل پاشي ڪئي هئي. جڏهن پاڻ اسٽيشن ڊائريڪٽر صاحب جي آفيس ۾ هلي ويٺا ته. ياد اٿم، کائن مشاعري جو ڪانٽريڪٽ صحيح ڪرائڻ لاءِ مون جيڪا پنهنجي پين ڪين صحيح ڪرڻ لاءِ هٿ ۾ ڏني هئي، اها پين اڄ سوڌو، بطور سووينئر، مون هن يادگار جملي سان پاڻ وٽ محفوظ رکي ڇڏي آهي ته: هيءَ ئي آهي- اها پين جنهن کي مخدوم صاحب جن پنهنجي مبارڪ هٿن ۾ جهلي، مشاعري لاءِ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد جي ڪانٽريڪٽ تي صحيح ڪرڻ فرمائي هئي. هاڻي اڄ جڏهن اسان جي سٽ مان اٿي پاڻ روانه ٿي چڪا آهن تڏهن مخدوم صاحب جن سان پنهنجي اِن عقيدت بابت سوچيندي پوري ويساهه سان چوان پيو ته، ساڻن منهنجي اِها محبت، قطعي بي لوث هئي، جنهن ۾

[illegible] مخدوم صاحب جن سان پيار ڪندڙن ۾ شمار
[illegible]
[illegible] هفتو [illegible] ٿيو
[illegible] ملاقات لاءِ
[illegible] آهي ته، وقت جا لاءِ
[illegible] منهنجو باڳ ڪڍو
[illegible] سنگي جي پڪ ۾
[illegible] صاحب جن کي پنهنجي پيارن، ملڻ وارن
[illegible]

[illegible] مخدوم هائوس جي شاهي مٿي
[illegible] دروازي جي ٿنڀي
[illegible] بوگن ويلا جي ڪاهي گل
[illegible] خوبصورت [illegible] لڳل هو. ۽
[illegible] مخدوم صاحب جن جي حاضريءَ
[illegible] محمد حبيب سنڌس پريان [illegible]
[illegible] جو ذرو ذرو [illegible] ۽ گڏهن [illegible] واريون
[illegible] ۽ اڄ مان ان
[illegible] جهڙي وحشياڻ [illegible]
[illegible] پنهنجي [illegible] اهڙي ته روشني قائم
[illegible] جن جي [illegible] ۽ سماج سڌارڪ
[illegible]

[illegible] پٺيان اڳتي
[illegible] انتظار ڪري رهيا هجن. اڄ
مخدوم هائوس ۾ [illegible] جڏهن شيشي جي ديوار
[illegible] کڙڪ لڳو هئس. جنوري جي
[illegible] خوشبو معطر هئي.

ڪمري جي [illegible] محمد حبيب پريان مان ۾ اندر ٿيس
[illegible] حضرت مخدوم سرور نوح جي سلسلي
جا ١٧ هه ۽ [illegible] مخدوم محمد زمان طالب المولي صاحب. پنهنجي پرنور ذيا ۽
روشنيءَ سان پلنگ جي وچ تي ويٺا هئا. سندن پلنگ جي سيراندي سان گولائي ۽ اڌ سورج
جهڙو چٽ هو. ۽ مان اکيون کڻي سندن چهري ڏانهن نگاهه وڌي ته ڏٺم: سندن پيشانيءَ تي محبت جو
چنڊ چمڪي رهيو هو. اوچتو مان کي محسوس ٿيو ته، اسان محفوظ هنڌ تي پهچي ويا آهيون سڄي
ڪمري ۾ مخدوم صاحب جن جي موهيندڙ شخصيت جو هڳاءُ هو. ۽ لڳو پئي جڻ. هر طرف روشني
تي روشني بکري پيئي آهي.

پلنگ جي پيرانديءَ سان ٻه ڪرسيون رکيل هيون ۽ اڳيان ٽپائي موجود هئي. هيٺ زمين تي وال

ٿو وال ڪار پيٽ وڇايل هو، ۽ سامهون ديوار سان ٽراليءَ تي ٽي وي ۽ ٽي ويءَ تي غلاف ۾ شايد ڪلام پاڪ رکيل هو. ٿورو فاصلي تي ڪنڌ سان، هيٺ ڪار پيٽ تي مخدوم صاحب جن جي حاضريءَ جو خاص ماڻهو ۽ سندن پسند جو شاعر جناب انور هالائي ۽ ڪوئي ٻيو نامعلوم شخص پلٿي ماري باادب ٿي ويٺا هئا. مون اڳيان وڌي ۽ جُهڪي مخدوم صاحب جن جا قدم چُميا ۽ ان ڪان پوءِ پاڻ جلهن پنهنجو خوبصورت هٿ، منهنجي هٿ ۾ هينڌ شيڪ لاءِ ڏنائون ته مون کي هڪ دفعو ٻيهر محسوس ٿيو ته، هن وقت دنيا جو بهترين هٿ منهنجي هٿ ۾ آهي.... ۽ اهوئي هٿ، جنهن سنڌي ادب کي، 'چيپر ۾ چڙيون'، 'ديوان طالب الموليٰ'، 'يادِ رفتگان'، 'ڪافي' ۽ ٻيا انيڪ ڪتاب ارپيا هئا. مون سوچو..... ڪاش ڪا اهڙي جديد مشين هجي ها، جنهن جي ذريعي، مخدوم صاحب جن جي هٿ جو عڪس ۽ پنهنجي هٿ مٿان موجود سندن هٿ جي لمس جو فوٽو پرنٽ وٺي جيڪر پاڻ وٽ سدا لاءِ بطور سووينئر محفوظ ڪري ڇڏيان. خير جنهن مهل، پاڻ روايتي انداز سان منهنجي سؤٽ محمد حبيب بيگ سان خوش خير عافيت پئي ڪئي، مون سندن مبارڪ چهري ڏانهن پئي ڏٺو. اوچتو مون کي سندن هي چهرو اڳي ڏٺل چهري کان ڪافي ڊفرنٽ لڳو. لڳم، هي چهرو اهڙو فريش، انرجيسٽڪ ۽ ترو تازه نه رهيو آهي، جهڙو ان کان ٻه سال اڳ مان ڏسي چڪو هئس. تڏهن الائي ڪنهن جو چيل هڪ گفتو ياد آيو هئم ته، سونهن، جواني ۽ صحت ٻرندڙ ميڻ بتين جيان وِڳهرندڙ شيون آهن ۽ انهن تنهي شين جو آخرڪار هڪ انت آهي. عربي ۾ چوڻي به آهي ته، يعني: (هوريان هوريان) 'هر شيءِ پنهنجي اصل ڏانهن واپس موٽندي آهي.

وري سندن آواز جي غيرمعمولي هيٺائيءَ به ڪافي فڪرمند ڪري ڇڏيو هو، پاڻ محمد حبيب سان خوش خيرعافيت مان واندا ٿي، مون ڏانهن متوجه ٿيا ته، دلگير ٿي چيو مانِ: قبله اسين توهان جي صحت لاءِ ڏٽيءَ در دعاڳو آهيون. شال اوهان جلد صحتياب ٿيو جو، سنڌ جون رونقون ۽ ادبي محفلون اوهان کي ڏاڍو ياد ٿيون ڪن.

نهايت ڌيرج سان ۽ هيٺي آواز ۾ وراڻيائون: مرزا صاحب! صحت جواب ڏئي چڪي آهي. اِجهو هُو سامهون ڪبٽ سان رکيل اسٽڪ ڏسو پيا نه ان جي سهاري تي ٿو هلجي، اندران هيستائين ٻه وِيل چيئر تي اچڻ ٿو ٿئي. اکين جي ديد به صحيح ناهي. انهن جو ٻه آپريشن ٿيڻو آهي. گردن ٻه ڪم ڇڏي ڏنو آهي... هاڻي ته، هفتي ۾ ٻه دفعا ڊائلاسز ٿئي ٿي. ۽ ان ڪم لاءِ 'اناس' جو هڪ ڪمرو مخصوص ڪيو ويو آهي، جتي ڊائلاسز مشين ۽ ٻيو ضروري سامان رکيو آهي. ان ڪري ڪا ڏکيائي ڪانه آهي. مخدوم صاحب جن، پنهنجي اِها ڳالهه پوري ڪري چُپ ٿيا ته، لڳو ڪمري ۾ ڪا سوگوار خاموشي پکڙجي وئي آهي.

هفتي ۾ ٻه دفعا ڊائلاسز ٻڌي، مان في الحال ته ڏڪجي ويو هئس. ڇو ته ڊاڪٽر دوستن سان اٿ ويهه ۽ پنهنجي دوست طارق عالم جي گردن شِرنگ ٿي وڃڻ واري سانحي مان گذرڻ کان پوءِ، مون خوب ڄاتو ٿئي ته، هفتي ۾ ٻه دفعا ڊائلاسز جو نتيجو نيٺ ڇا نڪرڻ وارو هوندو آهي. ۽ اهڙي صورت حال ۾ زندگيءَ جي خيريت لاءِ سواءِ ڪنهن معجزي ظاهر ٿيڻ جي، ڪو ٻيو چارو هوندو ئي ڪونهي. موت مهڻو ناهي ۽ اِهو به درست آهي ته، هر ماڻهو جي Genec ۾ هڪ گهڙيال فِٽ هوندو اهي ۽ هڪ ڏينهن ڪنهن مقرر وقت تي اُن جي ٽِڪ ٽِڪ کي بند به ٿيڻو هوندو آهي جو قدرت جو اٽل قانون به ته اهوئي آهي ۽ مون ڏٺو ته، اِهو سڀ ڪجهه ڄاڻڻ جي باوجود به، مخدوم صاحب جن جي ڪنهن به گفتي يا ڪنهن به رويي مان اِها لڪا ڪانه ٿئي پئي ته نهايت جلد زندگيءَ جي متوقع اختتام کان هو

Gul Hayat Institute

[illegible] سڄڻ ڏٺهڙ ۾ ڪي خود خير ۽ هجي ۽
[illegible] حال ڪال بوءِ بيمار شخص کي
[illegible] لڳا ۽ پوءِ ته هو
[illegible] بابت جوئٽ سان قوميون
[illegible] صاحب

[illegible] ۽ فرست ڪلام چاهه
[illegible] چاهه سبب ڪرڻ جي ٺؤراڻ. فر
[illegible]

[illegible] رهيس. ساڻهون شيشي
[illegible] شيشي. جيئن ئي چيز
[illegible] ملاڻ لاءِ نهايت
[illegible]

[illegible] مخدوم صاحب جن جي
[illegible] مرزا خاندان جي
[illegible] سنڌن خدمت ۾ پيش
[illegible] ظهار ڪندو
[illegible] ساڻهون نظر آيو ۽ ڪجهه
[illegible] وانگر اوڏو آهيان.
[illegible] شخص اوچتو اٿيو ۽
[illegible] جنهن مرگهن مان يا پهنجي
[illegible] ڪيلو ۽ ڏٺيو مون کيا
[illegible] ڪندس ۽ پٽ ۽
[illegible] مخدوم صاحب جن
[illegible] ڪم ڏٺهڙ جوئي ته. سنڌي ڪلچر جو
[illegible] هٿ رک ته. مان جيڪر مخدوم
[illegible]

[illegible] مرزا جي شعري
[illegible] جو ذڪر جيئيو ته. فرمايئون مرزا صاحب اهي
[illegible] خاندان جو وڏو حق آهي. اوهان جي
[illegible] آهي ڪتاب ضرور ڇپرائيندو. اوهان ان لاءِ
[illegible] ماڻيو انشاءَالله اهو ڪم سرانجام
ٿيو.

[illegible] ڪي اهي تڪ تڪ وقت کي مسلسل
[illegible] ڪلاڪ ۽ آڌيهي سبڪته گذري چڪا هئا. مون

مخدوم صاحب پهچڻ بہ ويندو هو ته، اُتي ڪان اڳ ڪن ٻين ماڻهن ۽ موضوعن تي بہ ساڻس گفتگو ڪريان- ۽ اِن ڏس ۾ ڪجھ لفظ ڳالهايان بہ- پر منهنجي ڳالھ جي تہ تائين نہ پهچندي، ڪن جي پويان هڻ رڪندي فرمايائون: 'مرزا صاحب ٿورو ڏاڍ سِر ڳالهايو'...... مان چُپ ٿي ويس ڪجيس ڪجھ بہ ڪو نہ...... ۽ موٽي ڪري بہ جو. جيڪڏهن مان ان موضوع تي زور سان ڳالهايان بہ ها تہ، منهنجي اُن وڏي سِر ڳالهائڻ کي اُتي معيوب سمجهو وڃي ها اِن ڪري مجبوراً دل جي چپن تي آڱر رکي، چُپ ٿي ويهي رهيس. محمد حبيب، ڪائن سندن موجود مصروفيتن بابت استفسار ڪيو تہ فرمايائون: 'اڄڪلھ مڪمل گوشہ نشيني آهي مرزا صاحب! گهر ۾ اندر وقت گذارجي ٿو يا هتي پلنگ تي. ماڻهن سان ملڻ جي بہ محدود ٿو. صرف ضروري ڪم لاءِ ڪجھ وقت ڪڏهن هتي اچجي ٿو، باقي وقت ۾ سو آرام ڪجي ٿو. ڊائلاسز بہ اسان جي اِتي ئي ٿيندي آهي، پر ۾ ڪمرو موجود آهي، جتي اِن ڪم لاءِ ساز سامان جو انتظام ٿيل آهي.

مون اُٿڻ کان اڳ، هڪ دفعو ٻيهر، اُن ڪمري جي هڪ هڪ شيءِ تي نظر وڌي خاص ڪري مخدوم صاحب جن جي سيراندي کان بند دروازي مٿان قديم مخروطي انداز ۾، ٽڪندن ڪانچن ۾ جڙيل رنگا رنگي شيشا ۽ مٿن پوندڙ ترڇن ڪرڻن جو طلسم مون کي ڪيڏو نہ پلو پٺي لڳو. ۽ رنگا رنگ شيشن جي پيدس ۾ خود مخدوم صاحب جن بہ ڪيڏا نہ پُربهار پٺي لڳا. مون ان اڌ ڪلاڪ جي ملاقات ۾ اندازو لڳائي ورتو هو تہ، زندگي جا ڀرپور رنگ ماڻيندڙ هن برگزيده شخصيت، جيتوڻيڪ ڪڏهن بہ ڪنهن معجزي ڏيکارڻ جي دعوا ڪانہ ڪئي آهي، پر مان پنهنجي مشاهدي جي آڌار تي چئي سگهان ٿو تہ، جيڪڏهن هُو پاڻ ڪنهن کي نذر ڪرڻ چاهين تہ، رنگي سگهن ٿا گرم ٿيڻ چاهين تہ، ماڻهون ويٺل کي ڳاري بہ سگهن ٿا، ۽ اِن جي ثبوت طور هتي ڪئي واقعا مان دهرائي بہ سگهان ٿو، جن جي شدت کي پاڻ سدائين درگذر ڪري صبر کان ڪم ورتائون ۽ ٽال ريڻ ڪري پنهنجي وضعداريءَ جو انوکو مثال قائم ڪيائون. سندن اهڙي سڀاوَ بابت رباني صاحب جي هيءُ تجزيو بہ ڪيڏو نہ Apropriate آهي تہ: منجهن سهپ ايڏي جو سوچيندو هئس تہ، هن شخص کي سچيءَ عمر ۾ ڪڏهن ڪاوڙ بہ آئي آهي يا نہ! سچ پڇو تہ، خود مون کي بہ منهنجي ان صرف اڌ ڪلاڪ واري مشاهدي ۾، مخدوم صاحب جن دنيا جي اُنهن سدابهار ۽ عظيم شخصيتن مان هڪ نظر آيا، جيڪي خاموشيءَ سان مُرڪڻ، خاموشيءَ سان ڪاوڙ ڪرڻ ۽ خاموشيءَ سان ئي احتجاج ڪرڻ جا قائل هوندا آهن. سبحان الله، ڇا ذڪر ڪجي، سندن اهڙين خوبين جو. اُٿڻ کان اڳ ٿيڪ يارنهن لڳي بہ ٿيھ منٽن ۽ ڪجھ سيڪنڊن تي مون هڪ دفعو ٻيهر آٽوگراف وٺڻ لاءِ پنهنجي ڊائري سندن مبارڪ هٿن ڏانهن وڌائي ڇڏي هئي. فرمايائون، مرزا صاحب ڊائري اوهان پنهنجي هٿن ۾ ئي رکو، مان ڪجھ لکرائي ٿو ڇنياوَ اهو لکي وٺو.... پوءِ ڪجھ سوچي فرمايائون- لکو: 'دل جيڪڏهن غمگين آهي تہ، مبارڪ آهي. ڇو تہ اگر دِل گداز آهي تہ سٺو آهي. سڀ ڪم اُن کي سونپيو جيڪو ڪارساز آهي. پنهنجي اندر ۾ رجائنجي وڃو، سوچو- ۽ ڏيان کان ڪم وٺو ۽ پوءِ مون کان ڊائري وٺي، هيٺ صحيح ڪري ڏنائون.

۽ عزيزو! پوءِ هي ملاقات، جيڪا صبح جو ١١ وڳي ڌاري شروع ٿي هئي پوڻين ٻارهين تائين ختم ٿي وئي. پر (مون سوچو) ختم تہ صرف ملاقات جو وقت ٿيو هو، مخدوم صاحب جن جون ڳالهيون، سندن وجود جي خوشبو، هٿن جو ڇهاءُ، گفتار جي هُبڪار تہ، جيستائين جيئندس، مون سان گڏ سدائين رهڻي ۽ هي انشاءَالله سدائين مون سان گڏ ئي رهندي- ٽِل ڊيٽ.

Gul Hayat Institute

ان ملاقات ۽ ٻنجي تاثرات جو مشيون ...

۽ پيارا: قبله مخدوم صاحب جن سان منهنجيءَ ان ملاقات ۽ ان ڳالھ کي جڏهن ٻيو سال گذري چڪو ۽ مان حيدرآباد مان ٻلهي ...

ملاحظه فرمايو.... ۽ ان ڳالھ کي جڏهن ٻيو سال گذري چڪو ۽ ١١ جنوري ٩٣ع جي شام جيئن ئي رڪارڊنگ ...

پاڪستان خيرپور اماڻيو ويس ته، هڪ ڏينهن ته ڪنٽرول روم جي مانيٽر تان اوچتو ...

سان اسٽوڊيوز جي ڪاريڊار مان لنگهي رهيو هئس ته ڏک ڏانڪ خبر اناؤنس ڪئي ها...؟ هي ڇا ...

ڪاسٽر، مخدوم صاحب جن جي لاڏاڻي جي ڏک ڏانڪ خبر اناؤنس ڪئي ها...؟ خيرپور ۾ ان خبر اچانڪ ڪيڏو ...

ڪجھ لمحن لاءِ ته لڳم، فريز ٿي ويو آهيان ۽ گهر ڪان پري خيرپور ۾ ان خبر اچانڪ ڪيڏو ...

پهچايم. اوچتو لڳم: سنڌ خالي ٿي وئي آهي وضعداريءَ جو هڪ پورو ڪتاب ڪلور ۽ حسن ...

جي هڪ پوري تاريخ پڄاڻيءَ کي پهچي چڪي آهي محسوس ٿيم: سنڌ جي سياست شرافت ...

جيڪو شاندار شاهي دروازو هو، اهو تيز هوا ۾ ٻيڪڙجي قائم ٿي ويو آهي. ۽ ڪاريڊار مان ٻاهر ...

جيڪو شاندار شاهي دروازو هو، اهو تيز هوا ۾ ٻيڪڙجي قائم ٿي ويو آهي. خال ڪڏهن پرجي سگهجندو؟

سوچيم: ڇا مخدوم صاحب جن جو ڇڏيل هي خال ڪڏهن پرجي سگهجندو؟

جواب آيو، اهو ممڪن ئي ڪونهي. Imposible- ۽ مشهور فلم اسٽار مصطفيٰ قريشي صاحب ...

ريڊيو پاڪستان طرفان پيش ٿيندڙ تعزيتي پروگرام ۾ ڪيڏو نه صحيح پئي چيو ته: ”سنڌ ۾ مخدوم ...

صاحب جهڙو ٻيو ”طالب المولىٰ“ پيدا ئي نه ٿيندو.

مخدوم محمد امين فهيم صاحب جن جي ’پڳداري‘ واريءَ رسم جي ادائگيءَ واري ڏينهن ...

مخدوم هائوس ۾ موجود اناس بنگلي جي انهن ئي پيچرن تان لنگهي اندر ’وچيل تڏي‘ ڏانهن وڃ...

رهيو هئس، جن تان پورو هڪ سال اڳ لنگهي، جنوري ٩٢ ۾ ساڻن ملاقات جو شرف حاصل ڪ...

لاءِ ويو هئس. ۽ هاڻي ان ڏينهن صبح جو انهن ئي پيچرن تان ٻيهر هلندو، ڪنڌ جهڪائي چپ چاپ

پنهنجي محترم دوست مخدوم جميل الزمان ’جميل‘ سان سنڌن عظيم بزرگ جي عُذرخواهيءَ لاءِ وڃ...

رهيو هئس. ۽ صبح جي جن لمحن ۾ مان پنهنجي دوست طارق عالم سان گڏجي اُتي وڃي پهتو هئس ...

پيچري تي سوگوار سناٽو ڇانيل هو. اڪثر ماڻهو ماتمي لباس ۾ هئا ۽ نيڻ نهار تائين اناس جي قالينن ...

گلن جون سُڪل پنکڙيون پکڙيل هيون.

پوئين دروازي ڪان ’اناس‘ ڏانهن ويندي اندر لڳل عَلم پاڪ وٽان لنگهندي (ياد اٿم) ڪنهن چيو

پئي، ڪنهن دور ۾ هن عَلم پاڪ هيٺان ويهي مخدوم صاحب جن، محرم ۾ عاشوري جي ڏينهن

ڪارا ڪپڙا پائي، مرثيه خواني ڪندا هئا ۽ (ٻڌايو پئي ويو ته) ان وقت اِتي رقعت جا عجيب منظر ڏسڻ

۾ ايندا هئا اڳيان ويندي، مڙي پويان نگاهه وڌم، عَلم پاڪ جي آس پاس ڪئي ماڻهو ماتمي لباس ۾

هاڻي خود مخدوم صاحب جن جي لاءِ رومال اکين تي رکيو گريي ۾ مشغول هئا.

’اناس‘ ۾ اندر داخل ٿيس ته، تِر ڇڏڻ جيتري جا بہ ڪا نہ هئي، ڪئي هاڪارين شخصيتن

اندران هال مان اُتي ٻاهر ۽ ڪئي مانائتيون مورتون ٻاهران- اندر داخل ٿيڻ لاءِ منتظر نظر آيون. اچانڪ

مخدوم صاحب جن جا، ڪافي وقت اڳ مون کي بطور آٽوگراف طور ڏنل هي لفظ ذهن ۾ تري آيا.

مرزا صاحب: ”اوهان جي اندر ۾ روشني جيتري گهٽي هوندي پروانہ بہ اوترائي گهٽا مِڙندا اوهان تي.

جميل سائينءَ سان ڳلي ملي عذرخواهي ڪندي چيم: قبله! اسين اوهان جي ڏک ۾ برابر جي

شريڪ آهيون گلوگير آواز ۾ وراڻيائون: ”مهرباني مرزا صاحب، اسين بہ ايئن ئي سمجهون ٿا.“

اتي ’پٽر‘ تي ايندڙ شخصيتن جي آمد ۽ اُتي اڳ ئي موجود خلق باعث نهايت پيڙ هئي. مان ۽ مون

سان گڏجي آيل منهنجا دوست طارق عالم ۽ سوز هالائي ٿور پريرو ٿي ويهي رهياسين. پوري هال ۾

ڪجھ تعزيتي ڪتاب، هيڏانهن کان هوڏانهن هٿن ۾ شفٽ ٿي رهيا هئا. مون بہ چاهيو تہ عقيدت جا

Gul Hayat Institute

ڪجهه ... ۾ اُنهن تي لکان، پر ڪتاب ايندا ۽ مصروف هئا جو پوءِ مون 'تعزيتي ڪتاب' بدران ذهن
جي صفحن تي لکڻ شروع ڪري ڏنو.

ڊيئر ڊاڪٽر! مان دعوا سان ٿو چوان ته مون پنهنجي ستنيه سال جمار ۾ سچي سنڌ جي ڪئي صحبت نشين، عظيم ليکڪن ۽ برگزيده هستين مان، اڪثر کي ۾ نفسِ نفيس پنهنجي اکين سان ڏٺو آهي، پر پوري ويساهه سان گواهي ٿو ڏيان ته مخدوم صاحب جن جهڙو عظيم انسان اڃان تائين ته مون کي ڪو بيو نظر نه آيو آهي. سندن هر ادا ۾ جيڪو شانُ، وضعداري، حسن ۽ شرافت هئي، اُن جي بنياد تي چئي سگهجي ٿو ته، هاڻي اهڙو اهلِ دل انسان هيءَ دنيا شايد ئي پيدا ڪري سگهي. مان سندن اُنهن مبني وصفن جو قائل ته اڳ ئي هئس، پر جنوري ۱۹۹۲ع ۾ جڏهن سائن روبرو نياز حاصل ڪرڻ جو موقع مليو ته، اُنهن ڳالهين تي دلي طرح بعيت ڪيم جيتوڻيڪ جنوري ۱۹۹۲ع تائين، ناچاڪيءَ ۽ پنهنجي مسلسل علالت باعث، پاڻ پنهنجي دنيا ۽ مصروفيتون محدود ڪري جهڙوڪر مڪمل گوشه نشيءَ جي گوڏڙيءَ ۾ هئا ۽ شديد ناچاڪي جي باوجود اُن ملاقات ۾ سچ ته، پاڻ اِها لڳا بلڪل ئي ٺي ڏنائون ته، هاڻي پنهنجي پيار ڪندڙن ۾ صرف ڪي سال ڪن مهمان آهن.

سنڌ ۾ پاڻ نون لک ماڻهن جا 'روحاني پيشوا' شمار ڪيا ويندا هئا، پر نون لک ماڻهن جي دلين جا حاڪم هوندي به، هميشه فقيرائي روِش کي ترجيح ڏنائون، ۽ هڪ صاف دل صوفيءَ وانگر، تعصب کان پري، سچي حياتي تصوف جي صاف مٿري هوا ۾ ساهه کڻندا رهيا هئا.

حسبِ نسب جي لحاظ کان سندن نسبت جيتوڻيڪ حضرت ابوبڪر صديق رضه سان هئي، پر سنڌ ۾ دراصل پاڻ سروري مسلڪ جا پيروڪار هئا ۽ اِن حوالي سان سندن لاڏاڻو سروري جماعت لاءِ ته وڏي صدمي جو باعث آهي ئي، پر ساڳي وقت مختلف مسلڪ ۽ نقط نظر رکندڙن کي به سندن ڪُهلي لاڏاڻي سبب سخت ڌڪڪو رسيو آهي. علاوه اِن جي روحاني پيشوا هجڻ سان گڏوگڏ، ڪير ٿو ڄاڻي ته، پاڻ نهايت خوش فڪر، قادرالڪلام ۽ نهايت اعليٰ پايي جا شاعر ۽ دانشور نثرنگار به هئا. پاڻ لکڻ سان اِها ڪڏهن کان رغبت اختيار ڪئي هئائون؟ اِن ڏس ۾ پاڻ ڪئي ڄاڻايو ائين ته: مون ۽ پنهنجي دوست اسدالله شاهه حسينيءَ هڪ ڏينهن ويهي حساب لڳايو ته، خبر پئي ته اسان ۱۹۳۰ع کان شاعري شروع ڪئي هئي ان لحاظ کان ۱۹۹۳ع تائين ڪين ڪنهن هڪ نسل جي نه، ڪئي نسلن جي رهبري ۽ رهنمائي ڪرڻ جو شرف حاصل هو. اِن عرصي دوران ڪين ڪئي هم خيال ۽ قادرالڪلام شاعرن جو ساٿ به حاصل رهيو پر هتي ايترو چوڻ جي جسارت مان ضرور ڪندس ته بيا ڪئي شاعر سندن جهڙا هئا، پر جهڙس ڪوئي به ڪو نه هو.

Gul Hayat Institute

بين ڳالهين سان گڏ هتي مخدوم صاحب جن تي دِل جي ڪشادگيءَ جو هي واقعو به بيان ڪرڻ بي محل نه ٿيندو اڪثر ڏٺو ويو آهي ته، پنهنجي همدردن ۽ پيش روئن جي باري ۾ راءِ ڏيندي وڏا شاعر اڪثر محتاط رويو اختيار ڪندا آهن. ڪنجوسيءَ جو مظاهرو ڪندا آهن قطع نظر ان جي مخدوم صاحب جن جي فراخدلي ڏسو جو محترم انور هالائي جي شعري مجموعي 'چنڊ جون ڪلائون' ۾ راءِ ڏيندي لکيو ائين ته: 'انور هالائي جو نهايت عمده شعر 'چنڊ جون ڪلائون' ۾ موجود آهي. جن جو مثال بيشي ڪنهن شاعر جي ڪلام ۾ ڪو نه ملندو. بلڪ دل چوندي آهي ته، اِهو شعر جيڪر آءٌ لکان ها ته، ڏاڍو چڱو ٿئي ها.'

ڇا هر وڏي کان وڏي شاعر وانگر، خود مخدوم صاحب جن جي شعري اُٿت ۾ ڪي 'جهول' ڪي نقص هئا؟ نهايت ادب سان عرض ڪريان، مان پاڻ کي اِن ڪٿ جو اهل نٿو سمجهان البته، خود

مخدوم صاحب جن جي هن رباعيءَ واري اعتراف کي سندن دل جي ڪشادگيءَ جو هڪ بيمثال مثال سمجهندي، اُن کي هتي نقل ڪرڻ جي جسارت ڪري رهيو آهيان. پاڻ فرمايو اٿن:

جنهن ۾ نه هجي نُقص اُهو فن ڪونهي
بي بادِ خزان ڪوئي به گُلشن ڪونهي.
تاريڪ سندس هوندو سدا مستقبل
ماضي جي ڪنهن شخص جو روشن ڪونهي

مان انشاءَالله مخدوم صاحب جن جي شاعري بابت، پنهنجي اهليت مطابق ضرور ايندڙ وقت ۾ ڪجھ لکندس. في الوقت مون کي سندن شاعريءَ جي انفراديت بابت پنهنجي دوست 'انور هالائي' جي هن راءِ سان اتفاق آهي، جنهن ڪنهن هنڌ لکيو هو ته: 'سائين جن سونهن وِرونهن جا حساس ۽ خوبصورت شاعر آهن سندن لفظ لفظ ۾ لئه ۽ پريل ۽ سِٽ سِٽ ۾ سنگيت سمايل آهي. جيڪڏهن ائين چئجي ته، اُن ۾ ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته، شاعريءَ ۾ مخدوم صاحب جن جي دنيا سڀني کان الڳ ٿلڳ هئي'.

پنهنجي پاسي ڏسو ته، اِها مخدوم صاحب جن جي نهٺائي ۽ اعليٰ انسان هجڻ جي خوبي هئي جو، جڏهن سندن شاعريءَ کي انهن ۽ اهڙن ٻين حوالن جي روشنيءَ ۾ واکاڻيو پئي ويو ته، پاڻ فرمايائون: آءٌ خود حيران آهيان ته منهنجي شاعريءَ ۾ ڪي ايتريون خوبيون به آهن ڇا!؟

ڪيڏو عجب ٿو لڳي ته، اڄان تائين سائين جن جي ڪلام بابت ڪا جامع تحقيق، ڪا بهتر اسٽڊي ڪنهن به ڪارنر تان سامهون ڪا نه آئي آهي. ها-! گرامي صاحب جن 'مهراڻ' جي 'شاعر نمبر' ۾ سندن شاعريءَ جو هي ڪهڙو نه سهڻو تجزيو ڪندي لکيو هو ته: "شاعريءَ جو ڪمال اِهو آهي ته اِها ساده دل عوام جي خيالات ۽ جذبات جي ترجماني ڪري ۽ اُن سان گڏ اُنهن جي ذهني ۽ قلبي طَلبُن ۽ تقاضائن کي به چيڙي ان خيال سان 'طالب المولىٰ' جو فن عوامي چئي سگهجي ٿو."

۽ ويهين صديءَ جي هن ڏهاڪي ۾ 'عوامي شاعر' هجڻ جي حيثيت سان گڏ مخدوم صاحب جن جي 'عوامي شخصيت' هجڻ ۾ به ڀلا ڪنهن کي ڪهڙو شڪ ٿي سگهي ٿو! پاڻ سروري جماعت جي نوَ لک طالبن جا طالب المولىٰ ته هئا، پر قطع نظر اِن جي سندن ادبي سماجي ۽ سياسي خدمتن کان ڪير آهي جو انڪار ڪري سگهندو لاشڪ ته، پاڻ پيدائشي طرح 'روحاني پيشوا' هئا، پر بنيادي طور تي سندن سڀا ۾ جيڪا درويشي ۽ فقيري هئي ۽ اُهي خوبيون جن ڪين سنڌ جي ٻين روحاني پيشوائن کان سدائين مختلف ڏيکاريو، اُهي هي هيون ته، پاڻ فطرتي، حساس، گذار دل جا مالڪ ۽ محبتي انسان هئا، سندن اِنهن اوصافن کي، سندن حاضريءَ جي هڪ دوست، مرزا عباس علي بيگ صاحب ڪهڙن نه مختصر لفظن ۾ لکي، ڄڻ سمنڊ کي ڪوزي ۾ بند ڪندي، ڪنهن هنڌ لکيو آهي ته: 'پاڻ اِن ڪارڻ به سڀني جا محبوب هئا جو، ڪين محبت سان محبت هئي'.

۽ قبله مخدوم طالب المولىٰ صاحب جن بابت ذهن جي تعزيتي ڪتاب تي اِهو سڀ ڪجھ لکڻ کان پوءِ سامهون لڳل گهڙيال تي نظر وڌم. ٻنپهرن جا ٻارنهن ٿي رهيا هئا. اُتي ڪرڙو ٿيس ۽ هٿ اِدب جا ٻڌي جميل الزمان صاحب جن کان روانگي جي اجازت وٺي هال منجهان ٻاهر آيس. ماٺهن جي پرهجوم ميڙاڪي مان ٻاهر ايندي ڏٺم: مخدوم هائوس ۾ اُتي موجود قديم طرز جو فرنيچر هر ڪمري ۾ وڇيل 'وال ٽو وال' ڪارپيٽ، خوبصورت ايراني قالين، ديوارن ۾ فِٽ ٿيل شيشم جي ڪاٺ وارا ڪيبٽ، آرسين ۾ جڙيل اُنهن جا منقش فريم ديوارن تي ٽنگليل مخدوم خاندان جي بزرگن ۽ نوجوانن

Gul Hayat Institute

مون خوبصورت تصويرون، ٻاهر دروازن سان رکيل رنگا رنگ نالن واريون گلن جو ڪونڊيون ۽ هر شيءِ
لڳم سوگواريت ڇانئي پئي هئي پاڻم شين جا سرير ته اُتي موجود آهن، پر ساهه ڪنهن ۾ به موجود
ڪونهي. سيني جا بدن ته اُتي هڪيا تڪيا پر روح لاپته...
شايد تعريف لاءِ آيل ڪنهن بزرگ پُٽڪو پئي

هر شي عارضي، هر شيءِ فنا
اول فنا۔ آخر فنا

'اناس بنگلي' جون پُر پيچ گهٽيون، ۽ اُنهن گهٽين ۾ موجود ماڻهن مان رستا ناهي ٻاهر
ڪرندي ڇپن ۾ مون پڙهيو: ڪل شيءِ يرجع الي اهله تنهن بعد مخدوم هائوس جي مٿن گيٽن
رانگي نڪري ٻاهر رستي تي آيس ۽ مخدوم سرور نوح جي مزار مبارڪ ڏانهن منهن ڪري، هوا ۾
ڪين جي ماڻڪين سان لکيم: عزيزو! لاشڪ ته جن جن به وراثت ۾ محبت ڇڏي هوندي اُنهن سان
انهن سدائين محبت ڪندا رهندا۔ ويندي ڏينهن قيامت تائين.
۽ پوءِ عقيدت منجهان ڪنڌ جهڪائي چپ چاپ حيدرآباد واري بس اسٽاپ ڏانهن وڌڻ لڳس.

(جنوري ١٩٩٣ع)

زندگي بسر ڪرڻ جا خاص اصول

* هر فيصلي تي جبر ڪرڻ گهرجي ڇو ته حق ڪرڻو آهي.
* جيڪو فيصلو منظور نه ڪري ته رنج نه ڪجي ڇو ته پاڻ ته حق جي ادائي ڪئي.
* ٽي سگهي ته انڪاري ڪي تهذيب ۽ اخلاق جي اندر هر قسم جي ان جي حال ۽ خيال سارو سزا به ڏجي.
* معاف ۽ درگذر ڪرڻ جهڙي ته ڪا به نيڪي ڪانه آهي جيترو به ٿي سگهي ته پوليس ۽ سرڪاري آفيسرن سان گستاخ نه رهجي.
* هر رنج ۽ راحت خدا جي طرفان آهي ان ڪري ٻنهي حالتن ۾ صبر ڪجي ۽ برداشت ڪرڻ جي قوت پيدا ڪجي.
* خوشي هڪ عارضي ۽ فاني چيز آهي ان ڪري ان جي پرواهه نه ڪجي.
* نيڪي نالو آهي خوشي کان ارادتاً ڪناره ڪشي ڪرڻ جو.

شاهه را به بود از طاعت صد سالهءِ زهد
قدر يڪ ساعتي عمري ڪه در و داد ڪند
(حافظ)

طالب المولىٰ
١٥ آگسٽ ١٩٤٩ع

غلام حيدر چنا

لَڏي ويا، اَڏي ويا سخن جي عمارت

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ، مخدوم نوح رحہ جي پندرھين سجاده نشين، مخدوم ميان غلام محمد قريشيءَ جي گهر ۾ سورهين سجاده نشين جي حيثيت سان تاريخ ۹ محرم ۱۳۳۸ﮬ مطابق ۱۶ سيپٽمبر ۱۹۱۹ع جي هالا ۾ ڄاوا. سندن جنم اهڙي گهر ۾ ٿيو، جيڪو هر طرح سان شاعري، موسيقي، بزرگي، دولت ۾ مالا مال هو. سندن زندگي ايڏي ته قدوقامت ۽ گهڻ پاسائي هئي جنهن تي لکڻ لاءِ ايڏي وڏي مرتبي جي گهرج آهي. مٿن حياتي توڙي مماتيءَ تي گهڻو ڪجھ لکيو ويو آهي، سندن اهڙو ڪوبہ ڳجهو يا ظاهر پهلو رهيل نہ آهي، جنهن تي قلم جي قدرت رکندڙن نہ لکيو هجي، اخبارن تہ واقعي پنهنجو فرض ۽ حق مڪمل طرح نڀايو آهي. ٽي وي وارن ڪي پڻ ڏٽي چڱا اجورا ڏيندو جن ڏاڍن ڏيرن جي هوندي بہ مٿن بهترين پاڻ موڪايو. قوي اميد آهي تہ سنڌ جا رسالا پڻ سندن شان ۾ گهڻو ڪجھ لکندا، خاص طور تماهي مهراڻ پنهنجي محسن لاءِ خاص نمبر شايع ڪندو. اسين بہ يوسف جي خريدارن ۾ نالو ڳڻائڻ واسطي سُٽ جو نِنڍڙو ڦورو ڪٽي پيش ٿيا آهيون. شال قبول پوي.

مخدوم نوح جي گادي سنڌ جي مکيہ گادين مان هڪ آهي، سندن پيري مريديءَ جو سلسلو سواءِ سرحد صوبي جي باقي تمام صوبن ۾ آهي، ايستائين جو هندستان جي ڪيترن پرڳڻن ۾ سندن مريد رهن ٿا. مريدن جي ايتري تہ گهڻائي آهي، جو جيڪر سڄو سال مريدن جي شفقت لاءِ وڃن تہ مريد نہ کٽن. ڊاڪٽر اسدالله شاه حسيني لکن ٿا تہ: ”هڪ تہ مريدي جو ڳاٽاٽو تمام گهڻو هو، ان کان سواءِ شروع کان ئي کين مسافري تي نڪرڻ پسند نہ هوندو هو، تنهن ڪري مريد جي ميڙ منٿ جي باوجود پاڻ اتي وڃي نہ سگهندا هئا ۽ مريد خود درگاه تي حاضري ڀريندا هئا.“ سنڌ اندر پيري مريدي ۽ گادين جي پڻ ڊگهي تاريخ آهي. سنڌ جو ڪوبہ اهڙو ٽڪرو ڪونهي جتي ڪنهن پير فقير جي گادي يا مزارَ نہ هجي ۽ سنڌ جي هر گادي ڪنهن نہ ڪنهن فڪر ۽ ذڪر، رسم ۽ رواج سان منسلڪ آهي ۽ هر گاديءَ جون پنهنجون الڳ ۽ انوکيون ريتون ۽ رسمون آهن. اهي ريتون ۽ رسمون، دستور ۽ فڪر، اٽل ۽ اٽمٽ آهن، جيڪي زمانن کان ساڳي نوع ۽ انداز ۾ چالو آهن، وقت جي ڪابہ وَهڪ مٿن حاوي ٿي نہ سگهي آهي. دور بدليا، حالات بدليا، پر سنڌ جي گادين جا انداز ۽ انواع ساڳيا رهيا شاه لطيف جو راڳ. جيڪو ارڙهين صديءَ

۽ جيهن طرز ۽ طريقي، فڪر ۽ اسلوب سان جاري ٿيو. اهو اڄ تائين ساڳي آب وتاب سان جاري هو. وقت جي ڪا بہ وير ڪيس روڪي نہ سگهي آهي. اهڙيءَ طرح سنڌ جون جيڪي بہ درگاهون آهن. اهي سڀ جيئن جو تيئن صدين ڪان پنهنجي اصول ۽ اندازن سان هلنديون رهيون. اهڙيءَ طرح مخدوم نوح جي گادي جيڪا سورهين صديءَ ۾ هڪ الڳ فڪر، عقيدي ۽ روايت سان شروع ٿي. اها اڄ تائين ساڳئي انداز سان روان ۽ دوان آهي. ان ڪان سواءِ سماج جي ريتن ۽ رسمن وانگر سنڌ جي درگاهن جي پڻ ڊگهي تاريخ آهي. چند ناليرن درگاهن تي ڇنڊ ڇاڻ ڪري، جيڪر باريڪ بيني سان ڏٺو وڃي تہ سنڌ اندر درگاهن جو گهڻي ڀاڱي عروج ارڙهين صدي ۽ ان ڪان پوءِ وجود ۾ آيو- ڇاڪاڻ تہ سترهين ۽ ارڙهين صدي بقول پير حسام الدين راشديءَ جي تہ: "وڏي ڏچي ۽ مصيبت جون صديون هيون. ڌارين جي تسلط ۽ ورهيہ سنڌين کي نڌڻڪو، بي ستو ۽ اولڙگاهہ وانگر ٻڌائي ڇڏيو هو." سنڌ جون معاشي ۽ سماجي حالتون اهڙي ڪنديءَ تي پهچي چڪيون هيون. جن سنڌ وارن کي نستو ۽ نابود ڪري ڇڏيو هو. غربت ۽ بي وسيءَ لاچارگي هتان جي هيٺين طبقي جو مقدر بڻجي چڪي هئي تن جي پڪڙ ۽ پيٽ پرڻ لاءِ سندن پيڙهين جون پيڙهيون کپي ويون، پر ڪڏهن بہ پورا ٿي ڪپڙا سندن جسم تي سلامت نہ رهيا ۽ نہ وري ڪڏهن ڪو هڪ ويلو پيٽ پري کاڌو کاڌائون. ان غربت ۽ بيڪسي سندن ذهن تي تالا هڻي ڇڏيا. سوچ ۽ فڪر جا انداز سڀ غربت جي وڻ ويڙهيءَ ۾ وڪوڙجي ويا. آخر انهن تمام ڏچن ڪان حاصلات ۽ انهن جي حل واسطي پيرن ۽ درگاهن جا پڙ پيٽڻ لڳا ۽ اهي مقبرا ۽ مزارون سندن دلين جو آسيس ۽ آسرو بڻجڻ لڳيون. ڪٿي اهي درگاهون "غريب نواز" تہ ڪٿي "نوراني نور ۽ هر بلا دور" تي سڏجڻ لڳيون، ڪٿي هٿ جي ٺوڳين، ماڻهن لاچارگيءَ جو اجوڳ فائدو وٺندي، پنهنجا پيٽ پريا ۽ دڪان چمڪايا- پر سنڌ اندر گهڻي ڀاڱي درگاهون فيض ۽ مَن جي آسيس جو مرڪز رهيون آهن" مخدوم نوح جي درگاهہ جو فيض، فقر ۽ فڪر پنهنجو نو لکي گودڙي مريدن لاءِ جاري ۽ ساري آهي، پاڻ غريبن جا يار ۽ هڏڏوڪي هئا، جيڪو سندن شاعري مان پڻ بکي ٿو. فرمائين ٿا-

پٺي جا پريات سا ماڪَ مَ ڀانئيو ماڻهان.
روئي چڙهي رات، ڏسي ڏکوين کي.

۽ اها صدين ڪان هلندڙ روايت پڻ طالب الموليٰ جهڙي همہ گير شخصيت ۾ پڻ موجود هئي. طالب الموليٰ خود پنهنجي پير و مرشد جي مٿين بيت جي روح جي تقليد ڪندي فرمائين ٿا تہ:

اگر خدمت ڪرڻ جي ناهہ طاقت "طالب الموليٰ"
تہ پو مخدومي دنيا ۾ وڏو منصب تہ ڪونهي ڪو.

اسدالله شاهہ بيخود مخدوم طالب الموليٰ جي انهيءَ صفت جي خوبي بيان ڪندي لکن ٿا

Gul Hayat Institute

ته: طالب المولي ڏيڻ وارو ماڻهو هو. جيڪي کيس ملندو هو انهيءَ کان ٻيڻو قومي فلاح ۽ بهبود، علمي، ادبي، ثقافتي ۽ تعليمي سرگرمين تي خرچ ڪندو هو، خدا شال سنڌ جي ٻين پيرن سڳورن کي به ملڪ جي خدمت ڪرڻ جو اهڙو موقعو ڏئي، جيئن هن خطي جي ڏتڙيل عوام جي خدمت ڪري سگهن."

طالب المولي جي خدمتن جو ڪو ڪاٿو ته نٿو ڪري سگهجي. پاڻ هر ميدان ۾ اڳرا رهيا. سندن ادبي بورڊ جي خدمتن جو اعتراف ڪندي نفيس احمد ناشاد مهراڻ جي ايڊيٽوريل ۾ لکي ٿو ته: "مخدوم صاحب جي گوناگون خدمتن مان ٻن خاص نڪتن جو هت ذڪر ڪرڻ نهايت موزون ۽ مناسب رهندو. جيڪي بورڊ سان وابسط آهن. (۱) پاڻ ۱۹۶۱ع کان ۱۹۷۷ع تائين بورڊ جا چيئرمين رهيا، سترهن سالن جي ان طويل عرصي دوران، پاڻ جنهن شفقت ۽ قرب، دورانديشي ۽ معامله فهمي، جرات ۽ حوصلگي سان بورڊ جي جيڪا خدمت ڪيائون، سان ظاهر ۾ ته بورڊ جي وسيع اشاعتي سلسلي- جنهن وسيلي بورڊ کي بين الاقوامي علمي مرڪزن ۾ شهرت ۽ عزت حاصل ٿي، سا متعلق آهي. پر ان سان گڏ ڪيترائي اهم نڪتا اهڙا به آهن، جن کان نئون نسل پوريءَ طرح اڻڄاڻ آهي. ان مان خاص نڪتو اهو آهي ته، ون يونٽ جي بدترين ۽ سنڌ دشمن نظام ۾ جڏهن بورڊ کي وقت جي حڪومت اکين جو ڪنڊو ٿي سمجهيو ۽ طرحين طريقن سان بورڊ کي نقصان پهچائڻ ۽ ان کي ختم ڪرڻ لاءِ حيلا ٿي هلايا، تڏهن اها مخدوم صاحب جي جرائت ۽ بلند حوصلگي هئي، جو بورڊ جو سفينو انهن طوفانن مان پار اڪاريائون ۽ ڪالاباغ جهڙي آمر جي وقت ۾ جيڪڏهن مخدوم صاحب سرپرست نه هجن ها ته بورڊ ڪڏهو ڪو ته وبالا ٿي وڃي ها."

طالب المولي جي خاندان ۾ ٻين خصوصيتن کان سواءِ ٻه خصوصيتون اهڙيون آهن، جيڪي صدين کان سندن خاندان جو بهترين ورثو رهيون آهن، هڪ آهي شاعري ۽ ٻي موسيقي. شاعري جو جيڪو سلسلو مخدوم نوح کان شروع ٿيو، اهو سلسلو اڄان تائين هن خاندان ۾ هلندو اچي پيو. اها ڪڙي ڪٿان به ٽٽل ڏسڻ ۾ نٿي اچي. مخدوم طالب المولي کي ننڍي لاکر کان ئي راڳ ۽ شاعريءَ جو ذوق هو، سندس شاعريءَ ۾ پهريون تخلص "بيوس" ۽ پوءِ "فراقي" بعد ۾ 'زمان شاهه' ۽ آخر ۾ ۱۹۴۹ع کان 'طالب المولي' اختيار ڪيائون. سندن علمي ۽ ادبي خدمتن جو اعتراف ڪندي سائين جي- ايم سيد لکي ٿو ته: "پاڻ سنه ۱۹۳۶ع ۾ هالن جي شهر ۾ "انجمن علم ۽ ادب" جو پايو وڌائون، جنهن جي سهاري هيٺ ڪيتريون ادبي ڪانفرنسون سڏايون ويون." سنڌ جي هر ادبي ڪانفرنس ۾ پاڻ شريڪ ٿيڻ کي اوليت ڏيندا هئا. جڏهن سنڌ اندر سنه ۱۹۴۷ع ۾ سنڌي شاعرن جي جماعت "جميعت الشعراءَ" جو بنياد پيو، ان ۾ پاڻ خاص دلچسپي وٺڻ لڳا. سندن دلچسپي سبب ڪين جيڪب آباد ۾ ٿيل ادبي

Gul Hayat Institute

ڪانفرنس ۾ جمعيت العلماءَ جو سرپرست چونڊيو ويو ۽ ١٩٥٧ع ۾ ڪين گهوٽڪي ڪانفرنس ۾ موقعي تي جماعت جو صدر چونڊيو ويو نہ صرف سنڌ جون ادبي ڪانفرنسون سندن ڪاوشن سان ڪامياب و ڪامران رهيون، پر پاڻ راڳ رهاڻين ۾ پڻ اڳرا هوندا هئا. سنہ ١٩٥٥ع ۾ "اداره روح ادب سنڌ" اداري جي سهڪار سان هالا ۾ 'راڳ ڪانفرنس' سڏايائون، جيڪا پنهنجي نوعيت جي بهترين ڪامياب ڪانفرنس هئي. پاڻ ڪيترن ئي ادارن سان وابسط هئا. شاهہ لطيف يادگار ڪميٽي (١٩٥٥ع) ۾ ڪلچرل مرڪز جا ميمبر ٿيا، حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن جي مشاورتي ڪميٽي جا ميمبر هئا ۽ سنڌي ادبي بورڊ جا تہ هميشہ روح روان رهيا ۽ آخري ايامن تائين ان اداري سان منسلڪ رهيا.

مخدوم صاحب جن نہ صرف ادب/ ثقافتي ادارن ۾ دلچسپي ورتي، پر پاڻ علمي ميدان ۾ سندن سوچ ٻين پيرن مرشدن کان روشن خيال رهي، سندن ذاتي ڪوشش سان سنڌ اندر ٽي هاءِ اسڪول قائم ٿيا، جنهن جو ذڪر مخدوم صاحب ٽي- وي پروگرام ۾ ڪيو، جيڪو سندن مرڻ کان پوءِ نشر ڪيو ويو هو. ان پروگرام ۾ پاڻ فرمايائون تہ: "منهنجي ڪوشش سان ٽي هاءِ اسڪول قائم ٿيا، جن مان ٻہ اسڪول نہ هلي سگهيا، پر طالب الموليٰ هاءِ اسڪول دادو ڏاڍو ڪاميابيءَ سان هليو." جي، ايم سيد سندن تعليم سان دلچسپي جي وارتا بيان ڪندي لکن ٿا تہ: "طالب الموليٰ کي تعليم سان خاص دلچسپي آهي طالب الموليٰ هاسٽل ۽ طالب الموليٰ هاءِ اسڪول دادو سندن ان دلچسپيءَ جا زنده مثال آهن." (اهي جملا سائين جي، ايم سيد ١٩٦٧ع ڌاري لکيا هئا، جڏهن مخدوم صاحب جن زنده هئا. تنهن ڪري عبارت کي جيئن جو تيئن رکيو ويو آهي.) جي، ايم سيد مخدوم صاحب جن جي زندگيءَ جي گهڻي ڀاڱي سيني پهلوئن کي پنهنجي ڪتاب "جنب گذاريم جن سين" ۾ آندو آهي، سندن سياسي زندگي تي لکن ٿا تہ "مخدوم صاحب ١٩٥٢ع جي چونڊن ۾ سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبريءَ تي بنان مقابلي چونڊجي آيو. مسلم ليگ وزارتي پارٽيءَ جو ميمبر رهيو. مارشل لا کان پوءِ نئين آئين جي چونڊن ۾ مرڪزي اسيمبليءَ تي ميمبر چونڊجي آيو. مرڪز جي تازين چونڊن ۾ پڻ ڪامياب ٿيا" مخدوم صاحب جن پيپلز پارٽي ۾ شموليت کان پوءِ آخر تائين ان پارٽي سان وابسط رهيا. پر جيڪر حقيقت پسندي سان ڏٺو وڃي تہ سياست ۾ سندن دلچسپي، نہ هئڻ جي برابر هئي. سياست ڪرڻ، وقت علم ۽ حالتن جي مجبوري هئي ليڪن سندن گهڻي ڀاڱي لاڙو ادبي ۽ سماجي ڀلائي ۽ ثقافتي پهلوئن ڏانهن هو. ۽ ادب ۾ سندن خدمتون بي بها ۽ نہ وسارڻ جوڳيون آهن. سندن ڇپيل ۽ اڻ ڇپيل تصنيفن جو ڳاڻاٽو هيٺ ڏجي ٿو.

١- امام غزالي جا خط (ترجمہ) ٢- اسلامي تصوف (تاليف) ٣- خود شناسي (ترجمو) ۴- شيطان ۵- بهار طالب ٦- رباعيات طالب ٧- يادِ رفتگان ٨- مثنوي عقل و عشق ٩- ڪچڪول ١٠ ڇپر

۾ ڇڙيون ۱۱- ڪافي ۱۲- مصريءَ جون ٽڙون ۱۳- بياض طالب الموليٰ ۱۴- سنڌ جو شڪار
۱۵- يار خاطر ۱۶- مضامين طالب الموليٰ ۱۷- سماع العاشقين في سرور الطالبين.

انهن تصنيفن ڪان سواءِ سنڌن ڪيترائي تحقيقي مضمون مقالا ڇپيل آهن. جن جو علم ۽ ادب ۾ وڏو مقام آهي. خاص طور تي سنڌن تحقيقي مقالو "ڏهر" علمي لحاظ کان وڏي حيثيت رکي ٿو. ليڪن ايٿن ڪٿي ڇنجي ته هڪ سنڌ جي حيثيت رکي ٿو. وڏي ڳالهه اها ته سنڌ جي هڪ مهان ڏاهي ان "ڏهر" تي تنقيدي مضمون لکي، ان مقالي ۾ ايڏي ته ماهيت ۽ جاذبيت پيدا ڪري ڇڏي آهي، جو اهو مقالو مڪمل طرح سنڌ طور ڪتب ايندو رهندو. ليڪن ان "ڏهر" جهڙي قيمتي مقالي ڪان سواءِ سنڌ جي علم ۽ ادب ۾ مخدوم صاحب جن هڪ اهڙي بي بها سوکڙي ڏيئي ويا آهن. جنهن کي پڙهڻ ۽ پرجهڻ سان معلوم ٿو ٿئي ته پاڻ نه صرف شاعر هئا، پر وڏا محقق پڻ هئا. سنڌن انهيءَ انمول تحفي "ڪافي" ڪتاب تي علامه آءِ آءِ قاضي جن تبصرو ڪندي لکن ٿا ته: مخدوم محمد زمان جن جو هي ڪتاب سنڌي علم و ادب ۾ هڪ قابل قدر اضافو آهي. هن ۾ ڪافي جهڙي دلچسپ موضوع تي پهريون پيرو روشني وجهڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي، وڌيڪ ڪتاب تي ناقدانه انداز ۾ لکن ٿا ته: مخدوم طالب الموليٰ "ڪافي" لفظ جي اصل ۾ فروعن بابت جيڪي ڳالهيون ڳولي ڪڍيون آهن، سي سنڌس عزم ۽ محنت جو واضح مثال آهن. هر پهلوءَ کان لغوي خواه معنوي، اصولي خواه معمولي "ڪافي" متعلق خبرون جمع ڪيون اٿس ۽ پڙهندڙن اڳيان رکيون اٿس. مهمان نوازي جا سڀ شرط پورا ڪيا اٿس. رڳو ڪائيندڙن جي طرز خوراڪ ۽ هاضمي جي ضرورت آهي ۽ جيڪي پڙهندڙ اهليت رکن ٿا، سي هن ڪتاب مان گهڻو ئي لاڀ پرائيندا." مون هڪ طالب علم جي حيثيت سان "ڪافي" ڪتاب جو مطالعو ڪيو آهي. ۽ ان نتيجي تي پهتو آهيان ته هيءُ ڪتاب "ڪافي" صنف جي ڄاڻ لاءِ مڪمل ۽ املهه ڪتاب آهي، جنهن ۾ "ڪافي" کي تحقيقي انداز سان پيش ڪري، تمام باريڪ بيني ۽ عام فهم ٻوليءَ ۾ مثالن ۽ تاريخي حوالن سان سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. هونئن به علم ۾ آخري ڪابه ڳالهه ڪونهي، ان ڪان سواءِ سنڌ تي ڌارين جي يلغارن سبب سنڌ تي جيڪي ناگهاني آفتون آيون، تن ٻين تباهين ۽ بربادين سان گڏ، اسان جي علم ۽ ادب کي پڻ هاڃو رسايو ۽ ته بالا ڪري ڇڏيو. اهوئي ڪارڻ آهي، جو اسان اڃا ڪيترين ادبي صنفن جي خالن کي پُر ڪري نه سگهيا آهيون. ڊاڪٽر الانا سچ چيو آهي ته:

"اسلام جي آمد کان اڳ واري سنڌي علم جي تاريخ جي ڪابه خبر پئجي نه سگهي آهي. هن ڏس ۾ راجستان ۽ گجرات جي پراڻن ڪتب خانن کي اٿلائڻ پٿلائڻ گهرجي؛ ڇاڪاڻ ته فاتح سنڌ، غازي محمد بن قاسم (۷۱۲ع) جي حملي وقت ۽ دبيل جي فتح وقت ڪي سنڌي لوهاڻا، ٻرواين غيرمسلم رياستن ڏانهن لڏي ويا ۽ اوڏانهن وڃي پناهه ورتائون. ممڪن آهي ته لڏپلاڻ ۾ هو

کي علمي ۽ ادبي شيون پاڻ سان کڻي ويا هجن. جيڪي شايد هِن ڏس ۾ اسان جي رهنمائي ڪن. پر تنهن هوندي به هيءَ "ڪافي" ڪتاب انهيءَ صنف جي لحاظ کان پيڙهه جي پٿر ثابت آهي.

مخدوم طالب الموليٰ جن جي علمي ۽ ادبي خدمتن جي اعتراف لاءِ لازمي آهي ته سنڌ جا اديب ۽ دانشور سنڌ جا وڏا قلم ڏٿي مٿن لکرائين ۽ لکن؛ ڇاڪاڻ ته سندن انهيءَ علمي ميدان ۾ بي شمار خدمتون آهن. آخر ۾ سندن علمي ۽ ادبي خدمتن جي اعتراف ۾ محترم علي احمد بروهي جا اهي ڪلما پيش ڪجن ٿا. جيڪي سندن حال حيات ۾ ۱۵ اپريل ۱۹۸۸ع تي لياري ڪراچي بزم طالب الموليٰ جي سهاري هيٺ ٿيل مشاعري ۾ ڇپيا ويا:

"سنڌ جي علم جي روشنيءَ کي گل ڪرڻ ۾ وڏو حصو سنڌ جي پيرن، ميرن، سڌين ۽ وڏيرن جو آهي. پر مخدوم صاحب سنڌ جو اهو پير آهي، جيڪو سنڌي مقصد سان سچو ۽ سنڌي ٻولي ۽ ادب جو مکيه خدمت گار آهي.

مددي ڪتاب

۱. ڇپر ۾ ڇڙيون
۲. ڪافي
۳. جنب گذاريم جن سين
۴. مهراڻ سوانح نمبر
۵. مهراڻ جا مختلف پرچا

سارس- اپريل، مئي ۱۹۹۳ع

---

* هرهڪ ماڻهو هڪ ٻئي کي ڦرڻ گهري ٿو.
* هر واپاري پاڻ وٽ سٺي شي رکڻ لاءِ تيار نه آهي.
* سبقت کڻڻ لاءِ هر شخص ٻئي کي نقصان ڏيڻ ۾ هٺڪي نٿو.
* خودثنائي عظيم عيب آهي.
* خود فروشي هلڪڙائي آهي.

(حضرت مخدوم طالب الموليٰ)

Gul Hayat Institute

لڏي ويا اڏي ويا سخن جي عمارت

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ

ولادت: ٦ آڪٽوبر ١٩١٩ع
وفات: ١١ جنوري ١٩٩٣ع

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ، علم پرور، زماني جا گوهر ۽ مردم شناس شخص هئا. سندن والد جو نالو مخدوم غلام محمد هو. جيڪو پڻ پنهنجي دؤر ۾ هڪ مصلح ۽ غريب پرور هو. خانداني طور ورهين کان وٺي خدمت خلق جي عيوض کين 'مخدوم' جو لقب مليو، جيڪو تاحال ساڳئي جذبي ۽ خدمت سان سنڀاليندا اچن ٿا. سندن مريدن جو تعداد نوَ لک چيو وڃي ٿو، جنهن سبب سندن گادي 'نو لکي گودڙي' جي نالي سان مشهور آهي. مخدوم طالب المولىٰ ان گاديءَ جا ١٧ نمبر سجاده نشين هئا.

مخدوم صاحب روحاني فيض سان گڏ تعليم جي ترويج ۾ به اهم ڪردار ادا ڪيو. پاڻ سروري اسلاميه ڪاليج هالا، طالب المولىٰ اورينٽل ڪاليج هالا، سنڌ طبيه ڪاليج حيدرآباد، طالب المولىٰ هاءِ اسڪول دادو قائم ڪري، علم جي شمع کي روشن رکيو. ان کان علاوه پاڻ سون جي تعداد ۾ غريب شاگردن ۽ شاگردياڻين کي فيون، ڪتاب ۽ لٽا ڪپڙا وٺي ڏيندا هئا. غريب شاگردن جي ته باقاعده وٺن لسٽ هوندي هئي. پاڻ ان ڪم کي ادا ڪندي روحاني تسڪين محسوس ڪندا هئا. حالانڪ روايتي طور تي اسان وٽ گادي نشين بزرگ جديد تعليم جا مخالف رهيا آهن ۽ ڪن بزرگن ته ڪوشش ڪري تر ۾ اسڪول کولڻ جي مخالفت پڻ ڪئي آهي.

مخدوم صاحب جي شخصيت جو ٻيو اهم ترين پهلو علم و ادب پروري آهي. پاڻ پنهنجي دؤر جا وڏا عالم، اديب ۽ شاعر هئا. سنڌي ادب جون ڪلاسيڪي روايتون سندن تحريرن ۾ نمايان نظر اچن ٿيون. پاڻ شاعري جي ذريعي قومي سجاڳي جو ڏس ڏنو اٿن. ان سان گڏ انساني اقدار جي فروغ لاءِ به پنهنجي قلم ذريعي راهه هموار ڪئي اٿن. مخدوم صاحب جن نه صرف سنڌ جي سماجي ۽ تهذيبي قدرن جي پاسداري ڪئي، پر ادبي اصولن ۽ ٻوليءَ جي گهاڙيٽن جو به ڀرپور خيال رکيو. شاعريءَ ۾ ڪهڙن لفظن جي ٻيهڪ گهڙ ٿي سگهي ٿي، ان لاءِ پاڻ 'لغات سنڌي محمفات' ترتيب ڏنائون. جو سندن حياتيءَ ۾ آخري ڪتاب شايع ٿيو. ان کان علاوه

Gul Hayat Institute

علم ادب جي ترقي لاءِ هالا مان 'فردوس'، 'شاعر'، 'طالب المولیٰ' ۽ 'روح ادب' جهڙا معياري رسالا ڪڍيائون.

سنڌن تصنيفن ۽ تاليفن ۾ هيٺيان ڪتاب سنڌي ٻولي ۽ ادب جو قيمتي سرمايو آهن.

١۔ رباعياتِ طالب
٢۔ ڪچڪول طالب
٣۔ بهارِ طالب
٤۔ شانِ سروري
٥۔ مثنوي عقل و عشق
٦۔ خودشناسي
٧۔ بياضِ طالب المولیٰ
٨۔ امام غزاليءَ جا خط
٩۔ شيطان
١٠۔ سنڌ جو شڪار
١١۔ مصريءَ جو ٽڙون
١٢۔ ڪوڙ
١٣۔ مضامين طالب
١٤۔ ڪافي
١٥۔ ڇپر ۾ ڇڙيون
١٦۔ يادِ رفتگان
١٧۔ سماع العاشقين
١٨۔ اسلامي تصوف
١٩۔ لغات سنڌي مخففات

Gul Hayat Institute

شاعريءَ ۾ پاڻ اول 'بيوس' ۽ 'فراقي' ان کان پوءِ 'زمان شاهه' ۽ 'طالب' تخلص رکيائون. ۽ ١٩٤٩ع کان بعد مستقل طور 'طالب المولیٰ' جو تخلص اختيار ڪيائون، جو سندن نالي جو هڪ حصو بڻجي ويو.

پاڻ نه صرف روحاني سلسلي ۽ تصنيف ۽ تاليف ۾ مشغول رهيا پر سنڌي روايتي شاعري ۽ راڳ کي ترقي وتراڻ لاءِ مشاعرن جون محفولن منعقد ڪندا هئا بزمِ طالب المولیٰ جون شاخون پوري سنڌ ۾ قائم هيون/ آهن، جن جي سري هيٺ وڏا وڏا مشاعرا ۽ ادبي محفلون ٿينديون هيون، جن جي پاڻ سرپرستي ڪندا هئا. ١٩٥٢ع ۾ جيڪا ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي هئائون ان ۾ جيڪي تجويزون ڏنائون انهن جي آڌار تي، اڳتي هلي سنڌي ادبي بورڊ 'لوڪ ادب جي اسڪيم' جوڙي، جنهن طرفان هن وقت تائين لوڪ ادب جي مختلف موضوعن تي چاليهارو کن ڪتاب

شايع ٿي چڪا آهن.

پاڻ ٻه دفعا سنڌي ادبي بورڊ جا چيئرمين رهيا. سندن ايامڪاريءَ ۾ بورڊ جيڪي سنڌي ادب جي اشاعت ۽ ترقي لاءِ ڪارناما سرانجام ڏنا، اُهي ادبي تاريخ ۾ سنگ ميل جي حيثيت رکن ٿا. آخري ڏينهن ۾ پاڻ بورڊ طرفان غريب اديبن ۽ شاعرن لاءِ وظيفي جو اعلان پڻ ڪيو هئائون. جنهن تحت نه صرف مسڪين اديبن ۽ شاعرن کي ماهوار وظيفو ملندو هو پر ان سان گڏ اديبن ۽ شاعرن جي بيواهن کي به معاوضو ملندو هو.

بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت ۾ پاڻ سنڌي تاريخ ۽ لوڪ ادب جي املهه ورثي کي محفوظ ڪرڻ لاءِ مناسب اپاءُ ورتائون. سندن دؤر ۾ بورڊ جي ملڪان ملڪ مشهوري ٿي ۽ ملڪي اهم ادبي ادارن ۾ بورڊ جو نالو روشن ٿيو.

سندن سياسي زندگيءَ تي نظر وجهجي ٿي ته سندن ڪردار ملڪي سياست ۾ نمايان نظر اچي ٿو. پاڻ سياست ۾ اصول واري سياست جا قائل هئا. مرڻ گهڙي تائين اصولن سان سوديبازي ڪين ڪيائون. هميشه ذاتي مفاد کان مٿي ٿي سوچيائون ۽ ملڪي مفاد کي هردم مقدم رکيائون. پاڻ ٽي ڀيرا قومي اسيمبليءَ جا ميمبر چونڊيا. عوام جي آگاهي ۽ صاف سٿري سياست جي فروغ لاءِ مخدوم صاحب هالا مان مختلف وقتن ۾ ٽن اخبارن 'پاسبان'، 'الڪوثر' ۽ 'الزمان' جو اجراع ڪيو ۽ انهن جي هر لحاظ کان سرپرستي ڪئي.

شخصي طور مخدوم صاحب جي کهڙي ڳالهه ڪجي وڏي مٺيا وارا مرد هئا. عام زندگي ۾ نفاست ۽ نزاڪت پسند هئا. وس پڄندي ڪنهن کي تڪليف نه ڏيندا هئا. ڪنهن تي حُڪم به نه هلائيندا هئا. بلڪ ڳالهائڻ ۾ به امري صيغو استعمال نه ڪندا هئا. روح رنجائڻ پاپ سمجهندا هئا. اهڙا گوهر صدين کان پوءِ جنم وٺندا آهن. سندن وفات سان سنڌي علم ادب ۽ سماج ۾ اهڙو خال پيدا ٿيو آهي، جنهن جو پرجڻ مشڪل آهي.

ماهوار پيغام رسالو، فيبروري- مارچ ١٩٩٣ع

Gul Hayat Institute

* سچي پيار ۽ خلوص سان ٿي دليون قربيون آهن.
* جهرڪن ۾ جيترو ڦڏو آهي، اوترو ڦڏو فقط ماڻهن ۾ آهي.
* مرد انهيءَ مِهريءَ وٽ ڦاسندو، جنهن ۾ مِهرَ هوندي.
* خودغرض سچي کان بي غرض اندو چڱو.

(حضرت مخدوم طالب المولىٰ)

مخدوم طالب الموليٰ جي ياد ۾

ڪوڙين ڪن سلام...!

هن فاني ماڳ مان جڏهن ٻه ڪا مهان شخصيت، ماڳ مٽائيندي آهي، ته اسان جا دانشور، اديب، مفڪر، شاعر ۽ سگهڙ عقيدت جي اظهار طور، ان مهان شخصيت کي پنهنجي ذات ۾، انجمن ۽ ادارو ڪوٺيندا ۽ لکندا آهن. پر ان سلسلي ۾ هن حقير جي راءِ يا خيال ذرا مختلف آهي. ملاحظ فرمائيندا:

دراصل اهڙيون مهان شخصيتون پنهنجي ذات ۾ بلاشبہ هن جنسار جي سونهن طور هڪ سدابهار چمن هوندا آهن، جنهن ۾ قسمين- قسمين ٻوٽا، ميويدار وڻ، ڇانو ڏيندڙ وڻ ۽ قسمين گل هوندا آهن، جن ۾ مگريو، موتيو، چنبيلي، سوسن، سنبل، ٽانگر، ٽٽرا، جنگي جرقل ۽ سيني ڪان مٿانهون گل گلاب جو، ذهن ۽ قلب کي معطر ڪندڙموجود ۽ ٽڙيل نظر ايندا آهن، جيڪي پنهنجي پنهنجي ذات ۾ نرالي خوشبوءِ سان سرشار هوندا آهن، پر سونهن، سوڀيا ۽ من موهيندڙ ۽ سڄي چمن جي رونق ۾ اضافو ڪندڙ هو هڪ گلاب جي گل وانگر اڄ ٻه ٽڙيل ۽ فضا کي معطر ڪرڻ ۾ نمايان نظر ايندو.

پر اڄ چمن ۾ رونق نہ هئي ۽ نہ پکين جي مٺي لات هئي، ڇاڪاڻ تہ چمن ۾ رونقدار گلاب جو گل، سن ١٩٩٣ع جي سج طلوع ٿيڻ سان مرجهائجي ويو هو. ڪيس عيسوي سن راس نہ آيو هو. دراصل هو اسلامي هجري سن جو شيدائي هو، جيڪو محرم الحرام جي ڪربلا جي ڪيس سان ياڊن سان منسوب ٿيل آهي، ان جو بنيادي سبب اهو هو جو سندن وڏڙن جون روايتون ٻه هجري سن سان وابستہ رهنديون پيون ايون.

اڄ جڏهن ماضيءَ جا ورق، ڪتاب جي ورقن جيان اٿلائبا، تہ تصور ۾ ڦليلي ڪنارا، مهراڻ جي طغياني جيان موجزن نظر ايندا، ڇاڪاڻ تہ اڄ اُهو گل، ڀيڙي ڪنيار جي اڱڻ ۾ ٽڙيو هو. چئني پاسي فضا ۾ خوشبوءِ ئي خوشبوءِ ڦهليل هئي. هر هڪ چهرو گل وانگر ٽڙيل هو. انهن کي روح جي غذا ملي ويئي هئي.

اُهو مخصوص گل، هڪ مخصوص ڪرسيءَ تي براجمان هو ۽ سندس چئني پاسي شمع وانگر پتنگ بنجي، پوئنرا، پيرا ڏيئي رهيا هئا. اسان تي تارن جي جهرمر ۾ جيئن چنڊ جي چانڊاڻ سڄي ارض کي روشني بخشيندي آهي، تيئن سندس شخصيت، ان سڄي مجلس کي رونق بخشي رهي آهي. ان گهڙي سندن سدابهار چهري تي، سدابهار مرڪ هئي.

جيئن جيئن رات پنهنجي شباب تي ايندي ويئي، تيئن تيئن، سدابهار سهاڳڻي پيروي عروج تي ايندي ويئي. ان ڪان پوءِ راڳ جو اڻ ڪٽندڙ سلسلو، رات جي خاموشيءَ کي چيريندو، محفل کي مست ڪندو، قافلي جي صورت ۾ اڳتي وڌندو ويو.

راڳ جو آغاز، يمن ڪلياڻ ڪان وٺي، راڻي ۽ مومل، سسئي پنهون، سورٺ، راءِ ڏياچ ۽ فجر جي

"پرياتي" ۽ "آسا" تي اختتام پذير ٿيو هئو. ان دوران سڄي محفل مٿان وجد جي ڪيفيت طاري ٿيل هئي. ائين پئي لڳو. ڄڻ وقت بيهي رهيو آهي ۽ دنيا سڄي ساڪت ۽ جامد ٿي ويئي آهي.

اهڙن روح پرور موقعن تي، جڏهن به هن حقير کي خبر پوندي آهي ته اڄ فلاڻي هنڌ، مجلس جو مور اچڻو آهي، ته ان گهڙي هڪ عجيب قسم جو سرور محسوس ٿيندو هو ۽ ڪيئي راتيون، ان محبوب جي ديدار پسندي وهامي ويندڙيون هيون. اهي گهڙيون لمحا، روح ۾ تازگي پيدا ڪندا هئا. اُن من موهيندڙ صورت، ايترو ته متاثر ڪيو هو، جو بقول لطيف سائين جي:

"نهائينءَ کان نينهن، سک منهنجا سپرين،
سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري!"

سندن ذات سان ايڏي والهانه عقيدت هئي، جو گهر ٻار ۽ دنيا جا ڪيئي، ڪم ڪاريون ڇڏي، سندن حاضري ۽ ديدار ضرور ڪندو هوس. چاهي مينهن هجن، طوفان هجن، سيارو هجي يا گرمي هجي، جيسين سندن ديدار نه ڪندو هوس، تيسين بي قراري هوندي هئي!

رب سائينءَ کين ٻاجهاري دل سان نوازيو هو. هو سنڌ واسين جي دردن جو دارون ۽ مسيحا هئا سندن شيرين گفتاري، ايڏي ته مسحور ڪن ۽ سحر انگيز هئي، جو جيستائين پاڻ ڳالهائيندا رهندا هئا. تيستائين دل پئي چاهيندي هئي، ته پاڻ ڳالهائيندا ئي رهن ۽ مان سندن چپن مبارڪن مان نڪتل لفظ جي چاش چکيندو ئي رهان!

سندن ذات گهڻ پهلو هئي، جيڪڏهن انهن تي روشني وجهبي، ته ڪابه اهڙي ڪنڊ خالي ناهي، جتي سندن ذات پوئتي رهيل هجي، پاڻ سدائين علم ۽ ادب جي مشعل کي دست مبارڪ ۾ کنيو، اڳتي وڌندا رهيا. اهڙيءَ طرح علمي ۽ ادبي دنيا ۾ ڪافي خدمتون سرانجام ڏيندا رهيا. سندن چوڻ هو ته، "جيسين خدمت نه ڪبي، تيسين مخدومي، ڪو وڏو منصب نه آهي." دراصل اها خدمت ئي آهي، جيڪا انسان کي مخدوم بنائي ٿي.

سندن زندگيءَ جي وڏي ۾ وڏي خدمت جو صلو، سنڌي ادبي بورڊ، جهڙو بين الاقوامي ادارو آهي، جنهن لاءِ پاڻ اربي ڇڏيائون ۽ پنهنجي هڙون- وڙون، ادبي بورڊ ۽ ادبي بورڊ جي ننڍڙن- ننڍن ڪل پرزن (ملازمن) مٿان هڪ ايڏو وڏو احسان ڪيائون، جو رهندي حياتي تائين هڪ يادگار ڪارنامو رهندو، جو گريجوئٽي ۽ پينشن رائج فرمائي، مسڪين ملازمن جي ٻچن جو مستقبل روشن ڪري ڇڏيائون. بورڊ جي احاطي ۾ سندن دست شفقت سان لڳايل ٻوٽا، اڄ وڏي ويجهي وڻ ٿي ويا آهن ۽ ان جا ميوا، پنهنجن نميل ٽارين سان، سندن ذات کي ياد ڪري، نيازمندي ۽ عقيدت جي طور نميا پيا آهن، ائين ٿو لڳي، ڄڻ ميويدار وڻ، جهڪي سندن ذات جي عڪاسي ڪري رهيا آهن.

پر اڄ جڏهن اسين سندن بنيءَ تي نذرانه عقيدت جا گل پيش ڪرڻ لاءِ پهچون ٿا ته اتي به گلاب جا گل، هر ايندڙ جي آجيان لاءِ ترڙيل نظر ايندا آهن. قليليءَ جا ڪنارا کين اڄ به ياد ڪن پيا!

"ڪٿا منجهه قرار، هئا هيڪاندا سنگ ۾،
ڳاهي، ڳاهه فراق جي ڪيا ڏارون ڏار،
نه ڄاڻان ٻيهار، ڪير ملندو ڪنهن سان!"

"عبرت" ١٩ آگسٽ ١٩٩٣ع

Gul Hayat Institute

منير هالائي

ڪو ڪو ماڻهو، موتيءَ داڻو

ملڪ، قومون ۽ سماج پنهنجي عظيم انسانن سان سڃاتا ويندا آهن، اهي انسان جيستائين زنده هوندا آهن، تيستائين پنهنجي ملڪ، قوم ۽ سماج جا امين ۽ رکوالا هوندا آهن ۽ پنهنجي زندگي کان پوءِ قوم جي سڃاڻپ ۽ عظمت جو اهڃاڻ هوندا آهن. اهڙا ماڻهو روز روز پيدا ڪونه ٿيندا آهن ۽ جڏهن پيدا ٿيندا آهن ته پنهنجي طبعي زندگيءَ کان پوءِ به صدين تائين ياد ڪيا ويندا آهن. قومن جي عظيم انسانن ۾ سماج سڌارڪ، شاعر، اديب، فنڪار، روحاني پيشوا، صوفي ۽ بزرگ هستيون شامل هونديون آهن. اسان جي سنڌ جو اهڙو ئي هڪ عظيم انسان مخدوم طالب المولىٰ تازو ١١، جنوري ١٩٩٣ع تي اسان کان جدا ٿي ويو. مخدوم طالب المولىٰ مٿين سڀني ڪردارن جي اعليٰ وصفن جو مالڪ هو، پنهنجي ليکي مخدوم صاحب سنڌ جي هڪ تمام وڏي روحاني گادي جو سجاده نشين ٿي گذريو آهي، اسان جي پياري سنڌ صوفي بزرگن جي ڌرتي آهي، شاهه، سچل، سامي، بلاول ۽ شاهه عنايت جهڙا عظيم ۽ لافاني انسان نما پيامبر هن ڌرتيءَ تي جنم ڏنا آهن. اوائلي دور جي هنن بزرگن ۽ روحاني پيشوائن جي پوري زندگي انسانيت، ڀلائي ۽ بقا لاءِ وقف هئي، ايتري قدر جو ڪن پنهنجي جان جو نذرانو پيش ڪيو ته ڪي گهاڻي ۾ پيڙهيا ويا، ليڪن بعد ۾ بزرگي ۽ پيري مريديءَ جا معيار ۽ ماڻا بلڪل بدلجي ويا، سنڌ ۾ روايتي پير ته هتان جي عوام لاءِ عذاب بڻيو رهيو آهي.

مون کي ياد آهي ته هڪ ڀيري بزم طالب المولىٰ جي مرڪزي گڏجاڻي ۾ (جنهن جي صدارت مخدوم طالب المولىٰ پاڻ ڪئي هئي) تقرير ڪندي مون چيو هو ته سنڌ ۾ روايتي پير هميشه غير تعميري سرگرمين جو سرواڻ رهيو آهي پر مخدوم صاحب ان جي مقابلي ۾ جگ کان جدا آهي. پاڻ هڪ اعليٰ انسان آهن، ڪين ڪائي ڪرامت جي دعويٰ ته ڪانهي پر پنهنجي بلند اخلاق جي سونهن سببان ماڻهن جي مَنَ کي موهي ڇڏيو اٿن ۽ پنهنجي عظيم بزرگن جي وقار تي حرف اچڻ نه ڏنو اٿن. دوست ته دوست پر سندن دشمن ۽ مخالف به ان ڳالهه جو کلي دل سان اعتراف ڪندا رهندا آهن ته الله سائين جيڪا شرافت ۽ سهپ مخدوم صاحب جن کي ڏني آهي، ان جو مثال ملڻ مشڪل آهي، ڪنهن انسان کي ڪا سگهه ڪانهي، مجبور ۽ مسڪين هجي، تنهن ۾ سهپ جو مادو آهي ته اهو سندس ڪمزوريءَ ۽ مجبوري ڪري به ٿي سگهي ٿو پر

Gul Hayat Institute

جيڪڏهن قسمت ڪنهن انسان کي نوازيو آهي، اوچي منصب تي ويهاريو اٿس، عوام ۾ سندس مڃتا ۽ هجي، مالي لحاظ کان خوشحال ۽ هجي ۽ هر لحاظ کان خودمختيار ۽ هجي ۽ پوءِ ۽ منجهس برداشت، صبر، سهپ جو مادو هجي ته اها سندس عظمت ۽ تهذيب جو اهڃاڻ آهي.

تازو سنڌي ادبي بورڊ جو معاملو اخبارن ۾ تمام گهڻو آيو هو. مسئلو ڇا ۽ هو ان جي گهرائيءَ جي مون کي خود خبر نه آهي پر مخدوم صاحب جي وات مان هڪ ۽ گهٽ لفظ نه آيو، نه ته جنهن منصب جي مخدوم صاحب جن جي شخصيت هئي، ان لاءِ سنڌي ادبي بورڊ جي چيئرميني وڏي ڳالھ نه آهي، ڀلا جنهن جي صلاح سان وفاقي ۽ صوبائي وزارتون ٺهيون هجن، ان لاءِ هي ڪهڙي ڳالھ آهي؟ ان کان اڳ ۽ ڪنهن زماني ۾ بورڊ کي حيدرآباد شهر ۾ آفيس لاءِ جاءِ گهربي هئي، مخدوم صاحب سول لائنس وارو بنگلو بورڊ کي وڪڻي ڏنو، سو ۽ جنهن قيمت ۾ پاڻ چار سال اڳ خريد ڪيو هئائون، ان قيمت ۾. اڳتي هلي سندن مخالفن انهيءَ ڳالھ تي اعتراض ورايو ته پاڻ مٿان ميٺ ۾ بورڊ کي پئسا موٽائي ڏنا ۽ گهر واپس ورتو. پنهنجن مخالفن کي ڪنهن زبان سان ۽ برو ڀلو ڪو نه چيائين. سياست ۾ مختلف قسم جي بيان بازي اڄڪلھ عام آهي، ليڪن مخدوم صاحب جن جو اڄ تائين ڪوبه اهڙو بيان نه آيو هوندو. جو ڪنهن جي دل آزاري ٿي هجي. مخدوم صاحب عام محفل ۾ ۽ لفظ اهڙا توري تکي ڳالهائيندو هو، جو ٻڌڻ وارو اڇرج ۾ پئجي ويندو هو. اهڙو تهذيب يافته، سلڇڻو ۽ نفيس ماڻهو هن صديءَ ۾ مشڪل پيدا ٿيو هوندو.

سوانح حيات:

مخدوم طالب المولىٰ جن جو پورو نالو محمد زمان هو، سندن والد جو نالو مخدوم غلام محمد هو، پاڻ سنڌ جي مشهور روحاني سرور گادي جا سورنهان گادي نشين هئا. سندن خاندان مان مخدوم فخرالدين صغير پهريون بزرگ هو، جنهن چوڏهين صدي عيسويءَ جي وچ ڌاري سنڌ جي قديم شهر "هالا ڪنڊي" (جو هاڻ، هالا پراڻا سڏجي ٿو) ۾ سڪونت اختيار ڪئي. ان ساڳئي زماني ۾ متعلوي ساداتن جي جد اعلىٰ سيد حيدر شاھ بن سيد مير علي شاھ پڻ هرات کان اچي هالن پراڻن ۾ سڪونت اختيار ڪئي هئي، جنهن جي اولاد شاھ عبداللطيف ڀٽائي رحه آهي.

مخدوم فخرالدين صغير، مخدوم نوح رحه جي ڏاڏي مخدوم اسحاق جو ڏاڏو هو، پاڻ خليفه اول حضرت ابوبڪر صديق رضه جن اولاد مان آهن، ان ڪري صديقي پڻ سڏجن، مخدوم نوح جي معتقدن جو تعداد ان زماني ۾ نو لک چيو ويندو هو، ان ڪري "نو لکي گودڙي" پڻ سڏجي. حضرت مخدوم نوح رحه جي سجاده نشين جا نالا هن ريت آهن.

(١) مخدوم امين محمد (پهريون) ولد مخدوم نوح رحہ
وفات (١٦٤٠)- پيدائش (١٥٤٥)

(٢) مخدوم ابوالخير ابو محمد ولد مخدوم امين محمد (پهريون)
وفات (١٦٠٦)- پيدائش (١٥٧٢)

(٣) مخدوم عبدالخالق ولد مخدوم ابوالخير
وفات (١٦٧٠)- پيدائش (١٦٢١)

(٤) مخدوم محمد زمان (پهريون) ولد مخدوم عبدالخالق
وفات (١٧٠٥)- پيدائش (١٦٤٥)

(٥) مخدوم ميرمحمد (پهريون) ولد ميان مٺن ولد ميان ميرمحمد ولد مخدوم ابوالخير
وفات (١٧٣٦)- پيدائش (١٦٨٧)

(٦) مخدوم محمد زمان (ٻيو) ولد مخدوم مير محمد (پهريون)
وفات (١٧٧٠)- پيدائش (١٧٠٧)

(٧) مخدوم مير محمد (ٻيو) ولد مخدوم محمد زمان (ٻيو)
وفات (١٧٨٨)- پيدائش (١٧٦٦)

(٨) مخدوم محمد زمان (ٽيون) ولد مخدوم مير محمد (ٻيو)
وفات (١٨٠٧)- پيدائش (١٧٦٦)

(٩) مخدوم مير محمد ٽيون ولد مخدوم محمد زمان (ٽيون)
وفات (-)- پيدائش (-)

(١٠) مخدوم امين محمد (ٻيو) ولد ميان پنيلڏو ولد ميان مٺن ولد مخدوم محمد زمان (ٻيو)
وفات (١٨٣٧)- پيدائش (١٧٩١)

(١١) مخدوم محمد زمان (چوٿون) ولد مخدوم امين محمد (ٻيو)
وفات (١٨٥٢- پيدائش (١٨١٨)

(١٢) مخدوم امين محمد (ٽيون) ولد مخدوم محمد زمان (چوٿون)
وفات (١٨٨٦)- پيدائش (١٨٣٨)

(١٣) مخدوم محمد زمان (پنجون) ولد مخدوم امين محمد (ٽيون)
وفات (١٩١٣)- پيدائش (١٨٦١)

Gul Hayat Institute

(۱۴) مخدوم ظهيرالدين ولد مخدوم امين محمد (ٿيون)
وفات (۱۹۲۷)- پيدائش (۱۸۳۶)

(۱۵) مخدوم غلام محمد ولد مخدوم ظهيرالدين
وفات (۱۹۴۴)- پيدائش (۱۸۸۶)

(۱٦) مخدوم محمد زمان (ڇهون) ولد مخدوم غلام محمد
وفات (۱۹۹۲)- پيدائش (۱۹۱۹)

(۱۷) مخدوم امين محمد فهيم ولد مخدوم محمد زمان
(موجوده)

مخدوم طالب المولىٰ جن جي جنم تاريخ ۲٦ سيپٽمبر ۱۹۱۹ع مطابق ۹ محرم ۱۳۳۸ھ آهي. سندن اصل نالو محمد زمان آهي. طالب المولىٰ سندن تخلص آهي. ان کان اڳ پاڻ "بيوس"، "فراقي"، "زمان شاهه" ۽ "طالب" جو تخلص سان شاعري ڪندا هئا. مگر "طالب المولىٰ" مٿن اهڙو ٺهڪي آيو جو اڄ به ڪيترن ماڻهن کي سندن اصل نالي جي ڄاڻ ئي ڪانهي.

ادبي خدمتون:

۱۹۳٦ع ۾ پاڻ انجمن علم و ادب. جو پايو وڌايون. جنهن جي سهاري هيٺ ڪيتريون ئي ادبي ڪانفرنسون به ٿيون. ان کان پوءِ پاڻ هالن ۾ الزمان پريس پڻ قائم ڪيائون ۽ هفتيوار اخبار "پاسبان" ۽ "الزمان" ڪيترو وقت نڪتيون. ۱۹۵۰ع ۾ هالن مان سندن سرپرستيءَ ۾ ماهوار ادبي رسالو "فردوس" جاري ٿيو جيڪو سنڌي ادب جو هڪ ميجيل رسالو ثابت ٿيو. ۱۹۵۲ع ۾ ستيان شهر مان. ماهوار سنڌي رسالو "طالب المولىٰ" مخدوم صاحب جي سرپرستي سان ماستر جمعي خان "غريب" جي ادارت ۾ جاري ٿيو. ۱۹۵٦ع ۾ حيدرآباد مان مخدوم صاحب جي سرپرستيءَ ۾ "شاعر" نالي ماهوار رسالو پڌرو ٿيو. ۱۹۵۷ع ۾ پاڻ سنڌ جي شاعرن جي جماعت "جمعيت الشعراءَ) جا صدر چونڊيا ويا. ۱۹۵۴ع ۾ "اداره روح ادب سنڌ" جو بنياد رکيائون، جنهن سهاري هيٺ فيبروري ۱۹۵۵ع ۾ هالن ۾ هڪ مخصوص انداز ۾ راڳ جي ڪانفرنس ٿي ۽ ماهوار رسالو "روح ادب" جاري ٿيو.

نومبر ۱۹۵۵ع ۾ بزم طالب المولىٰ جو بنياد پيو. جنهن جا پاڻ سرپرست ٿيا. "بزم طالب المولىٰ" جي پاڻ ڪڏهن به ڪنهن جي مالي مدد قبول نہ ڪيائون. هن وقت سڄي سنڌ ۾ بزم طالب المولىٰ جون ۳۰ کان به وڌيڪ شاخون آهن. ۱۹۸۰ع واري ڏهاڪي ۾ بزم "طالب المولىٰ" تمام فعال نموني سان ڪم ڪيو ۽ ڪيترا سال تہ هر مهيني ۾ هڪ طرحي مشاعرو منعقد ٿيندو هو ۽ هڪ ئي طرح تي بزم طالب المولىٰ جي سڀني شاخن ۾ هڪ ئي ڏينهن ۽ هڪ ئي ٽائيم

مشاعرو ٿيندو هو، شاعرن جي اهڙين محفلن جو سلسلو، سو به اهڙي منظم طريقي سان شايد ڪنهن ٿيو هجي. جنوري ١٩٥٦ع ۾ بزم طالب المولىٰ جي سهڪار سان خواجه محمد ...مت" جي اهتمام سان "لاڙ سنڌي ادبي ڪانفرنس" جو ٿيو، جيڪا هر سال ٿيندي ... ١٩٥٥ع ۾ پاڻ سنڌي ادبي بورڊ جا ميمبر ٿيا ۽ ان کان پوءِ به ٻيرا چيئرمين بڻ ٿيا.

مخدوم طالب المولىٰ جن جي تصنيف، تاليف ۽ ترجمو ٿيل ڪتاب هيٺان آهن. ممڪن ...جان مون کان ڪو رهجي ويو هجي.

١ـ امام غزالي جا خط (ترجمو)
٢ـ اسلامي تصوف (تاليف)
٣ـ خود شناسي (ترجمو)
٤ـ شيطان
٥ـ بهارِ طالب
٦ـ رباعياتِ طالب
٧ـ يادِ رفتگان
٨ـ مثنوي عقل و عشق
٩ـ ڪشڪول
١٠ـ سنڌ جو شڪار
١١ـ مصريءَ جون ترڙون
١٢ـ ڪوڙ
١٣ـ مضامين طالب
١٤ـ ڪافي
١٥ـ شانِ سروري
١٦ـ چپر ۾ چڙون
١٧ـ ديوانِ طالب المولىٰ
١٨ـ سماع العاشقين سرور الطالبين

Gul Hayat Institute

سندن ڪتاب "ڪافي" دراصل هڪ تحقيقي ڪتاب آهي، جنهن ۾ پاڻ سنڌي ڪافي متعلق تحقيق ڪئي اٿن. ان کان علاوه "ديوان طالب المولىٰ" ۾ پاڻ سنڌي الف- ب ۾ ڪجهه حرفن جو واڌارو ڪري انهن تي به طبع آزمائي ڪئي اٿن، جيڪو ڪارنامو منهنجي خيال ۾ ان کان اڳ سنڌ جي تاريخ ۾ ڪنهن به نه ڪيو آهي. مخدوم طالب المولىٰ موسيقيءَ جو هڪ ڄاڻو هو، پاڻ باقائده موسيقيءَ جي تربيت ورتائون، سنگيت جي ميدان ۾ سندن خدمتون وسارڻ زيادتي ٿيندي. پاڻ هڪ نئين راڳڻي "زماني توڙي"، تخليق ڏني هئائون، ۽ ان کان علاوه راڳيندڙن

۽ موسيقارن جي سرپرستي ۾ ڪندا رهندا هئا، ڪيترين ئي موسيقيءَ جون ڪانفرنسون ۽ مقابلا ڪرائي فنڪارن کي انعام ڏئي سندن همت افزائي ڪندا رهندا هئا. مصري فقير ۽ حسين بخش ”خادم“ سندن درباري فنڪار هئا.

تعليمي خدمتون:

مخدوم خاندان جون تعليم جي ميدان ۾ خدمتون سنڌ ۾ ڪنهن کان ڳجهيون نه آهن. مخدوم غلام حيدر هاءِ اسڪول هالا، سروري اسلاميه ڪاليج هالا، طالب المولىٰ هاسٽل، سنڌ طبيه ڪاليج، طالب المولىٰ هاءِ اسڪول دادو ۽ کپري جي هاءِ اسڪول جي هاسٽل مخدوم صاحب جي تعليمي خدمتن جو هميشه اعتراف ڪندا رهندا.

آخري اکر:

اسان جي ملڪ، قوم ۽ سماج جو هي مهاپرش ۽ محسن انسان هاڻ جيئن ته اسان ۾ ڪونهي، مهذب قومن هميشه پنهنجي عظيم شخصن کي سڃاتو آهي ۽ انهن سان پنهنجا پيوند پختا ڪيا آهن ۽ انهن جي جاري ڪيل شين کي نئين ولولي ۽ جوش سان جاري رکيو آهي. سنڌ ۽ سنڌي قوم جنهن دور مان هن وقت گذري رهي آهي شايد اهڙو نازڪ دور اسان جي قوم مٿان اڳ آيو هجي جو قوم جي بقا ۽ وجود به خطري ۾ هجي، هر طرف واڳون وات ڪوليو ويٺا هجن ۽ قوم اگهور ننڊ ۾ هجي. ان وقت اسان جي قوم ڪيترن سماجي، سياسي ۽ معاشرتي سير ۾ گهيريل آهي، ليڪن سڀ کان اهم مسئلو تعليم جو مسئلو آهي. سنڌ جي ٻهراڙيءَ ۾ هن وقت اسڪولن جو تعداد ڪٿي ڳاڻيٽي جي حساب سان وڌيو آهي، ليڪن تعليم جو معيار جنهن سطح تي آهي اها ڳالهه ڪنهن کان به ڳجهي ناهي، خاص طور ويجهڙائي ۾ استادن جي جيڪا ڀرتي ٿي آهي، اها لڳي ٿو ته ڪنهن منظم طريقي سان رٿيل منصوبي تحت ٿي آهي جو اهي ماڻهو جيڪي ٻئي ڪنهن ڌرتي جي قابل نه هجن، اهي ماستر ڀرتي ڪيا ويا آهن. اسڪول ته اسڪول پر وڏن تعليمي ادارن جي حالت به ڪنهن کان ڳجهي ڪانه آهي، ايتري قدر جو حڪومت وٽ يونيورسٽين کي ڏيڻ لاءِ گرانٽ به نه آهي.

هن مقابلي واري دور جڏهن ڪوٽا سسٽم به پنهنجو مدو پورو پيو ڪري، نج ڪاري جو دور آهي (Privatisation) ڊگري جي وقعت هڪ پني کان وڌيڪ نه وڃي ٿيندي، اها ئي قوم اڳتي هلي سگهندي، جيڪا تعليمي ميدان ۾ اڳيان هوندي. شهرن ۾ ته اڄ ڪلهه (Private) اسڪول ڪلي پيا آهن پر ٻهراڙي جي ويچارن ابوجهه سنڌي ٻارن جو اڳتي هلي ڇا ٿيندو؟ نجي سطح تي ڪا به اميد ڪانهي ته ٻهراڙيءَ ۾ ڪو پرائيويٽ (Private) اسڪول هلي سگهي، ان ڪري سماجي تنظيمون پڻ هي ڪم ڪري سگهن ٿيون.

مخدوم جن تي مضمون لکندي آئون هيءُ ڳالهه ان ڪري لکي رهيو آهيان ته مخدوم خاندان

[illegible]

"طالب المولى تعليمي فائونڊيشن" (Talibul Maula Education Foundation) جو بنياد [illegible]

وجهون ۽ [illegible] طور تي [illegible]
ٿين ٿا ۽ اهڙا ڪيترا تعليمي فائونڊيشن [illegible]
انگلش ميڊيم [illegible]
طور تي هن جو استعمال لاءِ [illegible] ١٠ [illegible] سگهجي ٿو ۽
صرف هن ڪلاس ٥٠ ٻارن کي معياري تعليم مهيا ڪئي [illegible] ۹٠٠٠ [illegible] جي
پنهنجي پيرن علائقن جي ٻارن کي تعليم ڏئي سگهجي ٿي وقت سان گڏ هن تعداد وڌائي سگهجي ٿو.
ڇاڪاڻ ته مخدوم خاندان جي اثر رسوخ جي ڪري حڪومت [illegible] مدد ڪري سگهجي
ٿي ۽ ان کان علاوه بين الاقوامي رفاهي ادارا به هن وقت حڪومت کان وڌيڪ NGO's (غير
حڪومت تنظيمون) کي مدد ڏيڻ کي وڌيڪ ترجيح ڏيڻ پسند ڪن ٿا.

پنڌرهن روزه صورت ميگزين، ١ - فيبروري ١٩٩٣ع

Gul Hayat Institute

* پرايو آسرو ڪرڻ يعني ناڪامي.
* ڇڱي وات نه ولڻ انڌائي، ڇڱي ڳالهه نه وٺڻ ٻوڙائي، ڇڱي گفتگو نه ڪرڻ گونگائي، ڇڱي رهاڻ لاءِ نه وڃڻ منڊائي، ڇڱي هاڃ ۾ هٿ نه وجهڻ ٽنڊائي، ڪمائي نه ڪائڻ محتاجائي ۽ نڪاح پڙهي سان نه ملڻ ڪلڙائي آهي.

(حضرت مخدوم طالب المولىٰ)

امر منظور هالا

مخدوم محمّد زمان "طالب المولىٰ"

انسان دوست ۽ ادب دوست

ڪائنات جو ڪاروان روان دوان آهي، سج پنهنجي مقرر وقت تي طلوع ۽ غروب ٿئي ٿو، چنڊ پنهنجي مقرر وقت تي جڳ کي جڳمڳائي ٿو، صبح، شام ۽ رات جو ڦيرو جاري آهي، سيارو ۽ اونهارو پنهنجي مقرر وقتن تي هن جڳ کي سرمائي ۽ گرمائي رهيا آهن. مگر هي سڀ قدرت جا ڪارساز دنيا ۾ ٿيندڙ شور ۽ غل کان بي پرواهه آهي، هنن کي نه ڪنهن جي عروج سان ۽ نه زوال سان، نه ظالم سان نه مظلوم سان، نه چڱي سان نه بُري سان، نه روئڻ سان نه کلڻ سان ۽ نه ترقيءَ سان نه تباهيءَ سان ڪا دلچسپي يا واسطو آهي. روزانو سوين ماڻهو هن فاني دنيا مان لڏيو ابدي دنيا ڏانهن آباد ٿيندا وڃن. موت برحق آهي، جو گهڙو گهڙيو آهي اهو ضرور ڀڄڻو آهي، پر ڪي موت اهڙا هوندا آهن جيڪي تاريخ ساز هوندا آهن، جن جي موت تي سڄو ڏيهه رت جا ڳوڙها ڳاڙيندو آهي. ڪن انسانن جو موت ڪين هميشه تاريخ ۾ امر ڪري ڇڏيندو آهي ته ڪي انسان وري جيئري ئي امر هوندا آهن. اهڙن ئي امر انسانن مان مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ رحه به هڪ هو.

اها هڪ حقيقت آهي ته خالق ڪائنات انسان کيماديت ۽ روحانيت جي آميزش مان تخليق ڪيو آهي ۽ انهن ٻنهي قوتن مان جيڪا به ان جي وجود تي غالب اچي ٿي اها ئي ان جي ذات جي سڃاڻپ بڻجي وڃي ٿي. روحانيت جو غلبو جوهرِ ايمانيءَ ۾ نکار پيدا ڪري ٿو ۽ انسان جي درجن کي بُلند ڪرڻ جو سبب بڻجي ٿو. جڏهن ته ماديت ان کي پستيءَ جي غار ۾ ڌڪي ڇڏي ٿي. مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ رحه به اهڙو ئي شخص هو جنهن جي پوري زندگيءَ تي روحانيت غالب رهي جيڪا موروثي هئي.

هِن حوس ۽ انڌ جي دؤر ۾ ماڻهوءَ جي ڪردار جي پرک مختلف زاوين ۽ معيارن کان ٿئي ٿي. ماڻهو هوندڻ نه پنهنجي اندر ۾ فرعونيت جا سمورا جراثيم پالي ٿو. هُن جي خواهشن جي ڪئنواس تي سموري ڪائنات چنيل آهي. هُن جي پاڻ وڏائڻ، حڪمراني ڪرڻ ۽ برتر ڄاڻائڻ جي وحشي ارادن جي پورائي جي ضد ۾ سموري انسان ذات هجي ٿي. پر پوءِ جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي دل ۾ پاڻ جهڙن ٻين انسانن لاءِ درد محسوس ڪري ٿو. جڏهن ٻين انسانن جي لڙڪن

[illegible]

[illegible]

اسان جي سماج ۾ [illegible] عالم ۽ مفڪر [illegible] جون مثالون هوندا آهن
جهڙوڪ ماڻهو جي [illegible] رهن ٿا [illegible] آهن. هو ذهن ۽ دلين ۾ ڦهليل
زهر جو ترياق هوندا آهن. هو [illegible] ماڻهن جي [illegible] ۽ خوشين جا سنيها ڏيندا
آهن. هو ماڻهن کي اهي خواب ڏيکاريندا آهن جن جي تعبيرن لاءِ ماڻهو سوين سالن تائين
جوکيون جهليندا ۽ ايذاءُ [illegible] لاءِ [illegible] ڪوري ڇڏيندا آهن. اهڙا خواب
ڏيکاريندڙ، زهر جو اهڙو ترياق [illegible] جا سنيها ڏيڻ سان گڏ جي ڪو ماڻهو سماجن ۽
قومن جي راهن تي [illegible] سان ڪي هٿ اٿيا ڪو مسيحا هوندو ته پوءِ پڪ اهو
مخدوم طالب المولى رحه هوندو. اهڙن ماڻهن لاءِ لطيف سائين رحه هيئن چئي ڏنو ته:

> [illegible] پاڻي [illegible] رنا روئيا [illegible]
>
> [illegible] صرافن اڳ پورو ني اگهايو.
>
> (شاهہ)

مخدوم طالب المولى هڪ ئي وقت سوين خوبين جو مالڪ هو. هڪ ئي وقت اديب ۽ عالم، مبلغ ۽ مؤرخ، محقق ۽ مفڪر، دانشور ۽ مقرر، شاعر ۽ نقاد، فلسفي ۽ تاريخدان، اسلامي تصوف جو ماهر ۽ روحاني پيشوا هو.

مخدوم صاحب کي علم و عرفان سان اهڙو شوق هو جو ننڍپڻ کان ئي شاعري شروع ڪري ڏنائين جيڪا مخدوم صاحب جي موروثي صفات جي آئينه دار هئي. مخدوم صاحب جي زبان ۾ مهراڻ جي مناس سان گڏوگڏ شگفته بياني، خيالات ۽ فڪر جي تازگي ۽ قادرالڪلامي پوري آب و تاب سان گڏ موجود هئي. سنڌي شاعريءَ جي باري ۾ ڪنهن نقاد چيو آهي ته:

"شاعري سنڌي فڪر ۽ فن، ذوق جماليات ۽ روحاني واردات مان اپڻ وهڪرا ڪري نڪتي آهي، جيئن پهاڙن مان ڌارا!"

Gul Hayat Institute

مخدوم صاحب جا هوئش ته لکين مريد سر ساهه گهوريندڙ هئا پر سندن شاعريءَ جا مداح به پنهنجو مٽ پاڻ هئا. هڪ دفعي جميعت شعراءِ سنڌ طرفان لاڙڪاڻي ۾ مشاعرو هو. مردن سان گڏ عورتن جو به هڪ وڏو انگ پنڊال ۾ موجود هو. مخدوم صاحب ڪنهن مجبوريءَ جي ڪري منتظمين کي جلدي گهرائڻ لاءِ چيو. مخدوم صاحب شعر پڙهڻ شروع ڪيو. خاموشي ٿي وئي. مخدوم صاحب جيئن ئي پنهنجو شعر ختم ڪيو ته پنڊال ۾ موجود سڀ حاضرين ۽ ناظرين به روانا ٿيڻ لڳا. اجان ڪافي وڏا شاعر ۽ مهمان خصوصي ويٺا هئا مگر ماڻهن جي پنڊال خالي ڪرڻ ڪري منتظمين کي مجبوراً پروگرام کي ختم ڪرڻو پيو. انهيءَ مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته مخدوم صاحب جي شاعريءَ جا مداح مخدوم صاحب کي ئي ٻڌڻ لاءِ آيا هئا.

مخدوم صاحب ادب دوست هئا ۽ هميشه نوجوان اديبن جي رهنمائي ۽ حوصله افزائي ڪندا رهندا هئا. سندن چوڻ هو ته اگر اڄ جي نوجوان جي خاص طور تي نوجوان اديبن جي رهنمائي ۽ حوصله افزائي نه ڪبي ته هو ٻيا خراب ڪم ڪرڻ، هٿيار کڻڻ ۽ چوري ڪرڻ تي مجبور ٿي ويندا.

مخدوم صاحب جي علمي ۽ ادبي خدمتن جو اگر هتي آئون ذڪر ڪرڻ لڳان ته پوءِ ان تي به ڪيترائي ڪالم لکجي پون پر مختصر اهو ته پاڻ علم و ادب جي فروغ لاءِ سنڌ جي مختلف شهرن ۾ هفتيوار ۽ ماهوار اخبارون ۽ رسالا شايع ڪرايا. ڪيترائي ورهيه سندن خرچ تي ادبي محفلون ۽ مشاعرا ٿيندا هئا. ڪيترين ئي ادبي ۽ سماجي تنظيمون سندن مالي ۽ اخلاقي مدد تي هلنديون هيون. راڳ ڪانفرنس، مزاحيه ڪانفرنس، سگهڙ ڪانفرنس ۽ ڪيترين ئي ادبي ڪانفرنسون سندن مالي ۽ اخلاقي تعاون سان سندن صدارت ۾ ٿيون. سنڌي ادبي بورڊ کي ترقي وٺرائڻ ۽ اُن ادبي بورڊ جو جيڪو تذڪرو آهي اهو مخدومصاحب جي ئي مرهونِ منت آهي. ٻين ڪيترن ئي سرڪاري ۽ غير سرڪاري ادبي ادارن جو حال اسان جي سامهون آهي. سنڌي ادبي بورڊ سرڪاري هئڻ جي باوجود مخدوم صاحب اُن اداري کي گلشن بنائي ڇڏيو. مخدوم صاحب جي اڳواڻيءَ ۾ سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڪيترائي ناياب ڪتاب شايع ٿيا.

مخدوم صاحب تقريباً سترهن ڪتابن جو مصنف آهي. پاڪستان سرڪار کيس سندن علمي ۽ ادبي ۽ سماجي خدمتن جو قدر ڪندي ”تمغهٔ پاڪستان“ جو اعزاز ڏنو.

مخدوم صاحب سنڌي ادب ۽ ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ تمام گهڻي ڪوشش ڪئي. بزمِ طالب المولىٰ سنڌ طرفان ١٥- اپريل ١٩٨٨ع تي هڪ عظيم الشان ادبي ڪانفرنس ۾ مخدوم صاحب تقرير ڪندي چيو هو ته: ”جنهن معاشري ۾ احساس محروميءَ جا ڪارڻ وڌيل هوندا، اتي ٻوليءَ کي هر وقت خطرو پيدا ٿي سگهي ٿو. ان ڪري اسان کي سنڌي ٻوليءَ جي بقا ۽ تحفظ لاءِ سڀ ڪجهه ڪرڻو آهي ۽ پوئتي منهن نه موڙڻو آهي.“

مخدوم طالب المولىٰ رحه پنهنجي وڏي فرزند ۽ درگاهه حضرت مخدوم نوح عليه رحمت جي

Gul Hayat Institute

موجوده گادي نشين قبل مخدوم محمد امين فهيم جي شاديءَ جي موقعي تي جيڪا ڪافي ڳائي هئي ان جو هڪ بند هيءُ آهي:

هادي حفظ ۾ رکج امين کي!
منهنجي پياري ماه جبين کي
عالم جا آڌار- سائين سڀ جا سهارا!

ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ مخدوم صاحب لاءِ فرمايو ته "مخدوم صاحب جن جي انسان دوستي، سندس سيني درجن کان بلند آهي." اڄ جتي دنيا ۾ ماڻهن هٿلر ۽ اسٽالن جهڙن ڏاڍ ۽ ڏمر جي ديوتائن جون مورتيون پنهنجي من مندر مان ڪڍي پورا پورا ڪري تاريخ ۽ وقت جي اروڙي تي اڇلي ڇڏيون آهن. اتي اڄ ماڻهن جي ذهنن جي گهڻين ۾ ڪي تصوراتي مجسما آهن ته اهي فقط ۽ فقط محبت جي متوالن جا آهن. اهڙن ئي انسانيت، محبت ۽ امن جي متوالن مان مخدوم طالب المولىٰ هو.

چرين کي چريو چئي خلق نه کلائين
متان حقيقت پانهنجي تو ٻين ٻڌائين!
سمجھ وارن جي سامهون متان سنئون سڏائين
طالب المولىٰ ڏيان سان سوچج سدائين!
ڪڏهن پنهنجي پاڻ کي متان پڏائين
سمجھ رکج سائين! ڪنهن کي خبر نه ڪنهن جي.
(طالب المولىٰ)

---

* صحيح وقت تي اک ڏيکارڻ به ضروري آهي.
* اڳ وارا مخالف ياد اچن ٿا ته اڄ وارا موافق وسريو وڃن.
* هن ملڪ ۾ بيمار کي وڌيڪ بيمار ڊاڪٽر ٿو ڪري.
* وقت ۽ وجھ وڃائڻ نه گهرجي.
* وڏي قيمت ٿورڙي شي جي ٿيندي، پو ڪٿي اها لڪر جي ئي ڇو نه هجي.
* هڪ ٻي کي ايترو ويجهو نه وڃجي جو "آئوٽ آف فوڪس" ٿجي.
* ٻتن وانگي ماڻهن کي به ڪن آهن.
* ماڻهو، جنهن کي روئي ياد ڪندو، ان کي نيڻ ڪلي وساريندو آهي.
(حضرت مخدوم طالب المولىٰ)

اکين ڏٺو احوال

مخدوم طالب المولىٰ ادبي سيمينار

شام جا ساڍا پنج ٿيا هئا، جو اسان هالن جي بس اسٽاپ تي بلولائين مان لٿاسون. سنڌ جي اڀرن دڪاندارن جيان هالن جا دڪاندار اسان کي سڏڻ لڳا: اچو سائين، اچو! ڇا کپي سائين؟ جنهن ۾ دڪاندار کان گذرياسون، هنن جي سڏن اسان جو پيڇو پٺي ڪيو. مون ڏٺو ته اسان جي بي توجهيءَ جي ڪري دڪاندارن پنهنجون چنجهون اکيون ڪندي اهو تاثر پئي ڏنو ته اسان جا کيسا خالي هئا ۽ اسان ۾ پئسن جي بوءِ ئي ڪانه هئي، جنهن ڪري هو هڪ ٻئي کي ڏسي، ٺهڪ ڏئي رهيا هئا.

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جي ڇهين ورسيءَ جي موقعي تي شريڪ ٿيڻ لاءِ، سندن فرزند مخدوم جميل الزمان ڪراچيءَ مان فون تي اسان کي دعوت ڏني هئي. ان ڪري مان ۽ ڊاڪٽر عبدالحميد ميمڻ بنا انهيءَ دعوت نامي جي هتي جي پهتا هئاسون، جنهن ۾ پروگرام ڏنل هوندو آهي، پروگرام جي پوريءَ طرح واقفيت نه هئڻ ڪري، اسان ٿورو پريشان ٿياسون پر ايترو سوچيوسون ته پهرين مخدوم صاحب جي اوطاق تي هلجي، جتان سڀ خبر پئجي ويندي، اسان ٽانگي واري کي چيو ته اسان کي مخدوم صاحب جي اوطاق تي وٺي هل. ٽانگي واري اسان کي اشارو ڪندي چيو ته "هاڻي ايڏانهن هليا وڃو، اهي سڀ مخدومن جون اوطاقون آهن." ٽانگي مان لهي اڳيرو وڃي ڏٺوسون ته پوليس جا جٿا لائينون ڪيون بيٺا هئا، جيڪي وزيراعظم پاڪستان محترم بينظير ڀٽو جي پروٽوڪول لاءِ اڄ گڏ ٿيا هئا، پوليس کان گذري، اسان اوطاق جي ٻاهرئين وڏي دروازي تي پهتاسون. دروازي تي بندوقن بردار پهريدار بيٺو هو. جنهن ڏسندي ئي مون کي چيو ته "مٿي اگهاڙي وارو ماڻهو اندر نٿو وڃي سگهي." مون ڏٺو ته ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ پنهنجي مٿي تي ٽوپ کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪئي. مون وري رومال ڪڍي مٿي تي رکي ڇڏيو. مخدوم صاحبن جي اها روايت رهي آهي ته مٿي اگهاڙو اندر اوطاق ۾ نٿو اچي سگهي. چون ٿا ته اڳي سڄي هالا شهر ۾ مٿي اگهاڙي ڪرڻ تي پابندي هوندي هئي. پر جيئن جيئن وقت گذرندو ٿو وڃي، تيئن تيئن پابنديءَ جو دائرو گهٽبو ٿو وڃي. هن وقت مخدوم صاحبن جي ڪنهن ۾ اوطاق ۾ مٿو اگهاڙو ڪري هلڻ تي منع آهي. مون ڏٺو ته ايندڙ ويندڙن منجهان ڪو ۾ اهڙو ڪونه هيو، جيڪو مٿو اگهاڙو ڪري هلندو هجي.

اسان اڳيرو وياسون، ته اوطاق جي چوواڻي تي ٻاهه جو مچ پئي ٻريو. هڪڙو نوڪر مقرر ٻيٺو هو جيڪو ڪاٺين جا ڏڪر ٻاهه جي مچ ۾ وجهندو پئي رهيو. سياري جي موسم هئي، اتر جي هوا پئي لڳي. هرڪو آيو ويو هٿ سيڪيو پاڻ کي گرم ڪيو ۽ پنهنجي ماڳ مڪان ڏانهن هلندو پئي رهيو. هن چوواڻي جي ڪٻي هٿ تي مخدوم رفيق الزمان جي اوطاق جو بنگلو هو. جتي انتظامي معاملن سان واسطو رکندڙ مسائل حل ٿي رهيا هئا، اسان جي رهبريءَ لاءِ هڪ خادم آيو اسان کي انهيءَ اوطاق ۾ پهچايو، جنهن کي اناس وارو بنگلو چوندا آهن، هن بنگلي ۾ وڏا ۽ عاليشان ٨- ڪمرا آهن، جن ۾ ڏڏا ۽ گلم وڇايل هئا. جيڪو به مريد يا مهمان هن بنگلي ۾ پهچندو آهي ان کي وقتائتي ماني ضرور ملندي آهي، مريد کي صرف پنهنجو نالو لکرائڻو پوندو آهي. باقي جيترو به وقت رهندو، ڪيس ماني ٽن وقتن جي ملندي رهندي بنگلي جي پر ۾ وڏو بورچي خانو آهي، جتان ماني ۽ چانهه مهمانن جي تعداد موجب تيار ٿيندي آهي. هيءُ بنگلو مخدوم محمد امين فهيم جو سڏجي ٿو پر مخدوم جميل الزمان به هن ئي بنگلي کي اوطاق ڪري استعمال ڪندو آهي. اسان کان اڳ ۾ چار پنج ماڻهو ويٺا هئا، جيڪي ٻاهران آيا هئا. پر اهي سڀ سروري جماعت سان تعلق رکندڙ مريد هئا. جڏهن ته اسان ئي ٻه اهڙا ماڻهو هئاسون، جيڪي مريد ڪونه هئاسون. اسان کي محسوس ٿيو ته هيءُ بنگلو مريدن لاءِ آهي. ڇاڪاڻ ته ڪٿي به اسان کي ڪٽ نظر ڪونه آئي، ان ڪري اسان خادمن کان معلوم ڪرڻ گهريو، ته ڪٿي ٻئي هنڌ به مهمانن جي ٽڪاڻ جو بندوبست ڪيل آهي ڇا؟ ان تي هڪڙو نوڪر اسان کي هن بنگلي کان وٺي ٻئي بنگلي ۾ آيو، جيڪو ان جي پر ۾ هو ته شايد انهيءَ ۾ مهمانن جي ٽڪاڻ جو ڪو بندوبست ڪيو ويو هجي! هيءُ بنگلو نم وارو بنگلو سڏجي ٿو ۽ هن کي مخدوم سعيد الزمان جو بنگلو پيا چون. هن بنگلي ۾ پنجاب کان آيل ٻه معزز مهمان گلم تي ويٺل نظر آيا، واقفيت ڪرائڻ تي معلوم ٿيو ته انهن ٻن مان هڪڙو مهمان پنجاب اسيمبليءَ جو ميمبر هيو، ڪٽ هن بنگلي ۾ به رکيل ڪانه هئي ۽ هيءُ ٻه مهمان هيٺ گلم تي ويٺل هئا، هيءُ ٻئي معزز مهمان به سروري جماعت سان تعلق پيا رکن ۽ مريد هئا. ان ڪري پوريءَ طرح هتي جي آداب کان واقف پئي لڳا. اسان سوچيو ته شايد هيءُ بنگلو به اسان جي رهائش لاءِ نه هجي! ايتري ۾ هڪڙو خادم آيو، جنهن چيو ته هن اسان جي لاءِ معلومات حاصل ڪئي آهي، اسان جي رهائش جو بندوبست ڪنهن ٻئي هنڌ ڪيل آهي. في الحال اسان کي ٿورو انتظار ڪرڻو پوندو، جيستائين مخدوم جميل الزمان حيدرآباد کان هتي پهچي وڃي. لڳي پيو ته حيدرآباد کان مخدوم صاحب مهمانن متعلق ڪجهه پڇيو هو. ٿورو وقت ويٺاسون، ته ڪارڊن ۽ پاسين جو چوٻول ٿيڻ لڳو. اسان کي به ٻين سيني جيان گيٽ پاسون نه هيون ۽ جن کي گيٽ پاسون ڪونه هيون، انهن کي پاسي واري بنگلي ۾ الڳ رکيو ڏاهري پاسون ۽ ڪارڊ ڏيئي رهيوهو. صبح جو وزيراعظم صاحب سيمينار ۾ شريڪ ٿيڻي هئي ۽ گيٽ پاسن کان سواءِ سيمينار ۾ شرڪت ممڪن ڪانه هئي، اسان سوچيو ته ٿي سگهي ٿو، ته اسان جون پاسون به اتي ئي موجود هجن! ان ڪري ڏاهري

موجود هو. ذاهري صاحب سروري جماعت جو سنڌ ليول تي سيڪريٽري آهي. اسان ڪانٽس پنهنجن پاسن بابت پڇيو. جنهن تي ذاهري صاحب چيو تہ هن وٽ صرف انهن ماڻهن جون پاسون آهن. جن جو تعلق سروري جماعت سان آهي. اسان وري انهيءَ دائري ۾ ڪونہ ٺهي آياسون. جنهن ڪري اسان واپس نئہ واري بنگلي ۾ وياسون. اسان جي پريشانيءَ کي ڏسندي، الله بخش خاصخيلي، جيڪو شايد اناس واري بنگلي جو ملازم هو، اسان کي چيو تہ اسان کي اناس واري بنگلي ۾ انتظار ڪرڻ کپي جتي ٿوريءَ دير ۾ مخدوم جميل الزمان اچڻو آهي. اسان جون پاسون بہ وٽس آهن، تہ اسان جي رهائش جو بندوبست بہ اهوئي ڪندو. ان کان پوءِ اسان آرام سان اناس واري بنگلي ۾ ويهي رهياسون. هالن ۾ اچڻ جو منهنجو پهريون تجربو هو. ڊاڪٽر عبدالمجيد صاحب اڳ بہ هالن ۾ ڪيترائي ڀيرا مهمان ٿيو هو. پر مخدومن وٽ سندن پهريون ڀيرو اچڻ ٿيو هو، ڇاڪاڻ جو هو بہ مون وانگر مخدومن جي نشست و برخواست کان واقف ڪونہ هيو.

سادي اٺين بجي اناس واري بنگلي ۾ ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ صاحب آيو. جيڪو مخدوم جميل الزمان سان گڏ هو، ڊاڪٽر پٺاڻ صاحب ٻن ٽن ڏينهن کان مخدوم صاحبن جي انتظامي ڪمن ۾ رڌل هو، هو آيو، اسان سان مليو ۽ ٻڌايائين تہ اسان جي رهائش جو بندوبست ٿيل آهي، پر ڪنهن ٻئي هنڌ. هن ٻڌايو تہ هتي بنگلن ۾ اهي ماڻهو ٽڪايا ويندا. جن جو تعلق سروري جماعت سان آهي. جڏهن تہ ٻين مهمانن جو ٻئي هنڌ بندوبست ٿيل آهي، انهن مان ڪن کي اسڪول ۾، ڪن کي ڪاليج ۾ ۽ ڪن کي وري ٻين زميندارن جي اوطاقن ۾ ورهايو ويو آهي. ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ وٽ نہ رڳو اسان جا ڪارڊ ۽ گيٽ پاسون هيون، پر اتر سنڌ جي ڪيترن ئي ٻين اديبن جا ڪارڊ ۽ پاسون بہ وٽس هيون. جيڪي وقت جي سهٽي سبا نہ هئڻ جي ڪري، انهن ماڻهن کي پهچائي نہ سگهيو هو. ٿوري دير ڪانپوءِ اسان کي ڪار ۾ ويهاري ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ پراڻن هالن ڏانهن روانو ٿيو. پراڻا هالا، نون هالن کان ٽي ميل ڪن پنڌ تي هئا. اسان کي سادي نوين بجي پراڻن هالن ۾ ڊاڪٽر صاحب قاضي شوڪت علي قريشي صاحب جي حوالي ڪري پاڻ موٽيو پوئتي.

قاضي شوڪت علي قريشي هڪ نيڪ انسان، ۽ مهمان نواز دوست آهي. هن رات جو ڪافي مهمانن جي ماني تيار ڪرائي هئي پر اتفاق اهڙو ٿيو، جو رڳو اسان ئي وٽس اچي پهتاسون. هن جنهن جڳهہ ۾ اسان کي رهايو اها سندن والد بزرگوار قاضي غلام محمد قريشيءَ جي لائبريري هئي. صبح جو اسان کي برجستو ناشتو ڪرائي، قاضي صاحب پنهنجي ڪار ۾ سيمينار ڏانهن روانو ڪيو ۽ اهو واعدو بہ ورتائين تہ شام جو موٽي اچي ساٽس ڪچهري ڪنداسون، پر افسوس جو وقت جي تنگيءَ سبب اسان موٽي نہ سگهياسون ۽ ڪانٽس هالن منجهان ئي فون تي معافي ورتي سون.

سادي يارهين بجي اسان هاءِ اسڪول جي دروازي تي پهتاسون، جتي ادبي سيمينار جو

بندوبست ڪيل هو، دروازي جي ڀرسان سنڌي ادبي بورڊ جي ڪتابن جو اسٽال لڳل هو. هتان سجايل ڪتابن جو ديدار ڪندي، مهراڻ جو نئون پرچو خريد ڪيم. ان کان پوءِ پنڊال جي مکيہ دروازي تي پهتاسون، جتي مخدوم جميل الزمان مهمانن جو آدرڀاءُ ڪري رهيو هو، هو اسان سان ڀاڪر پائي مليو ۽ هڪڙو ماڻهو ڏنائين جنهن اسان کي پهرين ڪرسين تي آڻي وهاريو. پر جيئن تہ ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ کي ادب جي خدمت ڪرڻ جي عيوض، طالب المولىٰ، شيلڊ ملڻي هئي. ان ڪري هن کي مون کان الڳ ڪيو ويو، انهن ماڻهن سان وڃي ملائي وهاريو ويو، جن کي شيلڊ حاصل ڪرڻ جي غرض سان هڪڙي هنڌ گڏ ڪيو ويو هو. اهڙا ست اٺ اديب ۽ فنڪار هئا، جن کي سندن خدمتن جي عيوض ۾ 'طالب المولىٰ' شيلڊ ڏنا ويا هئا.

هڪ بجي گورنر سنڌ حڪيم محمد سعيد صاحب آيو، هن جي اچڻ سان پروگرام جي شروعات ڪئي وئي، پروگرام جي شروعات کان اڳ مخدوم محمد امين فهيم ٻڌايو تہ محترمہ بينظير ڀٽو جي اچڻ ۾ ڪجھ دير ٿي ويئي آهي. پر جيئن تہ اديبن کي مقالا پڙهڻا آهن، جنهن لاءِ چڱو وقت درڪار آهي، ان ڪري اسان پنهنجو پروگرام گورنر سنڌ حڪيم محمد سعيد جي صدارت ۾ شروع ٿا ڪيون. پروگرام ڪلام پاڪ جي تلاوت سان شروع ٿيو. ان کان پوءِ نعت شريف پڙهي وئي. بعد ۾ ادبي مقالن جي نشست جي باقاعده شروعات ٿي. هن نشست ۾ مقالن وارن سان گڏ شعرن پڙهڻ وارا بہ هئا، جن طالب المولىٰ جي عقيدت جو اظهار پنهنجي خوبصورت شعرن ۾ ڪيو، برجستي نشست ۾ سٺا مقالا پڙهيا ويا. مقالن جو مواد مخدوم طالب المولىٰ جي سوانح حيات، ادبي خدمتن، شعروشاعري، دوستي احبابي، مرشدي، فقيري ڏانو واري سندن زندگي، انسان دوست محبت ۽ رواداري سان ڪنيو ويو هو پر سراسري طور سڀني مقالن ۽ شعرن ۾ اهو تاثر عيان نظر آيو، تہ مخدوم طالب المولىٰ جي وفات جي ڪري دوست احباب خصوصاً سروري جماعت جا مريد ۽ خادم يتيم ٿي ويا آهن. ڪن تہ پنهنجن مقالن ۾ مخدوم محمد امين فهيم کي سندن يتيميءَ جو احساس بہ ڏياريو. شايد اهو ان ڪري هو جو اها پهرين ورسي هئي، جنهن جي ڪري هن عظيم شاعر جي ادبي خدمتن ۽ سماجي ڪارنامن کان وڌيڪ سندن موت ۽ جدائي جو تاثر محفل تي ڇانيل نظر آيو ۽ انهيءَ تاثر جي ڪري هي ادبي سيمينار روايتي طرح مرثيہ گوئيءَ جو روپ اختيار ڪري ويو.

بيشڪ، عالمن ۽ عظيم روحانيءَ رهبرن جي لاڏاڻي سان هڪ وڏو خال پيدا ٿي پوندو آهي، پر ان کي ڇا ڪري سگهبو، جو حياتي هڪ مقرر مدت کان وڌيڪ ماڻي ئي نٿي سگهجي، پير پيغمبر، الله جا اولياءَ، زندگيءَ جي انهيءَ بي اثباتيءَ جي تعليم ڏيندا ويا ۽ انسان کي خبردار ڪندا ويا تہ فاني زندگيءَ جي پڄاڻي نہ پڇو. انهيءَ ڪري واويلا مچائڻ، شايد روحاني منزل جو تعمير تصور نہ ڪري سگهجي!

سنڌي زندگيءَ جو تصور آهي، تہ جن جا گهر آباد ٿين ۽ ويڙهاوسن، اهم نيڪ انسان ۽ خوش نصيب هوندا آهن. پر مخدوم طالب المولىٰ تہ اهي اعلىٰ نصيب وارو انسان هو، جنهن جو

مون شهر آباد ڏٺو. ڇهه فرزند، اعليٰ تعليم سان سينگاريل، هر ڪنهنجي نه رڳو اوطاق پر بنگلو به. الڳ وڏا صحن، ڪشاده ميدان ڄڃون ٽڪي پون. هرڪو آيو ويو سک سان رات رهيو، ماني ڳڇيو ڪايو پنهنجا ڪم ڪاريون ڪرايو واپس موٽيو وڃي. مون ڪنهن سائل کي بي مراد ڇهري سان ڪونه ڏٺو. اسان سنڌ جي زميندار، نوابن، سردارن، توڙي پيرن ميرن ۽ وزيرن کان پوريءَ طرح واقف آهيون. جنهن جي اوطاق تي لنگهي وڃو. خادم منهن پٽيو ويندا. فضيلت جي ورندي نه ملندي، وڏن درن تان موٽندي اسان ڪنهن جو چهرو مسڪرائيندڙ نه ڏٺو هوندو؟ مخدوم طالب المولىٰ جيتري علمي، ادبي ۽ روحاني منزل پويان روشن ڪري ويو آهي. اوتري پنهنجي پيڙهي به قائم ڪيو ويو آهي. جيستائين انسانيت باقي آهي، طالب المولىٰ زنده آهي. شرط رڳو اهو آهي ته سنڌس پونيئر انهيءَ ٻوٽي جي آبياري ڪندا رهن، جيڪو مخدوم طالب المولىٰ پوکي ويو آهي.

هن سيمينار جي آخري مقالا نويس، ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجو مختصر، مگر جامع مقالو پورو ڪيو، ته هوڏانهن محترم بينظير ڀٽو به پنڊال جي دروازي تي اچي پهتي ته سارو پنڊال سنڌس احترام ۾ اٿي بيٺو. مخدوم امين فهيم سنڌن آدرياءَ ۾ ڪجهه لفظ پيش ڪيا ۽ شڪر ادا ڪندي مختصر طور پيپلز پارٽيءَ سان پنهنجي وفاداريءَ جو يقين ڏياريو. ان کان پوءِ گورنر سنڌ حڪيم سعيد طالب المولىٰ جي علمي تحقيقي ڪم تي مختصر روشني وڌي. هن کان پوءِ محترم بينظير ڀٽو مخدوم طالب المولىٰ جي ڪردار ۽ پيپلزپارٽي سان وفاداريءَ تي ڀرپور روشني وڌي. هن ڪانپوءِ اديبن ۽ فنڪارن ۾ مخدوم طالب المولىٰ شيلڊ ۽ تمغا محترم بينظير ڀٽو پنهنجن هٿن سان ورهايا.

هن پروقار تقريب کان پوءِ مانيءَ تي سڏ ٿيو. ويچارن مهمانن جي ڊوڙ شروع ٿي، انهيءَ طوفان کان بچڻ لاءِ مان ڪرسيءَ جي آڙ وٺي بيٺس. طوفان گذري ويو، ته ڪاڏي جي هال ۾ پهتس. باقي چاندا وڃي بچيا هئا، مگر پوءِ به پيٽ خالي ڪونه رهيو. افسوس آهي ته سنڌي ماٺهو کائيندي پيئندي به بکيا لڳندا آهن. جنرل هيگ لکيو آهي ته: ”خوش نصيب آهي سنڌي قوم جنهن ڪڏهن به ڏڪر جي حالت ڪونهي ڏٺي.“ ڪاش، جنرل هيگ اڄ اچي اسان کي هنن دعوتن ۾ ڏسي! يقيناً اڄ واريون اسان جون حالتون ڏسي هو وري تحقيق ڪندو ۽ انهن ڪارڻن کي ڳولڻ جي جدوجهد ڪندو ته اهي ڪهڙا سبب ٿي سگهن ٿا، جو جنهن ڪري سنڌي ماٺهو سٺيي گرهه جي پويان ايترو اٻهرو ٿي ڊوڙي ٿو؟

افسوس مون کي ان وقت ٿيو، جڏهن ويچارن پوليس وارن کي خالي ٿانون طرف ڊوڙندي ڏٺم. ماني ڪاڃي چڪي هئي، پنڊال خالي ٿي چڪو هو، جتي رڳو خالي ٿانو وڃي رهيا هئا. پر خبر نه آهي ته ڪڏهن کان ڊيوٽي تي بيٺل پوليس وارا پنهنجي پيٽ جي باهه وسائڻ لاءِ پنڊال ۾ ڊوڙون پري رهيا هئا. اڄ نه، پر ڪيترن موقعن تي انهن ويچارن سان اها حالت ٿيندي آهي، عرض آهي، ته جتي سوين ديڳيون مهمانن لاءِ رڌجن ٿيون، اتي جيڪڏهن به چار ديڳيون الڳ پوليس عملي لاءِ رڌبيون ته هوند اهو نظارو نظر نه اچي. مون کي يقين آهي، ته انهن پوليس وارن کي به ڪاڏو

ضرور مليو هوندو، پر ڊوڙون پرڻ کان پوءِ.

سيمينار ختم ٿيو ته اسان پوئتي لاڙڪاڻي ورڻ جا سانباها ڪيا. پر جيئن ته اسان پنهنجون بيگون پراڻن هالن ۾ قاضي شوڪت علي وٽ ڇڏي آيا هئاسون ۽ وعدو به ڪري آيا هئاسون ته اچي ڪچهري ڪنداسون پر جيئن ته صبح جو برسات پئي هئي، اتر جي لهر لڳي رهي هئي ته موٽڻي ٿڦڙن جو ڦٽڪو سوئٽرن مان ٻاهر محسوس ٿي رهيو هو، جنهن ڪري اسان ڳوٺ ورڻ جو ارادو ڪيو. اسڪول ڪان ٻاهران ٽيليفون آفيس هئي اسان اتان اچي قاضي صاحب کي فون تي موٽڻي نه وڃڻ تي معافي به ورتي ۽ اهو به عرض ڪيو، ته اسان وٽ سواري ڪانهي، ان ڪري بيگن پهچائڻ جو پاڻ بندوبست ڪري ۽ موڪلي ڏي. ڏاڍو لائق انسان هو قاضي صاحب. هن پنهنجي ڪار ۾ اسان جون بيگون موڪلي ڏنيون.

فون آفيس ۾ اسان جي ملاقات هڪڙي مارواڙيءَ سان ٿي، ڏاڍو ڪو نيڪ انسان هو، هن جو نالو ولي محمد هو ۽ فون آفيس ۾ ملازم هو. چوندا آهن ته، "شال نه ڪنهن ماٺهوءَ کي ڪٿي پنهنجي پسند جي ڪا شيءِ نظر اچي وڃي." زبان جو موضوع اسان لاءِ نهايت دلچسپ موضوع هو. ان ڪري اسان ولي محمد مارواڙيءَ کان پڇيو ته مارواڙي زبان ڪيئن آهي؟ هن چيو ته تمام آسان آهي. راجستاني ۽ مارواڙي ٻولين ۾ ڪو خاص فرق ڪونهي ۽ جيڪڏهن انهن جو سنڌي زبان سان موازنو ڪندا ته اهي توهان کي سنڌيءَ جون مائٽياڻيون نظر اينديون. اسان پنهنجي لساني مائٽ کي چيو ته: اهڙو ڪو مثال ٻڌاءِ ته پوءِ اسان توکي پنهنجو مائٽ سمجهڻ ۾ ڪو به حرج محسوس نه ڪنداسون، ولي محمد هو ته فون آفيس جو ملازم، پر ڏاڍو دلچسپ ماٺهو هو، هن ڊاڪٽر عبدالمجيد جي شيلڊ ڏانهن ڏسندي پڇيو ته "اها ڇا آهي؟" اسان وراڻيو: ته اهو انعام آهي. مثال توهان کان پڇجي ته: "توهان کي اهو انعام ڪنهن ڏنو آهي؟" اهو جملو مارواڙي يا راجستانيءَ ۾ وري هن طرح ٿيندو: "او انعام ٿاني ڪن ديبو؟" اهڙيءَ طرح هن سنڌي زبان سان مٽي ڳنڍڻ لاءِ ڪيترائي دلچسپ مثال ڏنا. مان کيس چيو ته يار! توکي ته ماستر هجڻ کپندو هو! هن فوراً وراڻيو "سائين پاراتو ته نه ڏي!"

ٿوري دير ۾ اسان جون بيگون به اچي ويون، قاضي صاحب جي ڊرائيور اسان کي هالن جي اسٽاپ تي ويگن ۾ وهاريو ۽ اسان لاڙڪاڻي جي منزل طرف روانا ٿياسين.

"هلال پاڪستان" ۲۴-۱۰-۹۴

---

* اڄڪلهه سڀ ڪنهن جو ناحق تي سندرو ٻڌل آهي.
* وقت جي رفتار کان ڊرو هلڻ نه گهرجي ۽ تيز به نه ٿجي.
* پنهنجو ڏوهه مڃڻ وڏي جرئت آهي.

(حضرت مخدوم طالب المولا)

Gul Hayat Institute

سروري جماعت جي روحاني پيشوا

مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ جو لاڏاڻو

سنڌ جي هن سر زمين وقت بوقت اهم شخصيتن کي پئدا ڪيو آهي، جن نه رڳو هن علائقي ۾ رهندڙ انسانن ۽ ذيهه جي پئي خدمت ڪئي آهي. پر سندن وجود انسان دوستي، علم و ادب، ثقافت ۽ سچائيءَ جو مظهر پڻ رهيو آهي. اهڙن انسانن ۾ سروري خاندان جي عظيم شخصيت، درگاهه حضرت غوث الحق مخدوم نوح سرور رحه جا سجاده نشين قبله حضرت مخدوم محمد زمان طالب المولىٰ به اهم حيثيت جا حامل اهن، جن پنهنجي ۷۳ ساله زندگيءَ ۾ پنهنجي پرپور ڪردار سان تاريخ ۾ اهم مقام ماڻيو آهي. اڄ مخدوم طالب المولىٰ سائين جن جو چاليهو ۽ ختمي جون رسومات هالا ۾ ملهايون پيون وڃن. هن دنيا مان سڀني کي هلڻو آهي ۽ ڪوبه انسان موت کان منهن نٿو موڙي سگهي. مخدوم طالب المولىٰ جن به ۱۱- جنوري ۱۹۹۳ع تي ڌڻي تعالىٰ جي حڪم آڏو پنهنجي جان رب پاڪ حوالي ڪئي. حضرت طالب المولىٰ جن ۹- محرم ۱۳۳۸هه مطابق ۱۶- سيپٽمبر ۱۹۱۹ع تي سنڌ جي تاريخي، ثقافتي، علمي ۽ ادبي شهر هالا ۾ پيدا ٿيا. سندن والد جو نالو مخدوم ميان غلام محمد صاحب قريشي هو.

هن پهرين درگاهه جي مجاور حافظ ولي محمد وٽ قرآن شريف پڙهيو ۽ ان بعد سنڌي حاجي عبدالغفور وڪيلاڻي شيخ ۽ آخوند حاجي عبدالرحمان انجم هالائي وٽ ۽ فارسيءَ جي تعليم مولوي عبدالحي نيڙهيءَ واري ۽ مولوي محمد عالم وٽ ورتي. ننڍي هوندي سندن تربيت سندن چاچي مخدوم غلام حيدر صديقيءَ ڪئي. ۱۹۳۷ع ۾ سندن شادي ۱۸ سالن جي عمر ۾ ننڍي باڳي جي پيرن وٽ ٿي جي به مخدوم نوح عليه الرحمت جي اولاد مان قريشي پير آهن. ٽن سالن بعد سندن اهليه وفات ڪئي. جنهن مان کين هڪ فرزند مخدوم محمد امين فهيم ٿيو. ان بعد مولوي فضل احمد عزيزيءَ جي نياڻيءَ سان ڊسمبر ۱۹۴۲ع ۾ ٻي شادي ڪيائون. سندن والد ميان مخدوم غلام محمد ۱۶ ڊسمبر ۱۹۴۴ع تي وفات ڪئي. جڏهن ته مخدوم طالب المولىٰ جن ۱۹۴۵ع جي شروعات ۾ سجاده نشين ٿيا. اهڙيءَ طرح سندن عمر ۷۳ ورهيه ۽ سجاده نشين طور سندن عرصو ۴۸ سال رهيو.

مخدوم صاحب کي شاعريءَ ۽ راڳ سان ننڍي هوندي کان شوق هو. پهريائين سندن تخلص "بيوس"، پوءِ "فراقي"، بعد ۾ "زمان شاهه" ۽ آخر ۾ سن ۱۹۳۹ع کان "طالب المولىٰ" اختيار ڪيائون. ۱۹۳۶ع ۾ هالا ۾ انجمن علم و ادب جو بنياد وڌائون. ادبي ڪم سان دلچسپي هئڻ ڪري هالا ۾ "الزمان" نالي سان پرنٽنگ پريس قائم ڪيائون. جتان هفتيوار اخبارون "پاسبان" ۽ "الزام" نڪرنديون هيون. ۱۹۵۰ع ۾ ماهوار رسالو "فردوس" جاري ڪيائون. ۱۹۵۲ع ۾ ماستر جمع خان غريب سينٽ شهر مان ماهوار رسالو "طالب المولىٰ" سندن سرپرستيءَ هيٺ ڪڍيو. بعد ۾ سندن سرپرستي هيٺ حيدرآباد

...عر' رسالو نڪتو. ڪين ١٩٥٢ع ۾ جميعت الشعراءِ سنڌ جو سرپرست چونڊيو ويو. تعليم جي
... طور طالب المولي هاسٽل هالا ۽ طالب المولي هاءِ اسڪول دادو سندن خاص يادگار آهن.
١٩٥٤ع ۾ 'روح ادب' سنڌ اداري جو بنياد رکيائون، جنهن طرفان ١٩٥٥ع ۾ هالا ۾ راڳ ڪانفرنس
ٿي. بعد ۾ ماهوار رسالو 'روح ادب' جاري ڪرايائون. نومبر ١٩٥٥ع ۾ 'بزمِ طالب المولي' جو بنياد
وڌائون. ١٩٥٥ع کان پوءِ سنڌي ادبي بورڊ جا ميمبر ۽ ١٩٥٨ع کان پوءِ چيئرمين ٿيا. ١٩٥٣ع ۾ سنڌ
اسيمبليءَ جا بنا مقابلي ميمبر ٿيا. بعد ۾ قومي اسيمبليءَ جا ٻه ڀيرا ميمبر چونڊيا. پاڻ پنهنجي دور جا
عظيم اديب، شاعر، نقاد، ماهر موسيقي، سائنسدان، دردمند انسان، سماج سڌارڪ ۽ خدا ترس انسان
ٿا. سندن ادبي تخليقات ۾ بهار طالب، رباعيات طالب، خودشناسي، شيطان، اسلامي تصوف، منتخب
ڪلام غزاليءَ جا خط، يادرفتگان، ڪچڪول، شانِ سروري، ڪافي، چپر ۾ چڙيون، سنڌ جو سانوڻ،
ديوان طالب المولي، آءِ ڪانگا ڪر ڳالھ، هالا جا مخدوم صاحب ۽ شاھ رحه، شام ۽ صبح، مثنوي
عقل و عشق، بي پير اکيون، مصريءَ جون ٽڙون، سدا وسين سنڌڙي، لغات سنڌي مخففات ۽ ٻيا
ڪتاب شامل آهن.

مخدوم صاحب جي وفات تي هر طبقھ فڪر جي ماڻھن نہ رڳو بيانن تارن يا خطن ذريعي بلڪ روبرو اچي مخدوم خاندان جي افراد سان عذر خواهيون ڪيون آهن. انهن ۾ سياسي، سماجي، ادبي ۽ ثقافتي ادارن، تنظيمن جا اڳواڻ ۽ مختلف ماڻھو شامل آهن. مخدوم صاحب جن بابت ڪنهن لکيو آهي تہ- مخدوم صاحب جي شخصيت نہ رڳو سنڌ بلڪ پوري پاڪستان لاءِ احترام ۽ عقيدت جو مرڪز هئي ۽ وٽانئن اهو سهارو ملندو تہ هو، سندن ڳالھ هرڪو مڃي ٿو. ڪهڙو بحران شديد ڇو نہ هجي، پر مخدوم صاحب جي اثر رسوخ سان، سندن علم و دانش مان فائدو وٺي سگهجي ٿو. سندن خاندان شرافت، اخلاق، وضع داري، ملنساري ۽ تعصب کان پاڪ سياسي روين ڪري نہ رڳو سنڌ ۾ بلڪ سڄي پاڪستان ۾ احترام جي نگاھ سان ڏٺو ويندو آهي.

مخدوم طالب المولي هڪ عجيب شخصيت هئا. نهايت پيارا، شرافت سان ڀرپور سندن ڪردار رهيو. هيستائين هر طبقھ فڪر جي ماڻھوءَ هالا اچي مخدوم طالب المولي جي علمي، ادبي، ثقافتي، سياسي ۽ سماجي خدمتن تي ڪيس خراج عقيدت پيش ڪيو آهي. انهن ۾ پير صاحب پاڳارو، مخدوم سجاد حسين قريشي (ملتان)، محترم بينظير ڀٽو، اڳوڻو وزيراعلي سنڌ سيد مظفر حسين شاھ، گورنر سنڌ محمود اي هارون، چيئرمين سينيٽ جناب وسيم سجاد، وفاقي ۽ صوبائي وزير، سياستدان، مختلف درگاهن جا سجاده نشين، قومي ۽ صوبائي اسيمبلي جا ميمبر، سينيٽر، سماجي، علمي، ادبي ثقافتي ۽ تعليمي جماعتن، ادارن ۽ تنظيمن جا رهنما وغيره شامل آهن. ان کان سواءِ صدر پاڪستان ۽ وزيراعظم پاڪستان تہ شاندار لفظن ۾ خراج عقيدت پيش ڪيو آهي.

قبلہ مخدوم محمد زمان طالب المولي جن جهڙيون شخصيتون صدين ۾ پيدا ٿينديون آهن. سنڌي زبان، علم و ادب لاءِ سندن ڪيل خدمتون هميشہ يادگار رهنديون. سندن خدمتن جي عيوض اسان کي ڪجھ نہ ڪجھ عملي پروگرام مرتب ڪرڻ گهرجن جن لاءِ ڪجھ تجويزون عرض رکجن ٿيون:

١- قبلہ مخدوم صاحب جي وفات کان پوءِ هاڻي سروري جماعت ۽ سنڌ جي مظلوم عوام جون اکيون قبلہ مخدوم محمد امين فهيم ڏانهن آهن. پاڻ طالب المولي اسپتال ٺاهڻ جو اعلان ڪيو اٿن. اهو ادارو اڳتي هلي ميڊيڪل يونيورسٽيءَ تائين وڌائي سگهجي ٿو. ابتدائي طور تي ان جو آغاز ڏھ ڪروڙ رپين جي خرچ سان ٿيندو.

Gul Hayat Institute

٢ـ قبلہ مخدوم طالب المولىٰ جي ياد ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ چيئر قائم ڪئي وڃي. ان لاءِ مختلف شخصيتن ۽ ادارن پرزور مطالبا ڪيا آهن.
٣ـ سنڌالاجيءَ ۾ طالب المولىٰ ڪارنر قائم ڪئي وڃي.

Gul Hayat Institute

حضرت مخدوم طالب المولىٰ جي پهرين ورسيءَ جي موقعي تي وزير اعظم محترمه بينظير ڀٽو صاحب جي هٿان مختلف عالمن اديبن ۽ فنڪارن کي مليل ايوارڊن جون تصويرون

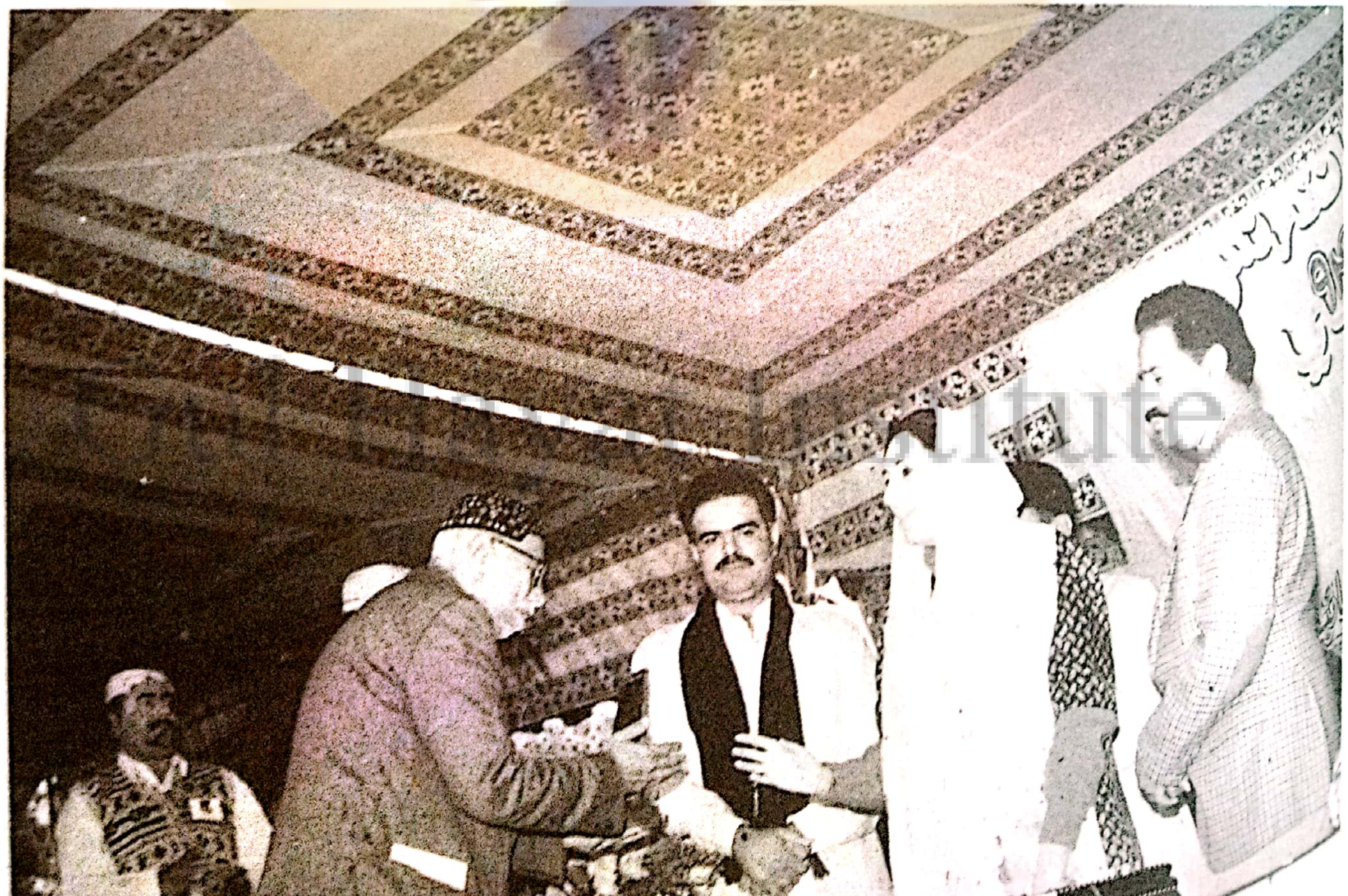

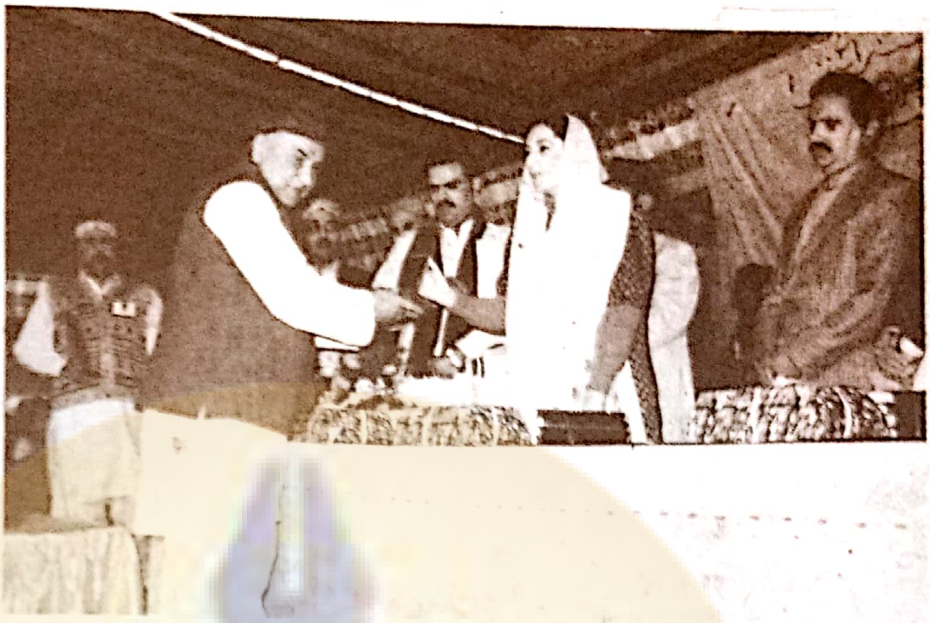

نیاز همایوني

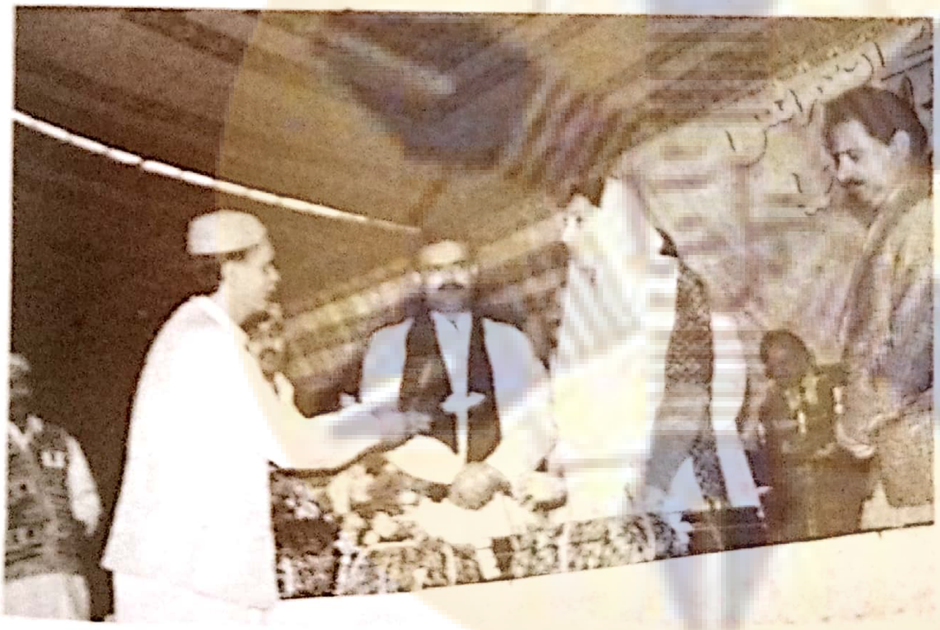

ډاکټر در محمد پناڼ

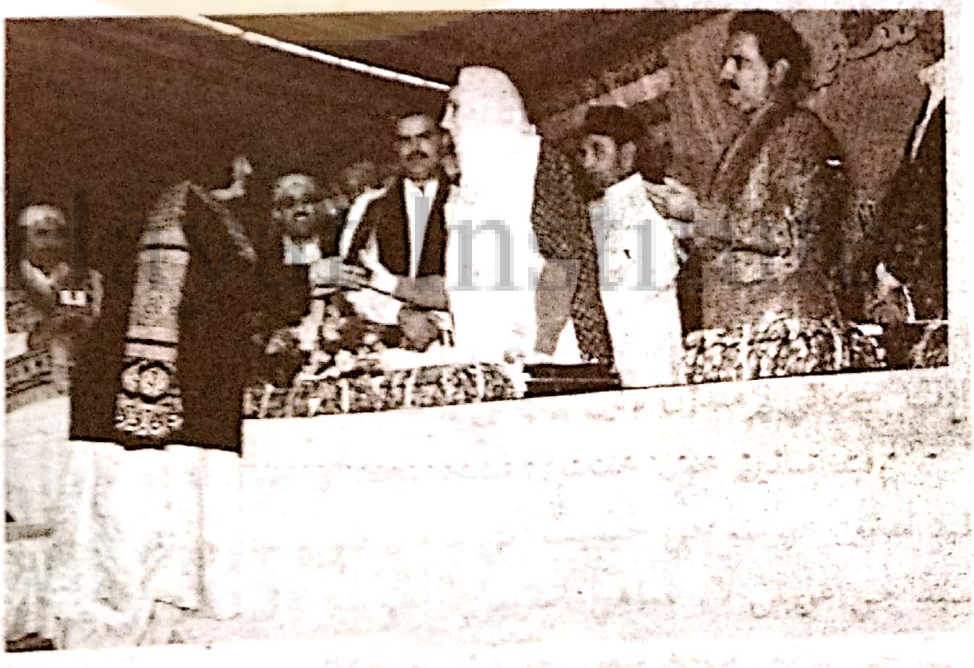

عابده پروین

عبدالڪريم بلوچ

ڊاڪٽر يار محمد جهنجهي

رئيس علي نواز انڙ

Institute

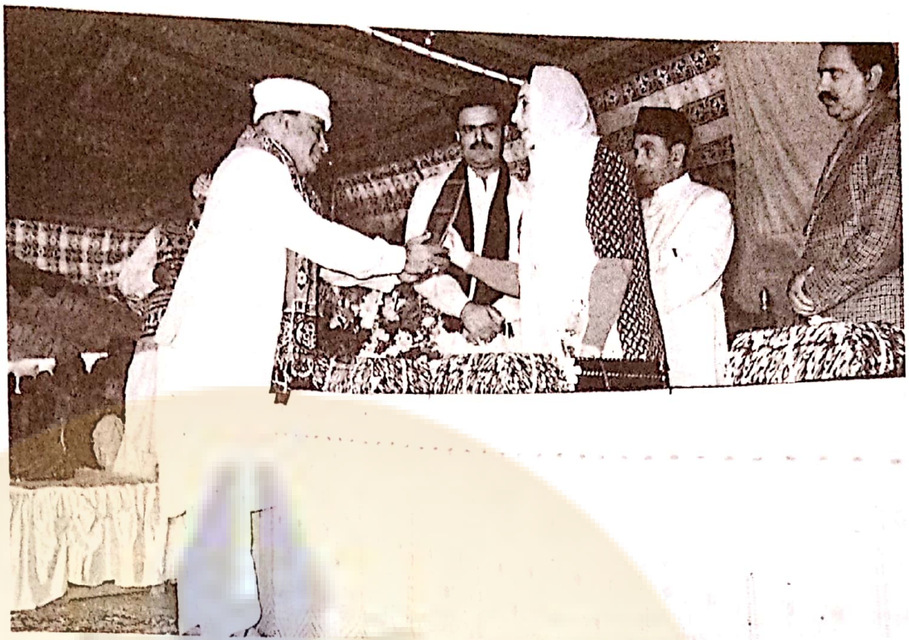

فيروز گل

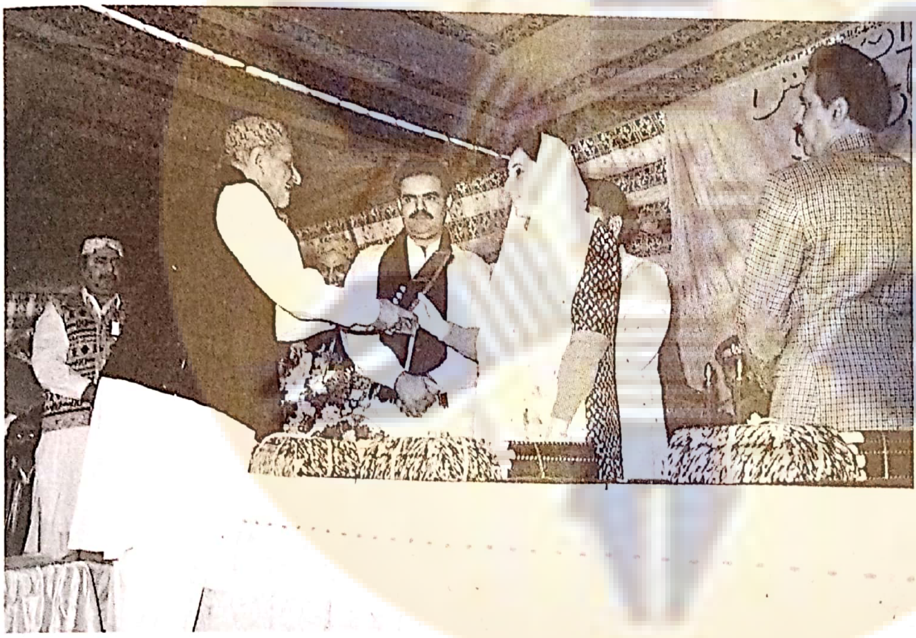

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

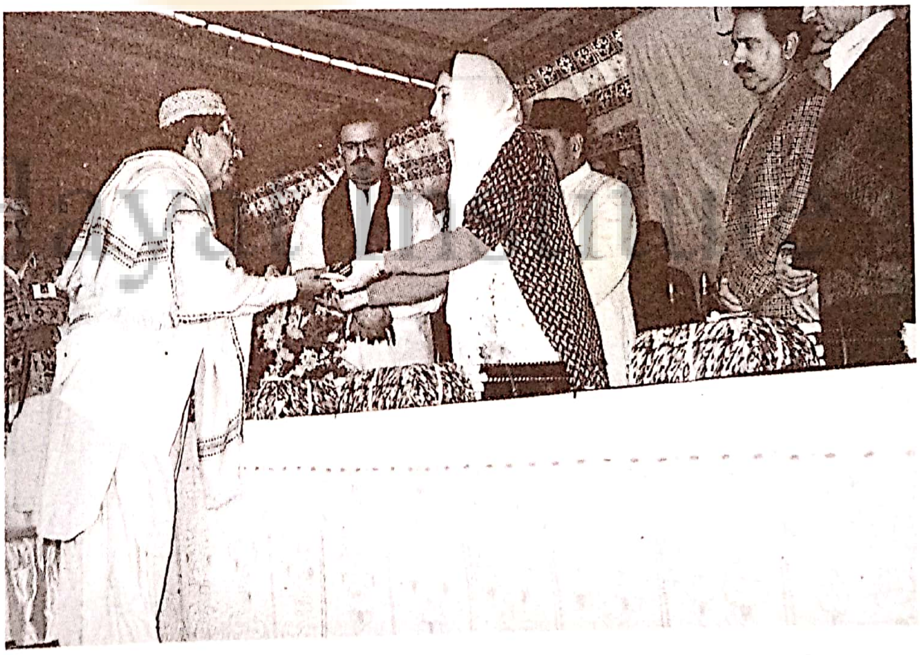

مصري ڪاڪا

Gul Haya

انهن سندي ڳالهڙي

نظم

Gul Hayat Institute

*

خدا جو خوف جنهنجي دل ۾ آهي،
انهي کان خوف کائي ٿو زمانو.
جو باطِل کان ڊڄي حق ٿو ڇڏي ڏي،
اهو سمجهو ته آهي وائي آنو.

*

تميز خير و شر جنهن ۾ نه آهي،
انهي کي ڪيئن ڀلا انسان چئبو.
بدي نيڪي جو جنهن وٽ فرق ڪونهي،
اهوئي آدمي شيطان چئبو.

*

وطن جي لءِ رکو روئڻ سعادت،
زماني لاءِ گريو بدمعاشي.
اکيون حبِ وطن ۾ ٽيون نه آليون،
ته پو چئبيون وزير آب پاشي.

حضرت مخدوم طالب المولىٰ جن جي
ڪتاب "چموٽيون" تان ورتل

Gul Hayat Institute

نیاز همایونی

١١ـ جنوري ١٩٩٣ع

از جهان بگذشت آن جانِ جهان

سانحه ارتحال حضرت مخدوم محمد زمان 'طالب المولیٰ'

حضرتِ مخدوم عالمتاب در عنوانِ خویش
دستیا رو دوستدارِ خلق در دیوانِ خویش

آنکه مخدومِ زمان می گفت او را خاص و عام
کرد ربّ العزّت آں موصوف را مهمان خویش

عالم و شاعر ادیب و اهلِ دل انسان دوست
محکم آئینِ محبت داشت در ایوانِ خویش

هر کسی را چشم پرنم گشت و آه ازدل بخاست
برکشید ازدهر چوں آن دل نشین دامانِ خویش

هفدهم ماهِ رجب هم روز دوشنبه ازان
سیزده بر چارده صد زیب داد از آنِ خویش

یازده از جنوری سه بانود، یک بانهم
از جهان بگذشت آن جانِ جهان جانانِ خویش

هاتفم گفتا که گفتن باید این نکته نیاز
طالب المولی به جنت شد روان با شانِ خویش

Gul Hayat Institute

الله جي امانت

حضرت طالب المولىٰ جي دائمي وڇوڙي ويل

الله جي امانت، الله جي حوالي،
اڳتي ٿئي عنايت، الله جي حوالي.

اولاد مال مايا، سائي نہ ڪو ٻيو آ،
خالي ڪفن سوا ٻيو سڀ ڪجھ هتي پيو آ،
سان آ عمل جي دولت الله جي حوالي.

عابد هجي يا زاهد، تقويٰ سندو ڪو "طالب"
آ موت جو ملائڪ مرڻي مٿان ٿيو غالب،
شاهه و گدا شرافت الله جي حوالي.

عالم اديب، شاعر، قلمڪار يا ڪمانگر،
مخدوم پير مرشد، ڪپتان ڪو ڪمانڊر،
ڪنهن سان نہ ڪا رعايت الله جي حوالي.

"طالب" جون دل کي گهائن، ڪي ڪي حسين ادائون،
داور جي در تي دائم دل ٿي ڪري دعائون،
آسان ٿئي عدالت، الله جي حوالي.

کهڙي ڪجي حڪايت دل کي نہ آهہ طاقت،
بيوس زبان قلم سان شڪوه نہ ڪا شڪايت،
احساس جي اجابت الله جي حوالي.

اي هم سفر عزيزو دنيا جو دم گذر آ،
اڳتي رکيو اچانڪ ڏاڍو ڏکيو سفر آ،
هرڪا اتي جي حاجت الله جي حوالي.

منصور موت کان اڳ اهڙي ڪا ڪر تياري،
الله جي اطاعت، مرسل جي پوئواري،
شل ڪا ٿئي شفاعت الله جي حوالي.

Gul Hayat Institute

سائين طالب المولىٰ جي ياد ۾

جن جي لڙڪن کي ڏسي بي چين ٿي ويندا هئا
سي جنازي تي سيئي بي هوش ٿي رئندا رهيا

هو ڏکويل لڙڪ پيو ڳاڙي، اگهي، سائين امين
هو پريان ويٺل اداس آهن رفيق، عاطف، خليق
رت رنا آهن وڇوڙي تي شڪيل، حاجن، جميل
غم توهان جي ۾ ٻڏل عثمان، نويد، انور، شفيق
ذهن تي سائين هزارين يادگيريون پيون اچن
کهڙين يادگيرين جون ويهي ڳالهيون ڪجن

ڪنهن ٻه محفل ۾ اچڻ، مرڪڻ، غريبن سان ويهڻ
يا "مناسب آهي هلجي" چئي خدا حافظ چوڻ
نالي سان محمد زمان ڄمندا ئي رهندا پر سڄڻ
سنڌ ۾ ٻيو "طالب المولىٰ" آهي مشڪل ٿيڻ
سنڌ وارن کي اوهان جي ياد ايندي بار بار
هي غريب پروانو پڻ رهندو سدائين سوگوار.

ماستر خادم حسين همدم

Gul Hayat Institute

عزتن جو پاسبان هو طالب المولىٰ
غمزدن جو سائبان هو طالب المولىٰ
دل سنڌ ۾ روئي پڪاري ٿي سدا
هر ڪنهين تي مهربان هو طالب المولىٰ

اڄ دل اداس آهي ڪنهن کي خبر تہ ڇا ٿيو
طوفان اندر ۾ آهي ڪنهن کي خبر تہ ڇا ٿيو
دل دل نہ رهي طالب المولیٰ کان سوا
هر هڪ نراس آهي ڪنهن کي خبر تہ ڇا ٿيو.

علي احمد شاهہ ساقي سروري

زماني جو امين آهي فقط هي طالب المولیٰ
زماني جو خليق آهي فقط هي طالب المولیٰ

ٿيو هڪ طالب المولیٰ نہ ٿيو ٻيو طالب المولیٰ
زماني جو رفيق آهي فقط هي طالب المولیٰ

زماني مان ڪڏهين هي ڪونہ ويندو طالب المولیٰ
شفيق آ طالب المولیٰ سعيد آ طالب المولیٰ

قيامت تائين زنده آهي منهنجو طالب المولیٰ
نويد آ طالب المولیٰ جميل آ طالب المولیٰ

تون محبوب زمان آهين ۽ آهين طالب المولیٰ
محمد مصطفیٰ ۽ مرتضیٰ جو طالب المولیٰ

*

ڏسو هي اوهان جي سوا بي سهارو
زمانو ڪري ويو مون کان ڪيئن ڪنارو
اوهان جي ڪري آئون جيئرو رهيس پي
اوهان کان سوا آئون اُڏارو اُڏارو

خدائي لم يزل جو پنج تن جو طالب المولیٰ
خدائي وحده جو خاص بندو طالب المولیٰ
مگر مون کي ڇڏي ويو منهنجو پنهنجو طالب المولیٰ
خبر ڪهڙي تہ مون سان هيئن ڪندو ڪو طالب المولیٰ

Gul Hayat Institute

زماني ۾ ڪروڙين آيا ۽ ڪيئي ڪروڙين ويا
ڪروڙين ڪيئي ايندا پيا ڪروڙين ڪيئي ويندا پيا
مگر منهنجو ڏٺي سائين نہ توجهڙو وري ايندو
گهٽئي مئي خانہ لهندا پيا گهٽئي ساقي پيارهندا.

...ام رسول راز سروري

آه! طالب المولىٰ

خدا کي ٿيو پيارو اڄ پيارو طالب المولىٰ
ويو وڇڙي اسان کان روح وارو طالب المولىٰ
حيات آهن ڪئي جن علم ۽ انسان جي خدمت
وڏو هو بي سهارن جو سهارو طالب المولىٰ.

...ل الله فدا چانڊيو

نذرانهٔ عقيدت

مِلئين مطلوب سان طالب مگر محمد زمان سائين
سُڃو هالا سندو ٿي ويو شهر محمد زمان سائين

نہ پرجي خال سگهندو تنهنجو سالها طالب المولىٰ
ادب سنڌي جي ڪئي خدمت تو اعلىٰ طالب المولىٰ
پيا لکندا توتي مضمون ڪئي رسالا طالب المولىٰ
لڙيا اکڙين مان تو لئہ لڙڪ آلا طالب المولىٰ
روئن تولا پيا شُعرا جا ولر محمد زمان سائين.

ادب جي ڪافي خدمت ڪيئي شرافت تنهنجي سياست هئي
غريبن شاعرن سان پڻ محبت تنهنجي عادت هئي
اپرندڙ شعرا جي اصلاح اها تنهنجي عنايت هئي

ڪڏهن ڪائي نہ ڪنهن اديب جي توسان شڪايت هئي
سنڌي ٻوليءَ جا سورهہ دادگر محمد زمان سائين.

جماعت سروري جا اي سچڻ سالار وڃڙي وئين
مون جهڙن نيم شُعرا جا اجها آڌار وڃڙي وئين
سچي آ سنڌ کي صدمو سنڌمہ سرڪار وڃڙي وئين
مِنا مُشاعرن ۽ محفلن مهندار وڃڙي وئين
ڪري تنهنجي ڪو پوري ڪيئن ڪٿر محمد زمان سائين.

اَڪرَ هي سڀ لکي تنهنجو عقيدت ۾ اچاريا ٿمہ
وڇوڙي ۾ تنل پنهنجا جگر ۽ دل ٿي ٺاريا ٿمہ
اچين مون جي سائين هي پنبڻ پنهنجا سنواريا ٿمہ
لڙڪ تنهنجي لاءِ سائين هيءَ سموري رات هاريا ٿمہ
ٻُڌي ريڊيو تان هي تنهنجي خبر محمد زمان سائين.

خبر هرگز نہ هئي اهڙي عيادت ڪاڻ اچٽو هو
لڪائڻ پاڻ تي ڪو دست شفقت ڪاڻ اچٽو هو
اوهان جي اڳڻ اصلاح جي تہ بيعت ڪاڻ اچٽو هو
ٿيڻ مون شامل شُعرا جميعت ڪاڻ اچٽو هو
هُجو ها ڪاش! ڪجهہ ڏينهڙا اگر محمد زمان سائين.

علي محمد مجروح

نذرِ طالب المولىٰ

شاعر هو، باڪمال هو، اهلِ وفا بہ هو
هر دل جو غم شناس، ڪرمِ آشنا بہ هو

هو تاجدار شعرِ غزل، پاسبانِ فن
جنهن جو خيال سهڻو، سخن دلربا بہ هو

Gul Hayat Institute

مانيٺو جڻ تہ قرب جو مهراڻ پيو وَهي
چيڙيو ڪنهن سازِ دل، تہ هُو آتش نوا بہ هو

مون سان مليو جنهن بہ تہ مُرڪي مليو سدا
هو منهنجو دلنواز منهنجو همنوا بہ هو

"مسند نشين" تہ ملڪ ۾ آهن گهڻائي پر
هو هن "غريبِ شهر" جو غم آشنا بہ هو

ڪنهن سان ڪنهن نہ پاڙو هن پوليو جهان ۾
هو خوش بيان هو صاحبِ صدق و صفا بہ هو

اُن جي نظر سياستِ دوران کان باخبر
هو ناز جنهن تي سنڌ کي سو رهنما بہ هو

مون کي تہ جڻ هو ماري ويو پيو چوان بہ چا
هو منهنجي آس، منهنجي ڏکن جي دوا بہ هو

مشڪل ۾ اُن جي ذات چپر ڇانوَ پئي لڳي
هُو رڻ تتي ۾ صبح جي ٿڌڙي هوا بہ هو

مجروح وري ڪا طالب الموليٰ جي ڳالھ ڪر
محفل ۾ پنهنجي ڪنهن جو جلوه نما بہ هو.

الحاج رحيم بخش "قمر"

Gul Hayat Institute

پيرِ طريقت اعليٰ حضرت پير روشن ضمير مخدومنا سلطان الشعرا قبلہ مخدوم محمد زمان صاحب "طالب الموليٰ" جن جي وصال تي

خدا رحمت ڪري تنهنجي مٿان، اي طالب الموليٰ،
اُتم سنڌي ادب ٿيو تو هٿان، طالب الموليٰ.

سُٺي ارشاد، "ارجع" جو، چيو "لبيڪ" تو لاڻ،
ٿئين، "الله" ڏي راول روان، اي طالب الموليٰ.

قمر جي، شمس، تارن جي دعا دائم ڏٺيءَ جي در،
ٿئي "فردوس" ۾ تنهنجو مڪان اي طالب المولىٰ.

سنڌءِ افسوس ۾ ڪاري، فلڪ پوشاڪ اُف پاتي،
رُنا توليءِ زمين و آسمان، اي طالب المولىٰ.

وڻن، ٻوٽن، گلن، غُنچن رُنو تنهنجي جدائي ۾،
پکين، تارين تي ڪئي آه و فغان، اي طالب المولىٰ.

محمّد ﷺ مصطفيٰ صلؐ عليٰ جي عشق، الفت ۾،
لکيا اشعار تو اعليٰ عيان، اي طالب المولىٰ.

گلستانِ وطن سان نت رکيو تو نينهن ٿي نرمل،
تون ٿي باغ ادب جو باغبان، اي طالب المولىٰ.

تون آهين سنڌ جو "سعدي" تون آهين سنڌ جو "حافظ"،
مان توکي سنڌ جو "جامي" چوان، اي طالب المولىٰ.

ٻلاري بوبڪر رضه جي باغ ۽ گلشن جو گل آهين،
۽ نرمل نوح جو نوري نِشان، اي طالب المولىٰ.

"فهيم" تنهنجو سدا فائق، "جميل" تنهنجي ڪيا جلوا،
"خليق" تنهنجو ڏئي خوشبو ميان اي طالب المولىٰ.

Gul Hayat Institute

هڪ روشن مينار جو نہ رهيو!

سائين طالب المولىٰ جي وداع وقت غم جا تاثرات

مينهن ڳوڙهن جو زمين تي پرنجي آهي پيو
ڪو ٻڌائي آسمان ڏاڍي اسان سان ڇا ڪيو؟
وقت پنهنجي جو وڏو ڏاڍو چڱو ماڻهو ويو
هيڏي ڌرتي جو، ۽ ڌرتي کان وڏو، اُبَ کان وڏو.

جنهن جي شخصيت جو عالمِ انتها اعليٰ هُيو
ڪائناتِ آدميت طالب الموليٰ هيو

هر عمل جنهن جو اَمر ۽ فعلُ لافاني هيو
ٻول مِٺڙا بي بدل ۽ قول لاثاني هيو!
سنڌ جي تهذيب هئي ۽ ساه هو ساڻيه جو
ناميارو نانءُ جنهن جو ڏيلُ هو هن ڏيه جو

جنهن جي محفل معرفت جو هو مڪمل ميڪده
علمِ ۽ انسانيت جو دل نشين دانش ڪده

خُسروانِ وقت پڻ جنهن وٽ هلي ايندا رهيا
قيصر و ڪسريٰ زماني جا جتي جهڪندا رهيا
جاڻي دانشور سيئي گوڏا ڀڃي ويندا رهيا
جنهن جي عظمت جي اڳيان فرعون پڻ نمندا رهيا

اهل ثروت هٿ ٻڌي جنهن جا قدم چُمندا رهيا
آگهِي ۽ فڪر جا موتي جتان مِلندا رهيا.

شعر جنهن جا، بيت جنهن جا، ڪافيون جنهن جون ڪمال
عارفانا جنهن جا نڪتا، جنهن جا گفتا لازوال
عزم، همت، استقامت ۽ متانت جو مثال
حُرمت انسان جو پيڪر، آدميّت جو جمال

صلح ڪل هئي ذات اُن جي فڪر جنهن جي روشني
هو سفير آگهي هو، هو نقيب زندگي

سنڌ جهڙو خوبصوت، چنڊ جهڙو خوبرو
وادي مهراڻ جي عزت، وطن جي آبرو
ڇا ٻڌايان مان؟ اوهان سڀني ڏٺو هو روبرو
هو جهان ۾ سرخُرو جنت ۾ هوندو سُرخُرو.

شال هئي هئي! منڙي ماڻهن جو پوي ڪاڻي نہ ڪال
’طالب المولىٰ‘ جو هاڻي هٿ پريندو ڪير خال؟

قوم ساري طالب المولىٰ! جي ڏکَ ۾ ٿي يدالُ
آھ ڪڙڪيو سنڌ تي ايڏي وڏي غم جو وبال
ڏک سهڻ ايڏو وڏو، نازڪ دلين جي لئي محالُ
پر قضا آڏو اچڻ جي ناهي ڪنهن کي پي مجال

گلبدن جي لحد تي، گل پاڻ ٿيندا شرم سار
جنهن ڪري آندو مان ’جوهر‘ ڳاڙهي ڳوڙهن جو آ هارُ.

موسيٰ ڪليم

٢١- ڊسمبر ١٩٩٣ع
شام جا ٣

طالب المولىٰ تنهنجا تنبورا ٿا وڄن
ناچو ناچ ٿا ڪن ڇير ٻڌي ڇن ڇن
تند ٻڌي تنهنجي جهومي تن ۽ من
تنهنجي هن اکرن ماري وڌو مون کي

طالب المولىٰ تند تنواري علم جو ٿيو آغاز الا
ڪُتبن ۾ ڪئين رنگ لڪيل هئا
ظاهر ٿيا سي راز الا- او طالب المولىٰ

تنهنجي صورت تنهنجي سيرت
فهيم آهي تنهنجي مورت
تنهنجو ۽ همراز الا او طالب المولىٰ

Gul Hayat Institute

پيار جي تون پرواز ڪرين ٿو
شينهن وانگي شهباز ڪرين ٿو
هٿ ۾ کڻي تون ساز الا او طالب المولىٰ

تو وٽ آهي علم جي دولت
لفظن جو آ خوب خزانو
ڪليم ڪي ڪر آواز الا او طالب المولىٰ

فقير محمد رمضان "مسڪين" سروري (سرهاري)

سلام

قبله طالب المولىٰ سائين جن جي شان ۾ نذرانهءِ عقيدت

روح رهبر رهنما اي طالب المولىٰ سلام،
خوش ادا ۽ خوشنما اي طالب المولىٰ سلام.

جو سنڌ محفل ۾ آيو ويو ٿي هڪدم معتقد
ها سنڌ گفتا مٺا، اي طالب المولىٰ سلام.

مهربان تون خادمن تي ۽ مريدن تي هُئين
تنهنجا تن سان رابطا اي طالب المولىٰ سلام.

خُلق سان تو ملڪ پنهنجو هو ڪيو بس قربدار
دل جا دلبر دلربا، اي طالب المولىٰ سلام.

سُهڻي صورت سهڻي سيرت سان فضيلت ماب هئين،
ابتدا کان انتها اي طالب المولىٰ سلام.

ڏُوم شعر و سخن جي هر هنڌ آهي تو سندي،
اي ادب جا پرجهلا اي طالب المولىٰ سلام.

تو ڪيو قابو قلم سان آهي ٻولي کي مٺا،
تنهنجي جذبن کي سدا اي طالب المولىٰ سلام.

Gul Hayat Institute

ڪونہ ورتي ڪو ڪنهين کان زندگي ۾ انتقام،
تو رکيا هي حوصلا اي طالب المولىٰ سلام.

تنهنجو ويهڻ ۽ اٿڻ سڀ کان نرالو نامور،
مرحبا صد مرحبا، اي طالب المولىٰ سلام.

تو وٽان "مخمور" "مائل" "خادم" و "محبوب" ٿيا،
فيض هي توکان مليا اي طالب المولىٰ سلام.

تنهنجي رحلت تي لکين آيا ڪَهِي تنهنجي ڪڪين،
دوست دشمن ٿيا ڪٺا اي طالب المولىٰ سلام.

جاءِ جنت ۾ هجي تنهنجي منا اي جانِ من،
هي آهي دل جي دعا اي طالب المولىٰ سلام.

سروري "مسڪين" تنهنجي ئي طفيل مان ٿيس،
منهنجا محسن مهلقا اي طالب المولىٰ سلام.

سائل آزاد

مهر محبت قرب جو ڪردار هو
روح جي راحت اکين جو ٺار هو
لار ماڪيءَ کان مٺي گفتار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو

عشق مولا ۾ سدا سرشار هو
باطريقت پير هو پڳدار هو
سرورين جو قافلي سالار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو

پاڻ پنهنجي وقت جي سرڪار هو
مال و زر هوندي نہ دنيا دار هو

Gul Hayat Institute

هو سخي بر بحر جو پينار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو

حسن آڏو عشق جو اظهار هو
مهلقا محبوب جو حبدار هو
طالبِ ديدِ رُخِ انوار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو

جيسين پنهنجي دلرُبا کان ڌار هو
آشنا درد، فراق، پيار هو
خود مسيحا برهه جو بيمار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو

محفلن جو مور هو سينگار هو
اهلِ دل اهلِ نظر جو يار هو
فن ادب ۽ علم جو پيندار هو
"طالب المولىٰ" سراپا پيار هو.

امداد علي "امداد" سروري

مرثيه

حضرت قبله مرشد محمد زمان طالب المولىٰ جن جي ياد ۾

منهنجا مرشد تنهنجي غم تي ڇا لکي سگهندو قلم
تنهنجي رحلت جو ٻڌي خاموش ٿيا اهل علم
ختم ٿي ويو سنڌ جو هڪ باب علمي با هشم
سنڌ کي ڇا هند کي آهي رسيو رنج و الم
تون وڃين غمگين هالا جو سمورو شهر ٿيو
بس خوشا قسمت اسان کي من ملي رهبر پيو.

Gul Hayat Institute

منهنجا مرشد منهنجا هادي جو نہ مان رئندو رهان
ڏاڍي آ سرڪار رب جي آهيان بيوس ڇا ڪيان
دانهن ڏيان ڪنهن کي پلا پنهنجي نصيبن کي چوان
درد غم جو داستان لکندي نٿو پوري پوان
مون حياتي ۾ نہ اهڙو سخت تر صدمو سنو
مون کي پنهنجي ماءُ پيءُ کان وڌ هئين مرشد منو.

روئي روئي روزشبِ اکڙيون اجان آليون اٿم
درد جون دانهون اندر ۾ هر گهڙي هڻ هاءِ ڪن
ڪيئن وري مهلون محبت پيار جون موني ملن
جن ڏنو يڪبار توکي سي سڀئي هيئن ٿا چون
طالب المولىٰ سموري سنڌ جو سينگار هو
مهربان ياور غريبن جو گهڻو غمخوار هو

تو سوا محمد زمان سائين ڏکي ساعت سري
اڄ مون کان دل جي خوشي بلڪل گهٽو تي وئي پري
دل رڳو درد جدائي ۾ تڏا دم پئي ڀري
وس نٿو هن جو هلي دم دم پئي دانهون ڪري
سوز غم درد و الم ڪهڙي طرح هاڻي سهان
من مٺي کان پوءِ مرشد تنهنجي قدمن ۾ رهان

ٿو قلم هٿ ۾ ڪٿان اُدمان اندر مان ٿا اٿن
بيوسي جي حال ۾ ٿا لُڙڪ ڪاغذ تي ڪرن
فڪر و فرقت درد غم ۾ ٿا پنا سارا پسن
دل جگر جوشي جدائي گڏجي پيا ماتام ڪن
ڇا ڪريان ڪاڏي وڃان ڪو وس نٿو منهنجو هلي
طالب المولىٰ وري ڪهڙي طرح مون کي ملي

سنڌ جي هر شهر ۾ غمناڪ پهچي وئي خبر
بند ٿي ويو حال اهڙي ۾ سڄو هالا شهر
وهڻ وسنديون ڳوٹ لاشڪ لاڙ ٿر ٿيو با اثر
ويو مچي ماتام هڪدم سنڌ جي هر گهر اندر
ٿي اکن مان هر ڪنهين جي مينهن سانوڻ جو وسيو
حوصلو هن حال هر حبدار جو هڪدم کسيو

طالب المولیٰ جا فرزند سڀ ڏنا مون چشم نم
دل جگر ۾ درد فرقت جو کاهن تي نقش صنم
اوچنگارون دردمندن جون پٽيون مون دم بہ دم
هي قيامت خيز منظر ڏسڻ سان ٿيو هوش گم
طالب المولیٰ جو هاڻي جانشين محمد امين
ان تي ڪر نظر ڪرم اي مالڪ عرش برين

ذڪر لااله الاالله جو اعلیٰ عظيم
راهہ حق تي گامزن هو هر مسلمان مستقيم
ڪن پڙهيا ٿي ڏهر ڏک جا هڻ جدا ٿي ويو نديم
ڪن ڪيون دانهون اسين آهيون ٿيا ڇورا يتيم
ڇا ڇوان منظر اهو ماتم جو بظاهر پرجفا
طالب المولیٰ جي ڏک ۾ هر گهڙي آه وَ بڪا

چشم نم پرغم فراق هجر کان گل خوبرو
مون ڏٺا سي طالب المولیٰ جا فرزند روبرو
درد دل سان ٿي ڪئي تن غم الم جي گفتگو
ڪان ٿي ڪا ياد ۾ ڪنهن ڪار ڪم جي جستجو
پاڻ ۾ اڄ پائرن پاڪر وجهي گريو ڪيو
عام توڙي خاص جو مايوس ٿي چهرو ويو

دل مان منهنجي دانهن نڪتي شان تنهنجو ياخدا
ڪر امين محمد کي مولیٰ صبر جي طاقت عطا
گلشن مخدوم جا سڀ گل ڪومايل مون ڏٺا
غمزده هن خاندان کي رک سلامت ياخدا
طالب المولیٰ جي نقش قدم تي هر دم هلن
عزت و عظمت سان هر ڪنهن حال ۾ روشن رهن

در ڏٺي جي روزِشب منهنجي اها ٿي التجا
طالب المولیٰ جا فرزند خوش هجن سهڻا سدا
قرب تن جو پاڻ قائم هجي بس برملا
ڪين ڪوسو واءُ تن کي ڪڏهن لائج ياخدا
صدق دل سان مان بہ تن جي ٿي غلامي ۾ رهان
ياد تازي ۾ جيان آخر محبت ۾ مران

Gul Hayat Institute

طالب المولیٰ سموري سنڌ جي سرهاڻ هو
نامور نو لک مريدن جو سخي سرواڻ هو
۽ ڌريهن لاءِ روشن چنڊ جيئن چانڊاڻ هو
مان ٿنا ڪهڙي ڪريان بس پنهنجو مٽ هو پاڻ هو
ويو ڪري مغموم سو موليٰ جو طالب سنڌ کي
هي وڏو ارمان ۽ افسوس پهتو هند کي

طالب المولیٰ پليل ۽ پنڪيلن جي راهه هو
طالب المولیٰ ۾ سيني فرزندن جو ساهه هو
طالب المولیٰ اپوجهن بيڪسن جي واهه هو
طالب المولیٰ سڄڻ ۽ دشمنن جو ٿاهه هو
طالب المولیٰ ادب ۽ علم جو هڪ باب هو
طالب المولیٰ هدايت جو به هڪڙو ڪتاب هو

طالب المولیٰ نهايت نرم دل انسان هو
طالب المولیٰ عدل انصاف جي ميزان هو
طالب المولیٰ سمورن شاعرن جو شان هو
طالب المولیٰ جي هر ڪو حسن تي حيران هو
طالب المولیٰ ته ادب و علم جي تحقيق هو
طالب المولیٰ ته بيحد مهربان شفيق هو

طالب المولیٰ تي پوري سنڌ کي بس ناز هو
طالب المولیٰ محبت امن جو آواز هو
طالب المولیٰ جو پنهنجو فڪر ۽ انداز هو
طالب المولیٰ ته منهنجي قلب وارو ساز هو
طالب المولیٰ کي منهنجو هر گهڙي آهي سلام
طالب المولیٰ ئي منهنجي ابتدا ۽ اختتام

طالب المولیٰ جي غم ۾ هر ڪوئي بيتاب آ
طالب المولیٰ جي غم اکڙين ۾ آندو آب آ
طالب المولیٰ جي رحلت سمجهان ٿو هڪ خواب آ
طالب المولیٰ جي صورت منهنجي، لئه مهتاب آ
طالب المولیٰ ته ظاهر ۾ ويو دارالبقا
طالب المولیٰ دلين ۾ دائم و قائم سدا

Gul Hayat Institute

ياخدا مرشد امين سائين جي دل تون شاد ڪر
پائرن ڪي قرب الفت ۾ سدا آباد ڪر
تن تي هر ڪنهن حال ۾ لطف و ڪرم "امداد" ڪر
بس سندم غم درد جي فرياد جو تون داد ڪر
ڪر ڪرم هن خاندان تي دائمي رب العُليٰ
پنهنجي طالب کي ڪجئُن تون جاءِ جنت ۾ عطا.

(آمين)

شبير هاتف
۱۵- جنوري ۱۹۹۳ع
ڪويت

جهڙو امين منهنجو محمد زمان هو — جهڙو ذهين منهنجو محمد زمان هو
جهڙو حسين منهنجو محمد زمان هو — جهڙو متين منهنجو محمد زمان هو
جهڙو خليق منهنجو محمد زمان هو — جهڙو رفيق منهنجو محمد زمان هو
جهڙو شفيق منهنجو محمد زمان هو — جهڙو انيق منهنجو محمد زمان هو
جهڙو سعيد منهنجو محمد زمان هو — ۽ خوش نويد منهنجو محمد زمان هو
جهڙو جميل منهنجو محمد زمان هو — جهڙو شڪيل منهنجو محمد زمان هو
جهڙو عقيل منهنجو محمد زمان هو — جهڙو خليل منهنجو محمد زمان هو
جهڙو نجيب منهنجو محمد زمان هو — جهڙو عجيب منهنجو محمد زمان هو
جهڙو عظيم منهنجو محمد زمان هو — جهڙو فهيم منهنجو محمد زمان هو
جهڙو ڪريم منهنجو محمد زمان هو — جهڙو حليم منهنجو محمد زمان هو
جهڙو حبيب منهنجو محمد زمان هو — جهڙو قريب منهنجو محمد زمان هو
جهڙو شريف منهنجو محمد زمان هو — جهڙو لطيف منهنجو محمد زمان هو
جهڙو امير منهنجو محمد زمان هو — جهڙو فقير منهنجو محمد زمان هو

Gul Hayat Institute

اهڙو نہ ماڻهو آهہ نہ هو هن جهان ۾
پنهنجو تہ هوندو پاڻ ئي مٽ هُن جهان ۾
اهڙي جو شي وڃائي سو ڪنگال ڇو نہ ٿئي
ڪنگال ٿئي تہ حال مان بي حال ڇو نہ ٿئي
هاتف ڦريو تہ خير پر اي سنڌ واسيو!
احساس ڪو اٿو تہ اوهان ڇا وڃائيو!

خانزاده سمیع الوری
نوشهرو فیروز سندھ

نذرِ عقیدت

حضرت مخدوم طالب المولیٰ

شاعرِ بے مثل ھے تو صاحبِ ادراک ھے
ظاھر و باطن میں بھی تو واقعی بے باک ھے
دُور رس تیری بصارت اور بصیرت بھی عمیق!
فکر بھی تیری زمیں سے لے کے تا افلاک ھے

طالب المولیٰ ھے تو اور طالبِ عقبیٰ ھے تو
بزرگانِ دین حق کا واقعی شیدا ھے تو
تو ھے سجادہ نشیں مخدوم سرور نوح کا
اھلِ دل، اھل نظر سے پوچھئے کہ کیا ھے تو

تونے سندھی شاعری کو اک نیا بخشا شعور
'کافیوں' میں بھر دیا تو نے تصّوف کا سُرور
اور غزل کو اک نیا اُسلوب دیکر تا ابد
کر دیا ھے شاعری کو آشنائے رنگ و نُور

Gul Hayat Institute

ڪافي

ٿل: ونجارا ته ورن ڏي پنهنجر جيڏيون!
ڏينهن ڏٺي ڏٺا جن جي

اکڙيون انهي بار ڏي ڏاڍو ٿيون ڪي ڏسن
روز بندر تي پيهندي منهنجا نيڻ لڙسن
ويهي ڪينرن جي واعدا شال پرين پورا ڪن!
پيڙا پاجهارن سندا اوري ماڻ اچن!
پاڻ ته ڪين پلي ويا! مورهنون نشا مولن
طالب مولا سپرين اوري شال اچن!

مخدوم طالب المولیٰ
١٩-١٢-١٩٥٦ع

Gul Hayat Institute